

Rok 1968

a ekonomická realita Slovenska

PhDr. Miroslav Londák, CSc. (* 1961)

je pracovníkom Historického ústavu SAV v Bratislave. Zaoberá sa hospodársko-politickými dejinami povojnového Československa a osobitne Slovenska. Svoju prvú monografickú prácu

Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960) publikoval roku 1999 vo vydavateľstve SAV Veda. Je spoluautorom publikácie *Predjarie*.

Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967, Veda, Bratislava 2002 (spolu s Dr. Stanislavom Sikorom a Dr. Elenou Londákovou), ktorá sa stretla s ohlasom i v Českej republike. O problémoch ekonomického vývoja na Slovensku a v Československu v období po druhej svetovej vojne písal v mnohých štúdiách, publikovaných i v zahraničí.

„Informačný prínos diela je nepochybný... autor uvádza viacero menej známych informácií zo zákulisia rokov 1967 a 1968, pričom prínosom sú aj autorom vypočítané údaje o vývoji slovenskej ekonomiky v rámci Československa v rokoch 1948 – 1967, ktoré menia zaužívané klišéovité a idealizujúce schémy v prístupoch k slovensko-českým ekonomickým vzťahom. Ide o odborný a fundovaný text (nielen) o nedávnych hospodárskych dejinách Slovenska, ale aj o vážnych hrozbách: napríklad o nie prívelmi známom presťahovaní Slovákov za prácou do Česka. Ešte menej sa eviduje, že to bol jeden z hlavných dôvodov vývoja v januári a po januári 1968.“

(Z posudku Ing. Mariána Tkáča, PhD.)

Miroslav Londák

Prodama

Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska

Miroslav Londák

Bratislava 2007

© PhDr. Miroslav Londák, CSc.

Publikácia vznikla s finančným príspevím SAVOL – Spoločnosti autorov vedeckej a odbornej literatúry.

Monografia je jedným z výsledkov grantu Vega č. 2/7177/27 *Slovensko v období od čs. jari 1968 do zač. 90. rokov 20. storočia. Snahy o postihnutie základných tendencií politického, ekonomického a kultúrneho vývoja. Vyšla s podporou Literárneho fondu a Centra excelentnosti CEVKOMSD.*

Fotodokumentácia

archív rodiny Kočtúchovej, archív Ekonomickej univerzity v Bratislave.

Fotografia na obálke knihy

© Ladislav Bielik: Pohľad na Šafárikovo námestie v Bratislave 21. – 22. augusta 1968.
Uverejnená so súhlasom majiteľov autorských práv na fotografie.

Recenzenti

PhDr. Ludovít Hallon, CSc.
PhDr. Stanislav Sikora, CSc.

Zodpovedná redaktorka

PhDr. Vlasta Jaksicsová

Návrh obálky a grafická úprava

Jozef Hupka

Technický redaktor

Jozef Hupka

Vydal

Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodam a s. r. o.

Všetky práva vyhradené. Žiadnu časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu autora.

Bratislava 2007

ISBN 978-80-969782-1-2

Rok 1968

a ekonomická realita Slovenska

Miroslav Londák

Prodama

Obsah

Úvod	5
1. Slovenská ekonomika na prahu roka 1968 – dvadsať rokov po februári 1948	7
1. 1. Zmena ekonomického systému po februári 1948 v Československu	7
1. 2. Základné vývojové tendencie slovenskej ekonomiky	24
1. 3. Predjarie a názory slovenských ekonómov na vývoj slovenskej ekonomiky	48
2. Rok 1968 a slovenská ekonomika	65
2. 1. Prolog československej jari 1968	65
2. 2. Súdobé analýzy stavu československej a slovenskej ekonomiky	71
2. 3. Zmeny v centre po januári 1968	79
2. 4. Genéza ekonomickej reformy a snahy o jej rozvíjanie	88
2. 5. Hľadanie nového miesta slovenskej ekonomiky na jar 1968	98
2. 6. Reálny vývoj ekonomiky	120
3. Labutia pieseň ekonomickej reformy	126
3. 1. Osud ekonomickej reformy po auguste 1968	126
Záver	142
Resume	144
Menný register	146
Literatúra	148
Prílohy (dokumenty a fotopríloha)	152

Úvod

Najnovšie dejiny Slovenska, ak máme na mysli obdobie po skončení druhej svetovej vojny, sú stále veľmi živé a domáci i zahraniční bádatelia sa k nim permanentne vracajú. Azda je to dané i tým, že ešte aj dnes, na začiatku 21. storočia, intenzívne vnímame, ako sme boli vývinom v tomto historickom období determinovaní, ale aj deformovaní, a to nielen osobne, ale aj v širších celospoločenských súvislostiach. Sú to už dejiny, história, no ako keby sme počuli jej tep. Našu súčasnosť stále ovplyvňujú globálne procesy, akými boli výsledky druhej svetovej vojny s novým rozdelením sveta na mocenské sféry vplyvu. Slovensko sa roku 1945 opäť stalo súčasťou jednotného Československa, pričom v kontexte so všetkými spomínanými procesmi bol jeho vývin po februári 1948 takmer štyri desaťročia zásadne ovplyvnený politickým systémom s novodobou totalitnou ideológiou – komunistickou či socialistickou, ako sa sama nazývala – založenou údajne na vedeckom, marxisticko-leninskom učení.

Rok 1968 bol v spomínanom historickom období našich dejín významným medzníkom a zákonitým vyústením istej etapy komunistického režimu v Československu, ktoré v tom čase zápasilo s viacerými problémami. Predovšetkým to bola ekonomická stagnácia v rokoch 1961 – 1964 a krach tretej päťročnice (1961 – 1965), ktoré signalizovali potrebu ekonomickej reformy. Januárové zasadnutie ÚV KSČ 1965 ju schválilo. No už jej prvé kroky ukázali, že bez zmeny fungovania politického systému ju bude ťažké realizovať. Takto sa ekonomická reforma stala len akýmsi generátorom nastolovania systémových zmien. Akoby sa jej hlavní aktéri snažili dokázať, že ekonomickými reformami možno historicky preveriť reformovanosť systému ako takého.

Cieľom tejto práce nie je podrobné sledovanie vývoja roku 1968 vo všetkých politických a spoločenských súvislostiach, ale skôr sa snaží o retrospektívny pohľad na dvadsaťročie, ktoré nasledovalo po mocenskom zvrate vo februári 1948. Zároveň chce poukázať na úsilie hlavných aktérov tohto obdobia o systémovú zmenu v oblasti ekonomiky a charakterizovať jej základné vývojové tendencie na Slovensku na pozadí celoštátneho vývoja. Takisto má priblížiť názory slovenských ekonómov – teoretikov, ktoré zaujímali v „predjarí“ roka 1968, predovšetkým v súvislosti s prípravou ekonomickej reformy.

Druhá kapitola prináša podrobný rozbor stavu slovenskej ekonomiky na základe súdobých analýz a charakterizuje hlavné procesy, ktoré v centre štátu ovplyvňovali prípravu novej etapy ekonomickej reformy. Kľúčovým v tomto smere bol tak Akčný program KSČ z apríla 1968, ako aj príprava zákona o socialistických podnikoch, resp. o podnikových radách. Samostatná podkapitola je venovaná špecifickému vývinu na Slovensku.

Zámerom tretej časti práce je priblížiť čitateľovi záverečnú etapu vývoja ekonomickej reformy v Československu, ktorá sa odohrala už po augustovej okupácii krajiny vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy. Na Slovensku ešte aj v tomto období vzniklo množstvo konkrétnych návrhov, ktorých realizácia mala urýchliť rast slovenskej ekonomiky. Tie sa však už do praxe nedostali, lebo československá spoločnosť sa v zmenených poaugustových pomeroch postupne vracala k princípom direktívnej socialisticky plánovanej ekonomiky. Zachované archívne materiály dostatočne poukazujú na názorový posun, ktorý sa udial v období od augusta 1968 do jesene nasledujúceho roka.

Publikácia *Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska* je založená predovšetkým na archívnych prameňoch, deponovaných v Slovenskom národnom archíve, resp. v Národnom archíve v Prahe. Štatistické údaje autor čerpal najmä z *Historickej štatistickej ročenky ČSSR*, ktorá knižne vyšla roku 1985. Takisto použil niektoré už publikované pramene, dobovú i ďalšiu odbornú literatúru.

Poďakovanie autora patrí recenzentom za podnetné pripomienky, rodine Kočtúchovej a riaditeľke Archívu Ekonomickej univerzity Mgr. Eve Kočiovej za poskytnutie fotografií do publikácie. V neposlednom rade redaktorky PhDr. Vlaste Jaksicsovej za zodpovednú úpravu textu publikácie.

Miroslav Londák

1. Slovenská ekonomika na prahu roka 1968 – dvadsať rokov po februári 1948

1. 1. Zmena ekonomického systému po februári 1948 v Československu

Februárový prevrat 1948, ktorým sa KSČ chopila moci, mal výrazný dopad na ďalší ekonomický vývoj tak v celoštátnom, československom meradle, ako aj na Slovensku. Determinanty, ktoré naň vplývali, na celé desaťročia určili novú cestu formovania ekonomického života spoločnosti i ďalší vývoj životnej úrovne obyvateľstva. Premeny v ekonomickej sfére, ktoré sa uskutočnili na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia, mali v svojom súhrne taký zásadný charakter, že možno hovoriť o systémovej zmene. Postupne vznikol systém tzv. socialistickej ekonomiky, založenej takmer výlučne na štátnom vlastníctve výrobných prostriedkov a riadenej na základe plánov pripravovaných špecializovanými inštitúciami – plánovacími orgánmi. Teoretickou základňou, z ktorej sa vychádzalo pri riadení ekonomiky, bolo tzv. vedecké učenie marxizmu-leninizmu, ktoré sa niekedy poníma ako „*posthegeliánska filozofia prispôbená totalitnej ideológii*“.¹

Z týchto súvislostí napokon v konečnom dôsledku vyplynulo, že oblasť ekonomiky prestala byť relatívne autonómnou súčasťou života spoločnosti, ktorá sa riadila základným princípom ekonomickej racionality. Prvoradým motívom už nebol princíp zisku jednotlivého podnikateľského subjektu, ale záujem strany, štátu, socialistickeho spoločenstva, ZSSR a pod. Preto mohli vzniknúť a dlhodobo existovať podniky, ktoré fungovali neefektívne, s dopredu plánovanou stratou. Boli totiž priamo napojené na štátny rozpočet, ktorý ich straty či deficity vykryl. Obdobie rokov 1948 – 1952 sa nazýva aj termínom zakladateľské obdobie. V ňom sa sformoval nový systém riadenia ekonomiky (ale aj politiky a celej spoločnosti), ktorá sa tak postupne stala plne sovietskym typom hospodárstva. Zo zahranično-ekonomického hľadiska sa Československo v tomto období preorientovalo na ZSSR a ďalšie socialistické krajiny. V súvislosti s tým sa uskutoč-

¹ Cit. podľa FURET, F.: *Minulosť jednej ilúzie. Esej o ideji komunizmu v 20. storočí*. Bratislava 2000, s. 449.

nila i radikálna štruktúrna prestavba československého hospodárstva, v ktorom sa začala realizovať tzv. oceľová koncepcia jeho vývoja.

Tieto najvšeobecnejšie determinanty určili rámec, v ktorom sa potom realizoval ďalší ekonomický vývoj Slovenska na dlhé desaťročia.² K nim sa ešte ako špecifikum pripojila skutočnosť, že ekonomiku Slovenska nebola v nasledujúcom období určujúcim spôsobom riadená slovenskými národnými orgánmi, čo vyplývalo z jeho politického a mocenského postavenia v štruktúre štátu.

V súvislosti s novovznikajúcim systémom hospodárstva a jeho riadenia sa v tomto období často používal termín plánovaná ekonomika. Napriek tomu, že v Československu ideológia a teória komunistov plne ovládla túto sféru až po februári 1948, pokusy s jej riadením a plánovaním z jedného centra začali už po skončení vojny. Vychádzalo sa pritom najmä zo živých skúseností a spomienok na hospodársku krízu zo začiatku tridsiatych rokov 20. storočia. Tieto skúsenosti akoby dávali za pravdu tým, podľa ktorých stará ekonomická politika, známa ako *laissez-faire*, teda politika nezasahovania do voľného trhového prostredia, bola už nenávratnou minulosťou. Po skončení druhej svetovej vojny v Československu takmer žiadne politicky relevantné sily nevystupovali otvorene proti myšlienke plánovitého riadenia. Materiálnym základom plánovania sa stala prvá etapa znárodnenia v jeseni 1945, pričom rástol význam verejného sektora ekonomiky. Postupne začali vznikať inštitúcie celoštátneho charakteru s aspiráciami sledovania ekonomického vývoja i vypracúvania jednotného plánu pre všetky odvetvia ekonomického života – Štátny úrad plánovací, Slovenský plánovací úrad a pod. Na pôde Generálneho sekretariátu Hospodárskej rady (GSHR) sa pripravoval zákon o jednotnej organizácii podnikového účtovníctva, ktorý mal zabezpečiť dokonalú evidenciu hospodárskeho vývoja a prehľad o stave podnikov hospodáriacich v rámci plánovanej ekonomiky, či už išlo o verejný alebo súkromný sektor. Podľa zákona zo 16. mája 1946³ sa organizácia podnikového účtovníctva chápala ako ucelená sústava štyroch odborov – účtovníctva, kalkulácie, štatistiky a rozpočtovníctva.

² Porovnaj BARNOVSKÝ, M.: Determinanty a problémy industrializácie Slovenska. In.: Česko-slovenská historická ročenka 1998. Brno 1998, s. 151.

³ Sborník zákonů a nařízení Republiky československé, r. 1946, č. 51, s. 922 – 923.

Pripravil sa tiež dvojročný plán ⁴ a viedli sa diskusie o päťročnom pláne a jeho zameraní. Systém riadenia viacsektorovej ekonomiky, ktorý vznikol v Československu v prvých povojnových rokoch, možno v podstate charakterizovať ako snahu o spojenie centrálneho plánovania ekonomického vývoja s trhovým systémom. Vedľa seba pôsobili štátne podniky, súkromné kapitalistické spoločnosti (ktorých podnikanie bolo do istej miery obmedzené po prijatí znárodňovacích zákonov z jesene 1945) i podniky drobných živnostníkov, remeselníkov a pod. Možnosti vzniku takéhoto systému riadenia ekonomiky boli dané tak vzostupom moci komunistov (s ich snahou dosiahnuť úplné regulovanie politických i ekonomických procesov v štáte) po skončení druhej svetovej vojny, ako aj oslabením moci klasických buržoáznych liberálnych vrstiev a samozrejme tiež ich politických reprezentantov.

V prvom období po februári 1948 sa v oblasti riadenia spočiatku plynulo nadväzovalo na existujúci systém. Zo strany ZSSR v tomto čase ešte nepôsobil absolútny odpor voči „špecifickým cestám“ a preto pri riadení priemyselných podnikov a ich vnútropodnikovom usmerňovaní centrálné orgány predpokladali, že sa bude vychádzať aj z ideí, úspešne overených praxou v závodoch Tomáša Baťu, resp. brnenskej zbrojovky. Základom baťovského spôsobu hospodárenia bola myšlienka vedeckého riadenia práce a zásady podnikového rozpočtu. V praxi sa systém prejavil v rozdelení výrobného procesu na relatívne samostatné časti, tzv. strediská, v ktorých bolo možné presne sledovať výsledky práce a intenzívne na nich zainteresovať pracovníkov. Týmto spôsobom sa mali riadiť všetky priemyselné podniky v Československu pod názvom hospodárenie podľa rozpočtu, resp. od roku 1949 socialistické podnikové hospodárenie (SPH). Prevládal názor, že tento spôsob hospodárenia korešponduje so všeobecnými *chozrasčotnyimi* zásadami, aplikovanými v ZSSR. Na základe toho vznikol Štatút národných podnikov priemyslových, ⁵ ktorý bol vydaný vládny nariadením v júli 1950 a mali sa ním riadiť všetky podniky v ČSR. V tomto čase sa zrejme považo-

⁴ Dňa 25. októbra 1946 parlament prijal zákon o dvojročnom pláne na roky 1947 – 1948. V Československu išlo o prvý pokus o plánovité riadenie ekonomiky. Cieľom plánu bolo dokončiť povojnovú obnovu hospodárstva a v oblasti životnej úrovne dosiahnuť predvojnový stav. Plán ešte podrobne neurčoval kvóty pre všetky sféry reprodukčného procesu a rátať s existenciou trhovej ekonomiky – bol to tzv. odvetvový plán.

⁵ Pozri Statut národných podniků průmyslových. Praha 1950.

valo za možné nadväzovať v oblasti riadenia na špecifické československé skúsenosti, čo na pôde KSC presadzoval jej generálny tajomník Rudolf Slánsky. Vedenie KSC a priori neodmietlo Baťov spôsob hospodárenia a nevidelo ani dôvod na absolútne a mechanické prevzatie sovietskeho chozrasčotu s celou jeho terminológiou. Extrémom však bolo, keď sa systém SPH, overený najmä v spracovateľskom priemysle a v obuvníckej výrobe, mal v priebehu jedného či dvoch rokov zaviesť do všetkých oblastí ekonomiky vrátane ťažkého priemyslu či zahraničného obchodu.

Na začiatku päťdesiatych rokov 20. storočia sa však zhoršila medzinárodná situácia a hrozilo, že studená vojna prerastie do ďalšieho globálneho konfliktu, čo napomohlo pevnejšiemu zomknutiu socialistických krajín okolo ZSSR. Tým sa otvorila cesta k ďalšej centralizácii riadenia ekonomiky v ČSR i k urýchlenému a do značnej miery mechanickému prevzatiu sovietskych administratívno-direktívnych metód riadenia. Preto bol systém SPH, ktorý zainteresoval jednotlivých pracovníkov v závislosti od výsledkov práce ich konkrétneho pracoviska, odmietnutý a zavrhnutý. Na rozdiel od neho sovietsky *chozrasčot* inklinoval k sledovaniu práce podniku ako celku, čo bolo pre centrum výhodnejšie.

Tak sa v Československu v rokoch 1951 – 1953 komplexne a mechanicky prevzala sovietska sústava riadenia s jej vlastnou metodikou, *chozrasčotom* a účtovníctvom a vznikol systém riadenia označovaný ako administratívno-direktívny, byrokratický či prikazovací. V rámci tohto systému jednotlivé podniky v podstate prestali byť samostatnými podnikateľskými subjektmi a centrum im predovšetkým administratívnymi metódami určovalo napr. výrobné programy, objem i sortimentnú štruktúru výroby, objem živej práce, smery odbytu a pod. Ak v tomto čase existovali ilúzie o tom, že vševéduce centrum pomocou plánovania a riadenia jednotlivých podnikov dokáže zázraky, zabezpečí bezkonfliktný hospodársky rast a zároveň i rast životnej úrovne, prax postupne ukázala, aké negatívne procesy daný spôsob riadenia ekonomického života spoločnosti spustil. Na druhej strane je pravdou, že nastolený spôsob riadenia obsahoval aj prvky, vďaka ktorým bol do istej miery použiteľný v danej etape vývoja, keď sa ekonomika rozvíjala predovšetkým extenzívnym spôsobom a zapájali sa do nej napr. drobné výrobné prevádzky, centralizovane sa budovali nové kapacity, pri-

čom problematika ich efektívnosti nebola prvoradá a pod. Za týchto podmienok boli centrálné direktívy aplikované do istej miery úspešne.

Materiálnou základňou plánovanej ekonomiky sa stalo v podstate štátne vlastníctvo výrobných prostriedkov, pričom základom jeho vzniku bolo postupne prebiehajúce znárodňovanie. Ideu súkromného podnikania, zveľaďovania majetku a iniciatívy nastupujúca totalitná moc nekompromisne zamietla a ideálom spoločnosti sa zrazu stal námezdné pracujúci proletár bez vlastných prostriedkov. Na vrstvy obyvateľstva, vlastniace výrobné prostriedky a napŕňajúce dovtedy prostredníctvom daní štátny rozpočet, sa začalo nazerať ako na triednych nepriateľov. Pod tlakom štátnej moci, praktizujúcej sociálne inžinierstvo, v priebehu krátkeho času zanikli celé spoločenské vrstvy i povolania (napr. remeselníci, živnostníci, resp. súkromné praxe lekárov, právnikov atď.). Súkromne hospodáriaci poľnohospodári boli zasa zámerne zatlačaní a sociálne i hmotne znevýhodňovaní, ich deťom bol často odoprený prístup k vyššiemu vzdelaniu. V novovytvorenej atmosfére strachu, ktorá bola daná perzekúciami či už skutočných alebo zdanlivých nepriateľov formujúceho sa komunistického režimu,⁶ celé skupiny obyvateľstva boli nútené zbavovať sa tradičných spôsobov obživy i existencie.

Prvá etapa znárodňovania prebehla už v povojnových mesiacoch roku 1945 v súlade s politikou KSCĽ, ale aj s Benešovou koncepciou tzv. socializujúcej demokracie.⁷ Už vtedy sa urobil bezprecedentný krok tak z hľadiska politického, ako aj ekonomického, keď sa znárodnili celé priemyselné odvetvia, inde bol kritériom počet zamestnancov. V znárodnených podnikoch pracovalo vyše 60 % osôb činných v priemysle. Takto radikálne sa nepostupovalo v žiadnej z krajín strednej Európy, ktoré sa po roku 1945 tiež dostali do sféry sovietskeho vplyvu. Ak sa v Československu pokračovalo v znárodňovaní aj po februári 1948, dialo sa tak do značnej miery z politického hľadiska, a nie preto, že by ekonomický vývoj po roku 1945 dokázal, že nastolený systém je efektívnejší a vôbec racionálnejší. Zámerom bolo, aby sa celá sféra ekonomiky dostala pod kontrolu komunistického štátu, ktorý by ju mohol absolútne ovládnuť a zdroje z nej plynúce využívať

⁶ K tejto problematike bližšie pozri napr. PEŠEK, J.: *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953*. Bratislava 1998.

⁷ Podľa Beneša sa celý svet pozerá na československý socializačný proces a ten sa musí úspešne zvládnuť, aby celý ako taký nebol kompromitovaný. Podľa neho bol ľud na takého opatrenia pripravený politicky i sociálne a Československo sa ocitá v popredí socializačného vývoja. ČAS z 31. 10. 1945.

v súlade so svojimi záujmami. Už ekonomický vývoj počas dvojiročného plánu totiž ukázal neefektívnosť pôsobenia mnohých znárodnených podnikov, v priebehu roka 1947 narastali krízové javy, neplnili sa mnohé z plánovaných úloh a jednoznačne sa teda neprejavili prednosti plánovanej ekonomiky.

Po februári 1948 komunistom už nerobilo problém presadiť v parlamente ďalšie zákony,⁸ ktoré znamenali znárodnenie všetkých priemyselných a stavebných závodov s viac ako 20 zamestnancami. V niektorých odvetviach išlo o znárodnenie bez ohľadu na počet zamestnancov, pričom kritériom bolo napr. množstvo technického zariadenia, resp. taxatívne sa určili konkrétne výrobné odbory. Na základe týchto zákonov prebiehal proces znárodňovania priemyselných podnikov v Československu takým rýchlym tempom, že k 1. januáru 1949 pracovalo v súkromnom sektore v priemysle už len 50-tisíc osôb. Znárodňované boli aj veľkoobchodné, stavebné, dopravné a iné podniky. Podobným tempom bolo zatlačované podnikanie v oblasti remesiel, živnosti i v celom sektore poľnohospodárstva napriek tomu, že novoprijatá ústava garantovala ochranu malého a stredného podnikania a umožňovala súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov v oblasti priemyslu – do 50 zamestnancov.

Vzhľadom aj na predchádzajúci priemyselný rozvoj výraznejšie dopady malo znárodňovanie v českých krajinách: ku koncu roka 1948 patrilo zo všetkých výrobných základných prostriedkov na Slovensku k súkromnému sektoru 2,9 %, kým na území Čiech a Moravy 1,8 %. V nasledujúcich rokoch význam súkromného sektora kontinuálne klesal v obidvoch častiach štátu, na druhej strane družstevný sektor postupne mierne narastal – na Slovensku sa roku 1950 na výrobných základných prostriedkoch podieľal 2,2 %, roku 1960 4,5 % (pre územie českých krajín to bolo 3 %, resp. 3,9 %).⁹ Pre ekonomickú teóriu socializmu, vydávajúcu sa za vedu, bolo štátne (dobový termín – „spoločenské“) vlastníctvo výrobných prostriedkov absolútnou modlou. Jej predstavitelia však neboli schopní v tom čase odhadnúť, aké negatíva do budúcnosti prinesie takmer úplná nihilizácia súkromného sektora s jeho schopnosťou indikovania nedostatkov na trhu, ako i optimalizovania ekonomického vývoja.

⁸ Zákony č. 114, č. 115, č. 121 z 28. 4. Zb. a zákon č. 123 z 5. 5. 1948 Zb.

⁹ Údaje podľa : Historická statistická ročenka ČSSR. Praha 1985.

Prvú päťročnicu na roky 1949 – 1953 pripravovala KSČ už od roku 1947.¹⁰ Jej hlavným zámerom podľa Klementa Gottwalda¹¹ bolo zmeniť štruktúru československého hospodárstva danú ešte vývojom za Rakúsko-Uhorska, keď prioritnými boli viaceré odvetvia ľahkého a spotrebného priemyslu, a preorientovať ju tak, aby údajne vyhovovala novým ekonomickým i zahraničnopolitickým podmienkam. Znamenalo to štrukturálnu prestavbu ekonomiky predovšetkým v prospech kovopriemyslu a ťažkého strojárstva. Československo sa malo stať strojárskou veľmocou, ktorá by bola schopná zabezpečovať industrializovanie východného bloku, no zároveň i rast životnej úrovne domáceho obyvateľstva. Orientácia na krajiny s plánovaným hospodárstvom mala zabezpečiť stabilné dodávky surovín, jasné exportné ciele a zabrániť pravidelne sa opakujúcim krízovým javom, ktoré sa vyskytovali v kapitalistických ekonomikách. Odpútanie sa československej ekonomiky od západných krajín ju teda malo chrániť pred vznikom hospodárskych kríz.

Realizácia tejto koncepcie sa uskutočňovala predovšetkým v záujme a pod tlakom mocenských a ekonomických cieľov Moskvy, t. j. diktátorského stalinského režimu, ktorý v tom čase vážne uvažoval o vojnovom konflikte so Západom. Československo tak v priebehu historicky relatívne krátkeho obdobia 1. päťročnice uskutočnilo radikálnu štrukturálnu reformu. Aj keď Gottwaldovým tézám prezentovaným pri príprave päťročnice, nemožno vyčítať istú logiku, ekonomika krajiny sa dostala do nových protirečení a rozporov, ktoré nedokázala prekonať počas dlhých desaťročí¹², pričom samotná 1. päťročnica skončila ekonomickým krachom – menovou reformou, keď široké masy obyvateľstva zaplatili, ako neraz, za „chyby“ politikov.

V agrárnej politike sa do februára 1948 komunisti často stavali do pozície obhajcu malých a stredných roľníkov a v tejto sociálnej vrstve sa snažili hľadať svojich

¹⁰ Návrhy na päťročný plán vznikali v tom čase v Československu aj na pôde iných politických strán – sociálni demokrati, národní socialisti – pričom ich cieľom bolo smerovanie k socializmu, no každá z týchto politických strán pod pojmom socializmus chápala niečo iné. Bližšie pozri KAPLAN, K.: Úvahy o prvni pětiletce. In.: Příspěvky k dějinám KSČ, r. VII, 1967, č. 5, s. 700 a n.

¹¹ Bližšie pozri prejav K. Gottwalda na mimoriadnej schôdži Ústrednej plánovacej komisie z 10. októbra 1947, uverejnený napr. v publikácii Základy první československé pětiletky. Praha 1948, s. 3 – 12.

¹² Trvalo však roky, kým si ich začali uvedomovať i na pôde KSČ, ako je to zrejme z analýz ekonomického vývoja v Československu, napr. z roku 1969. Bližšie pozri Národní archiv ČR (ďalej NA ČR), f. 02/1, sv. 93, a. j. 156

spojencov. V apríli 1947 komunistický minister poľnohospodárstva Július Ďuriš v Hradci Králové vyhlásil nový program agrárnej politiky s viacerými ľúbivými heslami takého typu ako napr. „*Pôda patrí tomu, kto na nej pracuje.*“ Takzvaný hradecký program žiadal vykúpiť všetku pôdu nad 50 ha, ktorá sa nachádzala vo vlastníctve jednej rodiny i tzv. špekulačnú pôdu (t. j. pôdu, na ktorej nepracovali sami majitelia, ale ju prenajímali). Takto vykúpená pôda sa mala prideliť malým a stredným roľníkom. Ústavným spôsobom sa však malo, i podľa tohto programu, zabezpečiť súkromné vlastníctvo pôdy do 50 ha. Skutočnosť po februári 1948 však nakoniec bola iná. Aj keď sa v tomto čase J. Ďuriš, podobne ako sám K. Gottwald nechali počuť v tom zmysle, že dohady o zavádzaní kolchozov na československom vidieku sú nepravdivé, situácia v tomto smere sa čoskoro zmenila. Už 21. marca 1948 parlament prijal zákony, ktorými sa odštartovala tretia etapa pozemkovej reformy. Jej dôsledkom boli rozsiahle vlastnícke zmeny, ktoré postihli najmä vlastníkov pôdy nad 50 ha. Súbežne s tým sa v praxi začal realizovať tzv. hradecký program a pôda tak bola pridelená drobným roľníkom či novovznikajúcim roľníckym družstvám.

Takzvaný nitriansky program, ktorý bol prezentovaný v apríli 1948 v súvislosti s oslavami 100. výročia zrušenia poddanstva, ešte vychádzal z nevyhnutnosti rešpektovať súkromné vlastníctvo pôdy. Jeho autori uvažovali v tom zmysle, že naďalej sa budú v agrárnom sektore využívať malovýrobné formy hospodárenia i poľnohospodárskeho družstevníctva, chápaného v širokom zmysle slova. No už 23. februára 1949 prijal parlament zákon č. 69 o jednotných roľníckych družstvách (JRD) a čoskoro sa začala kampaň s cieľom ich zakladania. Podľa tohto zákona sa do novovznikajúcich JRD mali včleniť všetky družstvá, ktoré existovali v danej obci vrátane ich majetku. Na tento zákon nadväzovalo na Slovensku nariadenie SNR č. 81/1949 Zb., ktoré vlastne znamenalo likvidáciu pasienkového majetku, predtým sa nachádzajúceho v urbárskych spoločenstvách. Roľníci, ktorí ich dovtedy obhospodarovali, tak viacerými spôsobmi a bez náhrady prichádzali o svoje vlastníctvo, a to v priamom rozpore s dovtedy hlásanou zásadou, že pôda má patriť tomu, kto na nej pracuje.¹³ V praxi sa potom pomocou viacerých násilných a nátlakových foriem realizovala kolektivizácia v celom agrárnom rezorte.

¹³ Cit. podľa DEJINY poľnohospodárstva na Slovensku. Nitra, Bratislava 2001, s. 208 – 209.

Pod vplyvom zhoršenej zahraničnopolitickej situácie na začiatku päťdesiatych rokov (kórejská vojna), príprav Stalina na nový globálny vojnový konflikt a ilúzií plánovačov o všemocnosti plánovanej ekonomiky, sa vo februári 1951 prijali zvýšené úlohy 1. päťročnice.¹⁴ Ich cieľom bolo zabezpečenie ďalšieho rastu priemyselnej výroby, no predovšetkým radikálne mala vzrásť výroba v odvetviach ťažkého priemyslu. Ak celkový objem investícií roku 1949 do priemyslu bol niečo vyšie 10 mld. Kčs (v mene roku 1953), roku 1953 mali investície dosiahnuť 26,3 mld. Kým podľa pôvodných plánov mala priemyselná výroba vzrásť o 57 %, podľa nových úloh až o 98 %, pritom ešte vyššie výsledky sa očakávali od výroby výrobných prostriedkov. Viac sa mali využívať domáce suroviny, počítalo sa s rozširovaním energetickej základne, zahraničný obchod Československa sa mal radikálnejšie orientovať na krajiny východného bloku.

Zároveň sa pripravovali plány na obdobie rokov 1954 – 1960, ktoré predpokladali ďalšie zostrenie kurzu určeného zvýšenými úlohami 1. päťročnice. Podľa týchto plánov sa očakávalo, že priemerné ročné investície budú dvakrát vyššie, ako investície z rokov 1. päťročného plánu. Do priemyslu, najmä opäť do ťažkého, sa mali investovať také prostriedky, aké v čase 1. päťročnice do celého národného hospodárstva,¹⁵ pričom by sa ďalej zvyšovali disproporcie medzi jednotlivými odvetvami ekonomiky, ktoré nadobúdali dramatické rozmery už na začiatku päťdesiatych rokov.

Príliš rýchly rast investícií do priemyslu, najmä do ťažkého, sa odzrkadlil v minimalizácii nákladov, ktoré smerovali do poľnohospodárstva a spotrebných odvetví priemyslu, dokonca aj v absolútnych číslach klesali prostriedky na bytovú výstavbu, zanedbávalo sa budovanie infraštruktúry, nehovoriac o raste životnej úrovne obyvateľstva. Podľa údajov vtedajšieho predsedu vlády Viliama Širokého sa v období rokov 1948 – 1952 ceny bežných tovarov, dôležitých pre obyvateľstvo vcelku zvyšovali, takže reálna mzda poklesla o 9 %.¹⁶ Disproporcie

¹⁴ K problematike zvýšených úloh 1. päťročného plánu bližšie pozri BARNOVSKÝ, M.: Problematika industrializácie Slovenska v rokoch 1945 – 1950. In.: Historický časopis, 1968, č. 2, s. 184 – 191.

¹⁵ Slovenský národný archív, f. ÚV KSS, kart. 2451, kart. 2458.

¹⁶ NA ČR, f. Kancelár 1. tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kart. 133. Podľa K. Kaplana obrazne povedané, vyrábalo sa stále viac, ale spoločnosť chudobnela. Podľa neho reálny dôchodok obyvateľstva v období 1. päťročnice rástol ročne asi o 3,3 %. Cit. podľa KAPLAN, K.: Československo v letech 1948 – 1953. 2. část. Zakladateľské období komunistického režimu. Praha 1991, s. 108.

medzi jednotlivými odvetviami ekonomiky na začiatku päťdesiatych rokov postupne narastali a zvyšujúce sa ekonomické ťažkosti jednoznačne ukázali, že československá ekonomika nemá základné predpoklady na splnenie tých úloh, ktoré boli vytýčené vo februári 1951. Bolo zrejmé, že ani plánovaná ekonomika nie je všemocná a v praxi sa nedarí realizovať všetky tie ciele, ktoré sa zrodili v hlavách plánovačov. Reálne jestvujúce ekonomické javy a procesy nebolo možné dlhodobo obchádzať. Výsledkom plánovania, odtrhnutého od reality nakoniec bolo, že námezdné pracujúci, poberajúci mzdu v nových podnikoch, nemali možnosť realizovať svoju kúpnu silu, keďže na trhu bol nedostatok spotrebného tovaru.

Vedenie štátu napokon situáciu vyriešilo menovou reformou 1. júna 1953. Jej výsledkom boli finančné straty obyvateľstva, ktoré sa pohybovali minimálne na úrovni približne 14,5 mld. Kčs v nových platidlách, bez započítania prepadaných viazaných vkladov.¹⁷ Reformou získal štát dodatočne miliardy korún od obyvateľstva z ich úspor, peňažnej hotovosti, a likvidovaním viazaných vkladov, čím vystavil účet tak svojej ekonomickej politike, ako aj 1. päťročnici. Námezdné pracujúci prišli aj o tie prostriedky, ktoré získali už počas socialistickej výstavby. Nasledovali štrajky a nepokoje, najmä v českých krajinách, a vyskytli sa aj prípady samovrážd zúfalých ľudí. Preto v snahe upokojiť situáciu v nasledujúcich rokoch štát znižoval ceny spotrebného tovaru.

Menová reforma z roku 1953 zohrala niekoľko úloh. Na jednej strane bola „elegantným štátnym bankrotom“. Vďaka nej a tým, že sa v priebehu päťročnice obmedzovali výdavky v prospech obyvateľstva, komunistický režim odstránil deficit štátneho rozpočtu rokov 1949 – 1953: po menovej reforme celkové príjmy boli na úrovni 266 mld. Kčs a výdavky 236 mld. Zároveň bola menová reforma významným krokom na ceste transformácie ekonomiky na tzv. príkazový systém sovietskeho typu, ktorý nepripúšťal žiadne diametrálne odlišné prvky trhového peňažného hospodárstva.¹⁸ Ďalším „prínosom“ a produktom menovej reformy bolo odčerpanie zvyškov peňažnej sily bývalých tzv. vykorisťovateľských vrstiev spoločnosti.

¹⁷ Bližšie pozri JIRÁSEK, Z. – ŠULA, J.: Velká pežeční loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1. Miesto a rok vydania neuvedené.

¹⁸ Bližšie pozri VENCOVSKÝ, F. – JINDRA, Z. – NOVOTNÝ, J. – PŮLPÁN, K. – DVORÁK, P. a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích. Praha 1999, s. 385, s. 397.

Novým protirečením, dlhodobo sprevádzajúcim československú ekonomiku, bola situácia v zahraničnom obchode, resp. jeho teritoriálnom zameraní. Aj keď sa v prvom období po februári 1948 objavovali ilúzie, že formujúci sa tzv. socialistický tábor si pri vzájomnej obchodnej výmene vystačí sám, prax čoskoro ukázala opak. Potvrdila sa nevyhnutnosť obchodu aj s vyspelými kapitalistickými krajinami – predovšetkým pokiaľ išlo o dovoz niektorých surovín, ktorými nedisponovali krajiny socialistického bloku, resp. niektorých dôležitých strojov a technológií. Napriek tomu sa teritoriálne zameranie československého zahraničného obchodu úplne zmenilo. Kým v rokoch 1945 – 1947 80 % z československého exportu smerovalo do kapitalistických štátov a podobne to bolo aj s dovozom, roku 1948 sa obrat s nimi znížil na necelých 60 % a ďalej klesal až na úroveň 12 – 25 %. ¹⁹ Podiel ZSSR a ostatných socialistických krajín na obrate československého zahraničného obchodu sa dostal postupne na úroveň 70 % a bol podmienený dlhodobými obchodnými dohodami, resp. spoluprácou v rámci RVHP. Avšak obchod Československa s krajinami východného bloku, ktorým sa vlastne realizovala tzv. koncepcia strojárenskej veľmoci, bol dlhodobo málo efektívny a neprinášal dostatok voľných devízových prostriedkov na nákup surovín, strojov a moderných zariadení zo západných krajín. Tie sa museli paradoxne nahrádzať výrobkami spotrebného priemyslu, ²⁰ do ktorého sa po roku 1948 investovalo len minimálne.

Československo sa na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov minulého storočia mnohými zahranično-obchodnými zmluvami zviazalo s krajinami sovietskeho bloku. Aj keď spočiatku pretrvávali ilúzie o možnostiach vzájomne výhodného spojenia v rámci Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP), ²¹ ktorá vznikla v januári 1949, čoskoro sa československí predstavitelia v tejto inštitúcii presvedčili o predčasnosti jej vzniku. Očakávania o možnosti koordinácie výrobných programov a výstavby spoločnej surovínovej základne sa ukázali ako nereálne. ČSR sa ako jediná priemyselná krajina dostala do spoločnosti menej ekonomicky vyspelých štátov, ktoré od nej očakávali skôr pomoc ako vzájomne

¹⁹ NA ČR, f. Kancelár 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kart. 155.

²⁰ Tamže, kart. 153, kart. 155, kart. 157.

²¹ K tejto problematike bližšie pozri KAPLAN, K.: Československo v RVHP 1949 – 1956. Praha 1995.

výhodný obchod, nehovoriac o skutočnej koordinácii ekonomického rozvoja, ktorá by mohla zvýšiť jeho celkovú efektívnosť.

Ďalším problémom, ktorý výrazne zaťažil československú ekonomiku v priebehu 1. päťročnice, bola rýchlá výstavba pomerne veľkej armády. Opäť sa tak dialo pod tlakom totalitného stalinského režimu a zahraničnopolitickej situácie. Požiadavky československej armády na začiatku päťdesiatych rokov na jej zásobovanie zbraňami, technikou a ďalšími tovarmi, ako aj nároky ostatných krajín sovietskeho bloku na dodávky zbrojného priemyslu boli také vysoké, že výrazným spôsobom determinovali celú ekonomiku Československa a často sa v tejto súvislosti hovorí o jej evidentnej militarizácii. Dokazujú to niektoré kvantitatívne údaje: v rokoch 1949 – 1953 tvorili celkové výdavky na armádu a bezpečnosť takmer celú polovicu investícií do ekonomiky. Zbrojná výroba v tomto období vzrástla šesťnásobne, tretinu výroby strojárenského priemyslu na konci tohto obdobia tvorili zbrane. Navyše armáda vyžadovala veľké množstvá tovarov, inak určených civilnému sektoru – obuv, textil, potraviny. Výdavky na armádu predstavovali roku 1950 6 % z národného dôchodku, roku 1953 už 18 %. ²² Mnohé oblasti priemyselnej výroby neplnili plán práve preto, že prvoradé boli dodávky pre armádu, resp. armády sovietskeho bloku. Pochopiteľne, všetky takéto údaje boli prísne tajné a postupne sa i v závislosti od toho vytvorila nepreniknuteľná clona nad mnohými sektormi ekonomiky.

Prapríčina krízy socialistickej ekonomiky v Československu, ktorá dokumentovala svoju hĺbku menovou reformou roku 1953, spočívala v zavedení a fungovaní socialistického spôsobu organizovania a riadenia národného hospodárstva a v praktizovaní tzv. oceľovej koncepcie československej ekonomiky. Vedenie vtedy predpokladalo, že práve menovou reformou sa podarí vyriešiť najakútnejšie problémy a vytvorí priaznivé podmienky na lineárne pokračovanie v dovtedajšej ekonomickej koncepcii. Nechcelo si pripustiť, že krízové prejavy môžu byť späté so samotným charakterom a podstatou socialistickej ekonomiky, a korene jej problémov sa mu javili iba ako dôsledok disproporčného, nerovnomerného vývoja jednotlivých odvetví, resp. medzi surovinovou a energetickou základňou a spracovateľskými odvetviami. Preto hlavný plánovací orgán mal

²² Cit. podľa KAPLAN, K.: Československo v letech 1948 – 1953 c. d., s. 102 – 103.

zabezpečiť nové plány na rok 1954 a roky 1955 – 1960 tak, aby sa existujúce disproporcie odstránili.

Bolo na škodu veci, že vedenie štátu v tomto čase nevypracovalo skutočne racionálnu analýzu vtedajšej ekonomickej situácie, prípadne neformulovalo novú rozvojovú líniu. Práve v procese prekonávania krízových javov v československej ekonomike v rokoch 1953 – 1955 sa totiž objavovali ďalšie fakty, ktoré sa mohli stať odrazovým mostíkom pri úvahách o ďalšom ekonomickom smerovaní štátu. V Československu prebehla po roku 1948 pod vplyvom marxisticko-leninskej ideológie a zahraničnopolitických faktorov výrazná štrukturálna reforma, prestal sa klásť dôraz na ekonomickú efektívnosť a prvoradou snahou bolo zabezpečiť dostatok výrobných prostriedkov a zbraní pre industrializačný proces celého východného bloku. No v polovici päťdesiatych rokov minulého storočia sa celkovým „oteplením“ zahraničnopolitických vzťahov medzi vyspelými kapitalistickými krajinami a socialistickým táborom a tiež istou liberalizáciou pomerov v RVHP zlepšili možnosti vzájomného obchodu i možnosti sledovania a objavovania progresívnych trendov v ekonomickom vývoji. V západných krajinách sa už v prvom období po prekonaní dôsledkov vojny začali objavovať signály nastávajúcich významných zmien v ekonomickom živote, pre ktoré sa niekedy používal aj pojem vedecko-technická revolúcia. Nastúpil vývoj nových technológií, hmôt, výrobných odvetví, rýchlo sa menila štruktúra spotreby obyvateľstva. Menšie krajiny si už v tom období začali uvedomovať, že v dôsledku stúpajúcej finančnej a technickej náročnosti nemôžu konkurovať najsilnejším ekonomikám vo všetkých oblastiach výskumu, vývoja a výroby. Orientovali sa preto do značnej miery na spotrebný priemysel, v strojárstve na výroby hromadnej spotreby, prípadne na úzko špecializované výrobky či unikátne zariadenia na vysokej technickej úrovni (napr. Švédsko, Švajčiarsko). Malé ekonomiky si tak začali hľadať svoje miesto na trhu, na ktorom stále viac narastalo konkurenčné prostredie.

Tieto nové faktory rozvoja sa Československu nedarilo diagnostikovať. Navyše, práve vytvorená sústava riadenia socialistickej ekonomiky nebola príliš otvorená inováciám, skôr jej bol vlastný ustálený spôsob myslenia a konania podľa zhora predložených šablón. Aj riadiace kádre a plánovači si už pomaly zvykli na nový byrokratický (pre mnohých pohodlný) spôsob fungovania a riadenia ekonomiky. Pritom, napriek zmenám v teritoriálnom zameraní československého zahranič-

ného obchodu po februári 1948 a po prekonaní zložitého obdobia na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov, bolo i zo strany vyspelých kapitalistických, resp. neutrálnych štátov vidieť záujem o tradičný československý tovar, často spotrebného charakteru, ktorý už mal svoje meno, ale aj tovar z oblasti tzv. špeciálu, t. j. z produkcie zbrojárskeho priemyslu. Nové trendy sa však nepodarilo zachytiť a po prekonaní najväčších ťažkostí sa začala československá ekonomika orientovať na prípravu druhej investičnej vlny. Jej pozitívom bolo, že ešte stále mohlo dosahovať rast predovšetkým na základe extenzívnych faktorov a zapájať do pracovného pomeru nové pracovné sily. V tomto smere bola existujúca sústava riadenia ekonomiky, napriek mnohým negatívam, do istej miery pre systém vyhovujúca, aj keď problémy z nej vyplývajúce boli už natolko významné, že v priebehu roka 1958 sa Československo pokúsilo o prvú ekonomickú reformu. Pokiaľ šlo po februári 1948 o postavenia Slovenska v nových, o. i. aj ekonomických podmienkach, tak možno konštatovať, že vytvorenie tzv. asymetrického modelu riadenia v tomto období v podstate vyplynulo z mocenských pomerov v Československu a v KSČ a zo skutočného postoja českých komunistov k problematike slovenskej národnej otázky. V čase žilinskej konferencie KSČ v lete 1945 ovládol Klement Gottwald Komunistickú stranu Slovenska personálne – dosadením Viliama Širokého a jemu verných do jej vedenia. V pofebruárových podmienkach sa ovládnutie KSS pražskou centrálou len nanovo inštitucionalizovalo. Uznesením Predsedníctva ÚV KSČ z 29. júla 1948 sa rozhodlo o tom, že KSS prestala existovať ako samostatná strana a stala sa súčasťou KSČ. ÚV KSS bol podriadený ÚV KSČ a v ďalšej svojej činnosti sa mal riadiť jeho smernicami a uskutočňovať politiku KSČ na Slovensku. ÚV KSČ tak získal právo navrhovať tajomníka ÚV KSS i rozhodovať o všetkých kľúčových personálnych otázkach na Slovensku.²³ V čase monopolu moci komunistov to znamenalo ovládnutie Slovenska nielen politicky, ale pochopiteľne aj ekonomicky. Najvyšší stranický orgán na Slovensku sa stal v podstate na celú historickú etapu len obyčajnou prevodovou pákou centrálnych pražských inštitúcií – v skutočnosti to znamenalo, že slovenské národné orgány nedosiahli také mocenské postavenie, ktoré by zabez-

²³ Cit. podľa VARTÍKOVÁ, M.: Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948. Bratislava 1971, s. 702 – 703.

pečilo rovnoprávne postavenie slovenského národa v štáte (nehovoriac už o záujmoch národnostných menšín, žijúcich na území Slovenska).

Na základe týchto mocenských pomerov sa potom v tzv. zakladateľskom období postupne vykryštalizovalo nové postavenie slovenských národných orgánov a ďalších zložiek, zúčastňujúcich sa na riadení ekonomiky na Slovensku, ako súčasť spoločnej československej ekonomiky. Vytvorením tzv. asymetrického modelu vyvrcholila jedna z etáp riešenia vzájomného vzťahu Čechov a Slovákov v spoločnom štáte, čo sa odzrkadlilo aj v ústave štátu. Tá právne zakotvila tzv. asymetrické usporiadanie česko-slovenského vzťahu, ktorý „objektívne znemožňoval nastoliť dôsledne rovnoprávne, politicky proklamované vzťahy“.²⁴ Rýchlo sa tak rozplynuli ilúzie niektorých slovenských komunistov, že v podmienkach získania absolútnej moci komunistickou stranou sa obnoví princíp „rovny s rovným“, alebo aspoň dôjde k istej decentralizácii. Aj sám Široký bol prekvapený rýchlym nástupom a prejavmi centralizačných tendencií v súvislosti s riadením ekonomických a ďalších spoločenských procesov.

Ústava dokumentovala výsledok riešenia vzťahu českého a slovenského národa na konci diskontinuitnej fázy ohraničenej rokmi 1944 – 1948. Tento výsledok daný mocenskou prevahou, ekonomickým potenciálom i celkovým vyšším stupňom dozrievania prvého z nich. Z hľadiska kontroly vývoja na Slovensku pražským centrom sa ešte prehĺbil stav daný treťou pražskou dohodou. Jednou z najdôležitejších zásad ústavy v súvislosti so slovenskou národnou otázkou bolo postavenie celej činnosti Slovenskej národnej rady (SNR) i Zboru povereníkov (ZP), teda slovenských národných orgánov, pod úplnú kontrolu vlády. SNR nemala právo menovať ani odvolať Zbor povereníkov a viaceré práva, prislúchajúce jej ešte podľa tretej pražskej dohody, prešli na vládu, resp. jej predsedu. Jednotliví povereníci boli pri výkone svojich právomocí podriadení ministrom, pričom tí mali právo s vedomím povereníkov samostatne vykonávať právomoc na Slovensku.

Teda aj z hľadiska ďalšieho ekonomického vývoja Slovenska sa prioritnými stali jednoznačne centrálné pražské inštitúcie. SNR a ZP mali síce právo zúčastňovať sa na prerokúvaní plánov ekonomického rozvoja na Slovensku, no samotná SNR

²⁴ RÁKOŠ, E. – RUDOHRADSKÝ, Š.: Slovenské národné orgány 1943 – 1968. Bratislava 1973, s. 142.

nemala schvaľovacie právo a o slovenských častiach plánu s konečnou platnosťou rozhodovala centrálna vláda, resp. vrcholný stranický orgán. Centralizovanie riadenia ekonomického života na Slovensku sa prejavilo postupne na viacerých úrovniach. Vzťah podriadenosti SNR a ZP vyplýval z ústavy. Iné oblasti boli určené legislatívnym spôsobom alebo rozhodnutiami stranických orgánov.

Pokiaľ išlo o plánovacie inštitúcie, v období po oslobodení sa vytvárali centrálné pražské úrady (Štátní úřad plánovací, Generální sekretariát Hospodářské rady, Ústřední plánovací komisie a i.) a slovenské záujmy v nich zastupovali niektorí slovenskí odborníci, ktorých funkcie boli legislatívne zabezpečené, napr. námestníci, podpredsedovia a pod. Na slovenskej strane však existovali aj inštitúcie, zriaďované slovenskými národnými orgánmi. Napríklad pri Predsedníctve SNR bol zriadený Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave,²⁵ ktorý pôsobil od júna 1945. Do jeho kompetencie spadalo vypracúvanie plánov ďalšieho ekonomického rastu na Slovensku a vedecký výskum hospodárskych pomerov na Slovensku. Dlhodobo však existovali kompetenčné spory medzi ním a viacerými centrálnymi inštitúciami, ktoré zdôrazňovali potrebu jednotnosti plánovania. Tie boli v období po februári 1948 vyriešené príznačne, prijatím zákona č. 60/1949 Sb. o hospodárskom plánovaní, ktorým sa v podstate vyriešila organizácia vrcholných plánovacích orgánov. Dlhodobo sa ním určila podriadenosť slovenských plánovacích inštitúcií centrálnym, a tak nanovo vytvorený Slovenský plánovací úrad v Bratislave sa stal regionálnym orgánom centrálného plánovacieho úradu. Na jeho čele bol povereník, pričom riadením úradu ho už nepoverovalo Predsedníctvo SNR, ale vláda. Tak sa dlhodobo aj legislatívne usporiadali vzťahy v oblasti plánovania. V praxi to potom vyzeralo tak, že na slovenskej strane sa pripravovali podklady, v centre sa určili základné proporcie pripravovaného plánu, ktoré slovenské národné orgány prerokovali a o konečnej verzii plánu definitívne rozhodol centrálny plánovací orgán, vláda, predovšetkým však Predsedníctvo ÚV KSČ.

Tento spôsob riadenia slovenskej ekonomiky, ktorý sa postupne vytvoril v zakladateľskom období, v podstate pretrval počas celej socialistickej éry, a to bez ohľadu na pokusy o ekonomické reformy, rôzne reorganizácie ministerstiev či iných riadiacich zložiek, resp. bez ohľadu na snahy slovenských inštitúcií

²⁵ Bol zriadený Nariadením SNR č. 48 z 26. 5. 1945.

o rozšírenie ich právomocí v tomto smere.²⁶ Ním bolo dané, že ekonomiku na Slovensku neriadili (ako neraz v minulosti) predovšetkým jeho národné orgány, ale do značnej miery bola usmerňovaná centrálnymi (pražskými) inštitúciami, pre ktoré bol prioritný celoštátny záujem, v skutočnosti často splývajúci s českými záujmami.

²⁶ Ani federalizácia štátu na „socialistický spôsob“ neznamenala zmenu podstaty tohto systému.

1. 2. Základné vývojové tendencie slovenskej ekonomiky

Slovensko na ceste k vytváraniu modernej industriálnej spoločnosti v období po skončení druhej svetovej vojny nevyhnutne muselo prejsť etapou industrializácie. Bolo to dané dovtedy dosiahnutým stupňom ekonomického vývoja a tomu zodpovedajúcou sociálno-triednou štruktúrou obyvateľstva. To, že Slovensko bolo ekonomicky málo rozvinuté či zaostalé, je zjavné pri porovnaní s českou skutočnosťou. Na Slovensku takmer 50 % z celkového počtu obyvateľstva sa živilo poľnohospodárstvom, ktoré vykazovalo nízku intenzitu výroby a len 22,7 % obyvateľstva pracovalo v priemyselnej a remeselnej výrobe.²⁷ Pomer českého obyvateľstva v týchto ukazovateľoch bol pritom úplne opačný. Podľa niektorých prameňov sa odhadoval rozdiel v industrializačnej úrovni Slovenska a českých krajín v období pred druhou svetovou vojnou asi na sedemdesiat rokov a v období po roku 1945 na päťdesiat i viac rokov.²⁸

Zaostalosť štruktúry slovenskej ekonomiky v porovnaní s českou skutočnosťou je zrejmá i z tabuľky č. 1, ktorá dokumentuje odvetvovú príslušnosť zamestnaných v národnom hospodárstve roku 1948. Kým na Slovensku pracovalo v poľnohospodárstve takmer 61 % všetkých zamestnancov, na území českých krajín bol ich podiel takmer o polovicu nižší. V priemysle boli rozdiely ešte výraznejšie: zatiaľ čo na Slovensku bol v predmetnom roku počet zamestnancov v priemysle 4-krát nižší než počet zamestnaných v odvetví poľnohospodárstva, v českých krajinách už počet zamestnaných v priemysle prevyšoval prvú skupinu, preto možno o nich hovoriť ako o industrializovaných.

²⁷ Cit. podľa BARNOVSKÝ, M.: Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944 – 1948. Bratislava 1978, s. 12. K problematike nízkej intenzity poľnohospodárstva na Slovensku v danom čase. Bližšie pozri TURČAN, P.: Socialistická industrializácia Slovenska. Bratislava 1960, s. 88 - 91

²⁸ Cit. podľa FALTUS, J.: Základné črty hospodárskeho vývoja Slovenska v XX. storočí. In.: Ekonomický časopis, r. XVII, 1969, č. 5, s. 436, 448. Pozri tiež TURČAN, P.: Socialistická industrializácia Slovenska, c.d., s. 72.

Tabuľka č. 1

Pracujúci v národnom hospodárstve na Slovensku a na území dnešnej ČR roku 1948 podľa odvetví v % (vypočítané z priemerných počtov za daný rok)²⁹

	1	2	3	4	5	6	7	8
SR	60,61	15,11	1,66	5,69	2,32	4,08	2,05	8,48
ČR	33,12	35,25	1,67	3,54	2,65	7,24	2,86	13,66

poľnohospodárstvo – 1 stavebná výroba – 4 ostatné odvetvia hmotnej výroby – 7
 priemysel – 2 nákladná doprava – 5 nevýrobné odvetvia – 8
 lesníctvo – 3 vnútorný obchod – 6

Dôležitosť priemyslu, teda sekundárneho sektora, vyplýva nielen z toho, že podnikateľom (v kapitalistickej systéme), či štátnym podnikom (v tzv. socialistických krajinách) prináša vyššie zisky v porovnaní s primárnym sektorom, ale najmä preto, že príspevky z neho plynúce prostredníctvom daní alebo iných odvodov do štátneho rozpočtu výrazne prispievajú k procesu celkovej modernizácie ekonomiky, spoločnosti a k zvyšovaniu životného štandardu obyvateľstva. Z nasledujúcej tabuľky 2 jasne vyplýva dôležitosť priemyselného sektora tak z hľadiska tvorby národného dôchodku, ako aj nevyhnutnosť jeho ďalšieho posilňovania. Na Slovensku v podstate necelých 21 % zamestnaných v národnom hospodárstve (ak berieme do úvahy priemysel spolu so stavebníctvom) vytváralo roku 1948 vyše 51 % národného dôchodku. Na druhej strane je zrejmé, že na ceste k modernizácii stála pred slovenskou ekonomikou možnosť využiť množstvo pracovných síl, ktoré v sektore poľnohospodárstva, navyše málo vyspelého a s nízkou produktivitou práce, nedostatočne prispievalo k tvorbe národného dôchodku. Tabuľka č. 2 tiež poukazuje aj na istú zaostalosť štruktúry slovenskej ekonomiky v porovnaní s českou, kde sa v danom čase v priemyselnom sektore tvorilo takmer 70 % národného dôchodku.

²⁹ Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 460, 661.

Tabuľka č. 2³⁰**Podiel jednotlivých sektorov na tvorbe národného dôchodku roku 1948 v %
(vypočítané z bežných cien)**

	Poľnohospodárstvo a lesníctvo	Priemysel a stavebníctvo	Ostatné výrobné odvetvia
SR	36,15	51,38	12,47
ČR	18,81	69,10	12,09

V tabuľke č. 3 sme sa pokúsili bližšie kvantifikovať zaostávanie ekonomickej úrovne Slovenska v porovnaní s českou ekonomikou roku 1948 na niektorých vybraných parametroch, pričom úroveň v českých krajinách je vyjadrená indeksom 100.

Tabuľka č. 3³¹**Úroveň Slovenska v porovnaní s českými krajinami v roku 1948 v %
(vo vybraných parametroch)**

Parameter	Slovensko (v %)
Vytvorený národný dôchodok na 1 obyvateľa	61,21
Vytvorený ND na 1 pracovníka výrobnjej sféry	58,89
Základné výrobné fondy na 1 obyvateľa	60,20
Základné výrobné fondy na 1 pracovníka výrobnjej sféry	57,92
Základné prostriedky v priemysle na 1 obyvateľa	47,54
Základné prostriedky v priemysle na 1 pracovníka výrobnjej sféry	45,75
Základné prostriedky v priemysle na 1 obyvateľa v produktívnom veku	49,01

³⁰ Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 454, 655.

³¹ Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 454, 655, 475, 676, 434, 635, 437, 638.

Z týchto údajov vyplýva, že ak berieme do úvahy ako syntetický ukazovateľ národný dôchodok, tak roku 1948 Slovensko dosahovalo 61,21 % úroveň dosiahnutej v českých krajinách. O niečo nižšia bola hodnota vytvoreného národného dôchodku na jedného pracovníka výrobnjej sféry, čo poukazuje na celkovú nižšiu celkovú efektívnosť výroby na území Slovenska danú už samotným väčším významom poľnohospodárstva. Ani 50 %-ná úroveň v porovnaní s českými krajinami však nebola dosiahnutá v takých ukazovateľoch ako „*základné prostriedky v priemysle na jedného obyvateľa*“, čo vyplýva z nízkeho stupňa rozvoja priemyselnej výroby.

V ďalšom období stálo Slovensko pred úlohou prekonať zaostalosť ekonomickej štruktúry, rozvinúť proces industrializácie krajiny, a tým zvýšiť tvorbu národného dôchodku a následne i životnú úroveň obyvateľstva. Kým po skončení druhej svetovej vojny mala industrializácia Slovenska teoreticky viacero možností zamerania, nasledujúci politický vývin rozhodol, že Slovensko sa vydá na cestu socialistickej industrializácie v netrhových podmienkach plánovaného hospodárstva, navyše, riadeného z centra unitárne usporiadaného Československa, v ktorom sa slovenské národné orgány nachádzali v nerovnoprávnom postavení a nemali určujúci vplyv na podstatné ekonomické procesy prebiehajúce na jeho území. V minulosti bol slovenský priemysel vždy súčasťou širšieho hospodárskeho priestoru (Uhorsko, za 1. ČSR sa orientoval západným smerom, za vojnového slovenského štátu na Nemecko) a nerozvíjal sa na základe potrieb domáceho, do značnej miery obmedzeného trhu. Jeho špecifickou črtou bolo podkapitalizovanie a nedostatok domáceho kapitálu. Z toho, že slovenský priemysel sa rozvíjal „*ako súčasť a doplnok priemyselného systému širšieho celku*“, ³² ktorého ťažisko sa nachádzalo za hranicami Slovenska, nakoniec vyplynulo, že jeho odvetvová štruktúra bola do značnej miery nekomplexná, pričom v ďalšom vývoji sa na tieto skutočnosti svojráznym spôsobom nadväzovalo. Determinujúcim prvkom rozvoja slovenského priemyslu sa opäť nestali vnútorné podmienky domáceho trhu a vôbec jeho ekonomiky, ale prioritou, na základe ktorej sa ďalej rozvíjal, boli procesy (politického i zahranično-ekonomického charakteru), o ktorých sa rozhodlo za hranicami Slovenska. Tieto napokon po roku 1948

³² Cit. podľa FALTUS, J.: Základné črty hospodárskeho vývoja Slovenska v XX. storočí. In: Ekonomický časopis, r. XVII, 1969, č. 5, s. 433.

vyústili do takého industrializačného procesu, ktorý bol determinovaný predovšetkým aplikáciou tzv. oceľovej koncepcie československej ekonomiky.³³ Určujúcou prioritou ďalšieho rozvoja slovenského priemyslu a vôbec jeho ekonomiky bol záujem Moskvy a z toho sa odvíjajúci záujem Prahy na budovaní ťažkého priemyslu a strojárstva – tým sa mala zabezpečiť tak výstavba zbrojárského priemyslu, ako aj pomoc pri industrializovaní ďalších krajín východného bloku. Samozrejme, Slovensko na druhej strane mohlo profitovať z toho, že časť štátu už bola na istej úrovni industrializovaná, využívať vzdelané kádre a pod., pričom ideologicky bol celý proces zahmlený tzv. teóriou socialistickej industrializácie,³⁴ ktorá sa rozvíjala v predvojnovom ZSSR. Podľa nej socialistický spôsob industrializácie sa dá uskutočniť len v podmienkach diktatúry proletariátu a s využívaním plánovaného hospodárstva. Tak je možné sústrediť v rukách štátu financie, materiálne a ľudské zdroje a využiť ich v záujme priemyselnenia, pričom nie hocikáky rozvoj priemyslu je industrializáciou. Pre sovietsky štát so zaoštalým priemyselným potenciálom bolo potrebné v prvej etape existencie zabezpečiť jeho hospodársku nezávislosť, premeniť ho na vojenskú pevnosť a všemocnou podporou štátu v prospech ťažkého priemyslu a strojárstva zaisťiť aj zbrojenie. V tom malo spočívať i špecifikum takejto industrializácie v porovnaní s klasickou kapitalistickou metódou, začínajúcou rozvojom ľahkého priemyslu.

Na základe tejto sovietskej praxe sa potom v teoretickej rovine vygenerovala tzv. teória socialistickej industrializácie. Jej podstatou malo byť zabezpečenie rozvoja ťažkého priemyslu a predovšetkým strojárstva. Socialistická teória bola schopná vyprodukovať ďalší zákon, ktorého aplikácia v praxi potom významným spôsobom negatívne ovplyvnila vývoj celej československej ekonomiky. Na základe Marxových téz o rozšírení reprodukcie vydedukovala Rosa Luxemburgová tzv.

³³ Bližšie pozri KAPLAN, K.: Československo v letech 1948 – 1953. 2. část. Zakladatelské období komunistického režimu. Praha 1991, s. 93 a n.

³⁴ K tejto problematike bližšie pozri napr. PETROSIAN, K., A.: Sovětský způsob industrialisace. Praha 1952. V skutočnosti sa táto teória vytvorila na základe špecifických ruských podmienok. Za podmienok diktatúry proletariátu a plánovanej ekonomiky bolo možné a nutné budovať najskôr ťažký a zbrojný priemysel, aby sa mohla zabezpečiť obranyschopnosť režimu. V tom bolo, o. i. špecifikum tejto cesty okrem klasickej kapitalistickej cesty, keď sa najprv budoval priemysel ľahký. Na základe sovietskej praxe potom i R. Luxemburgová vygenerovala tzv. zákon o prednostnej výrobe výrobných prostriedkov pred spotrebnými predmetmi.

zákon o prednostnej výrobe výrobných prostriedkov pred spotrebnými predmetmi, pritom skutočný gnozeologický dôvod a príčina jeho aplikácie spočívala v neadekvátnom zovšeobecňovaní špecifických sovietskych podmienok a skutočných potrieb.

Na tomto mieste nebude našim cieľom podrobne mapovať priebeh socialistickej industrializácie na Slovensku v rokoch 1948 – 1967, ale skôr poukázať na jej výsledky za spomenuté dvadsaťročie a na stav ekonomiky, ktorý sa vytvoril na prahu roka 1968. V sledovanom období na Slovensku kontinuálne vzrastal počet zamestnaných v priemyselnom sektore – z 229-tisíc na 548-tisíc. Medzi rokmi 1963 – 1964 nastal výrazný zlom, keď počet pracujúcich v priemysle začal prevyšovať počet zamestnaných v sektore poľnohospodárstva. Tým sa nielen naplnila jedna z hlavných úloh industrializácie, ale Slovensko sa začalo meniť z krajiny prevažne agrárnej na skôr priemyselnú. Nové pracovné miesta vznikali na základe investičných procesov, ktorých výsledkom bola tak výstavba nových závodov, ako aj rekonštrukcia starších kapacít. V rokoch 1948 – 1967 sa na Slovensku investičnou výstavbou získali základné prostriedky v sume 185 535 mil. Kčs v bežných cenách – t. j. 30,15 % z celoštátneho čísla. Podiel Slovenska na základných prostriedkoch získaných v sektore priemyslu bol o niečo nižší – 26,10 %, pričom ich hodnota predstavovala 67 812 mil. Kčs v bežných cenách.

Z analýzy podielu jednotlivých odvetví ekonomiky na tvorbe národného dôchodku na Slovensku roku 1967 vyplýva, že od roku 1948 sa významne posilnilo postavenie priemyslu (56,2 % podiel na tvorbe ND), najmä na úkor poľnohospodárstva (pokles z 32,3 % na 15,3 %), čím sa naplňali podstatné úlohy procesu industrializácie krajiny. Významný bol i podiel stavebníctva na tvorbe národného dôchodku (14,24 %).

Tabuľka č. 4³⁵

**Vytvorený národný dôchodok na Slovensku podľa odvetví v %
(vypočítané z bežných cien)**

Rok	1	2	3	4	5	6	7
1948	39,95	32,29	3,86	11,42	3,34	7,78	1,36
1967	56,23	15,27	1,89	14,24	4,34	5,33	2,7

priemysel – 1

poľnohospodárstvo – 2

lesníctvo – 3

stavebníctvo – 4

nákladná doprava – 5

obchod a verejné stravovanie – 6

ostatné – 7

Keďže najdôležitejšiu úlohu v ekonomike, pokiaľ ide o tvorbu národného dôchodku, zohrával priemyselný sektor, priblížime si jeho odvetvovú štruktúru, resp. naznačíme tie procesy zmien, ktorými prechádzal v období po roku 1948. Jedným z procesov, hodným zaznamenania a významným aj z hľadiska používanej metódy industrializácie, je neustále sa prejavujúca tendencia rastu výroby výrobných prostriedkov a poklesu podielu výroby spotrebných predmetov. Od roku 1948 kontinuálne rástol podiel strojárkej výroby na Slovensku: roku 1967 sa podieľal 24 % na hrubej priemyselnej výrobe, na druhom mieste z tohto hľadiska – 20 % – bol potravinársky priemysel, pričom zamestnával len o niečo viac ako 9 % zo všetkých robotníkov v priemysle (pozri tabuľku č. 5 a 6). Samotný tento fakt naznačuje závažné problémy efektívnosti rozvoja celého hospodárstva – veď do potravinárstva v porovnaní so strojárstvom plynuli marginálne rozvojové prostriedky a s oveľa nižším počtom zamestnancov dosahoval takmer takú hrubú priemyselnú výrobu ako preferované strojárstvo. V odvetvovej štruktúre slovenského priemyslu významné miesto zaujímali odbory hutníctva železa

³⁵ Vypočítané na základe údajov Historickéj štatistickej ročenky ČSSR, Praha 1985, s. 655.

a neželezných kovov, chemický a gumársky priemysel, ako aj energetický i priemysel palív, od roku 1948 sa z hľadiska celkového významu postupne oslabovalo postavenie drevárskeho a papierenského priemyslu, o ktorom sa pôvodne uvažovalo, ako o jednom z nosných odvetví slovenského priemyslu.

Tabuľka č. 5³⁶

Odvetvová štruktúra hrubej priemyselovej výroby na Slovensku v stálych cenách v % (podľa metodiky z decembra 1983)

Rok	VP	SP	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1948	47,0	53,0	10,7	32,6	6,1	3,6	16,3	6,3	5,3	9,9	9,2
1953	56,1	43,9	17,8	32,3	6,4	4,2	11,4	5,5	5,2	8,6	8,6
1960	59,3	40,7	21,5	25,1	7,8	7,9	8,6	6,8	6,5	7,3	8,5
1967	63,3	36,7	24,1	20,1	9,7	8,1	6,7	10,9	5,5	6,3	8,6

VP – výroba výrobných prostriedkov

SP – výroba spotrebných predmetov

1 – strojársky priemysel vrátane elektrotechnického a kovorobného

2 – potravinársky priemysel vrátane mraziarskeho a tabakového

3 – priemysel hutníctva železa a neželezných kovov

4 – chemický a gumársky priemysel

5 – drevársky, papierenský priemysel a priemysel celulózy

6 – energetický a priemysel palív

7 – priemysel stavebných hmôt

8 – priemysel textilný a konfekčný

9 – priemysel skla, keramiky a porcelánu, spracovania kože a ostatná priemyselná výroba

³⁶ Vypočítané na základe údajov Historickéj štatistickej ročenky ČSSR, Praha 1985, s. 722

Tabuľka č. 6 ³⁷

**Odvetvová štruktúra priemyslu na Slovensku v %
(podľa priemerného evidenčného počtu robotníkov)**

Rok	VP	SP	1	2	3	4	5	6	7	8
1948	52,32	47,68	12,4	18,7	5,9	18,1	13,9	12,1	4,4	4,8
1953	64,02	35,98	12,7	24,2	6,6	16,4	12,6	9,7	5,0	5,4
1960	60,45	39,55	10,8	28,5	5,7	14,7	11,0	9,1	5,7	5,9
1967	60,42	39,58	9,3	32,4	7,2	13,5	9,8	6,8	5,3	6,9

VP – výroba výrobných prostriedkov

SP – výroba spotrebných predmetov

1 – potravinársky vrátane mraziarenskej a tabakovej výroby

2 – strojárstvo vrátane elektrotechnického a kovorobného

3 – hutníctvo železa a neželezných kovov

4 – textilný a konfekčný

5 – drevospracujúci a priemysel papiera a celulózy

6 – priemysel stavebných hmôt

7 – priemysel palív a energetický

8 – chemický a gumársky priemysel

Ak je na jednej strane sprievodným javom procesu industrializácie rast podielu pracujúcich v priemyselnom sektore, na druhej strane ním býva pokles zamestnaných v poľnohospodárstve. Na Slovensku klesol počet pracujúcich v poľnohospodárstve v rokoch 1948 – 1967 z vyše 917-tisíc na vyše 455-tisíc, t. j. takmer o 462-tisíc, teda o 50,34 %. Z tabuľky č. 7 vyplýva, akou dynamikou sa uvoľňovali pracovné sily zo sektoru poľnohospodárstva na Slovensku a v českých krajinách, pričom na Slovensku bola dynamika vyššia ku koncu štyridsiatych a päťdesiatych rokov. Po skončení druhej svetovej vojny dosahovalo agrárne preľudnenie na Slovensku vyšší stupeň ako v českých krajinách a pokles pracujúcich v poľnohospodárstve bol relatívne vyšší v porovnaní s českými krajinami.

³⁷ Vypočítané na základe údajov Historickej štatistickej ročenky ČSSR, Praha 1985, s. 726.

V rokoch 1948 – 1960, keď bol stupeň agrárneho preľudnenia vysoký, na území ČR klesol počet pracujúcich v sektore poľnohospodárstva o 31,43 % a na území SR o 38,81 %.

Tabuľka č. 7³⁸

Ročný pokles pracovných síl v sektore poľnohospodárstva

Rok	ČR	SR
1949	- 3,11	- 5,38
1950	- 3,21	- 5,69
1951	- 3,50	- 2,50
1952	- 4,53	- 2,31
1953	- 3,38	- 3,19
1954	3,81	- 0,70
1955	- 0,97	6,66
1956	- 3,05	- 0,70
1957	- 3,92	- 3,57
1958	- 2,76	- 5,72
1959	- 5,23	- 10,01
1960	- 6,91	- 13,50

V rokoch 1948 – 1960 poľnohospodársky sektor na Slovensku opustilo vyše 350-tisíc osôb (356 056), keď ešte do značnej miery pretrvávalo agrárne preľudnenie, ale novovybudovaný priemysel v rámci tzv. socialistickej industrializácie poskytol len 173 376 miest. K podobnému výsledku by sme dospeli, ak by sme sledovali obdobie rokov 1948 – 1967, keď agrárny sektor opustilo 461 843 osôb, pričom v priemysle vzniklo 318 860 pracovných miest. Hoci na území českých krajov bol nižší stupeň agrárneho preľudnenia, tento sektor uvoľnil v rokoch 1948 – 1960 414 615 osôb, t. j. o vyše 30 % sa znížil počet pracujúcich v poľnohospodárstve (pre roky 1948 – 1967 platí údaj 551 495, t. j. takmer 42 %). Napriek vyššej úrovni industrializovanosti si všetky osoby uvoľnené z agrárneho sektora mohli najst

³⁸ Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 432, s. 633.

nové pracovné miesto v novovybudovanom priemysle. Týmto sa dostávame k závažným problémom, súvisiacim tak s demografickým vývojom, ako aj s celkovou problematikou zamestnanosti.

Tabuľka č. 8³⁹

Prírastok počtu obyvateľov, obyvateľov v produktívnom veku a počtu pracovných príležitostí v Československu celkom a percentuálny podiel Slovenska a českých krajín v rokoch 1948 – 1967

Ukazovateľ	Československo absolútny údaj	ČR v %	SR v %
Prírastok počtu obyvateľov celkom	1 993 987	48,79	51,21
Prírastok zdrojov pracovných síl celkom	774 737	38,87	61,13
Prírastok počtu obyvateľov v produktívnom veku	605 011	29,86	70,14
Prírastok počtu pracovných príležitostí v národnom hospodárstve	1 080 170	74,94	25,06

Štatistiky, aj keď vznikli v totalitnom období, do istej miery predsa len odrážajú objektívnu realitu a teda i reálne prebiehajúce ekonomické procesy a javy.⁴⁰ Z tabuľky č. 8 vyplýva, že české krajiny sa v období rokov 1948 – 1967 podieľali na celoštátnom raste počtu obyvateľov necelými 49 % (absolútny údaj –

³⁹ Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 434, 635, 460, 661.

⁴⁰ Podľa českého ekonóma J. Kostu (od roku 1962 pôsobil ako sekretár riaditeľa Ekonomického ústavu ČSAV), sa údaje v štatistických ročenkách po roku 1971 upravovali tak, aby nebol natoľko viditeľný pozitívny ekonomický rast v Československu v súvislosti s realizovaním Šikovej reformy. Cit. podľa KOSTA, J.: K histórii a koncepcii československej ekonomickej reformy v letech 1965 – 1969. Prosinec 1979. Výskumný projekt „Zkušenosti pražského jara 1968“, s. 25, tabuľka 1. Dokumentačné oddelenie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

972 826)⁴¹ a na celoštátnom prírastku počtu obyvateľov v produktívnom veku necelými 30 %. Na druhej strane na tomto území vzniklo takmer 75 % z celoštátného prírastku nových pracovných príležitostí v národnom hospodárstve, a to napriek proklamovanej podpore ekonomického rastu na Slovensku zo strany štátnych orgánov.

Tabuľka č. 9 zachytáva problematiku ekonomickej aktivity obyvateľstva na základe údajov zo sčítaní obyvateľstva.

Tabuľka č. 9⁴²

Percentuálny podiel ekonomicke aktívneho obyvateľstva na celkovom počte obyvateľstva

Dátum sčítania	ČR – ekonomicke aktívni v %	SR – ekonomicke aktívni v %	ČR – SR v %-tuálnych bodoch
1. 3. 1950	37,65	33,66	3,99
1. 3. 1961	49,05	41,78	7,27
1. 12. 1970	50,81	44,05	6,76

Z týchto údajov vyplýva, že v období po februári 1948 sa na Slovensku, podobne ako v českých krajinách, zvyšovala ekonomicke aktivita obyvateľstva, ale rozdiel, ktorý existoval medzi spomínanými oblasťami štátu, sa časom zvýšil. Pritom do položky ekonomicke aktívneho obyvateľstva sa nezapočítali tzv. pomáhajúci čle-

⁴¹ Pritom netreba zabudnúť na to, že počas celého sledovaného obdobia sa obyvatelia Slovenska vysťahovávali na územie českých krajín, a to predovšetkým za prácou. Podľa výpočtov renomovaného českého historika hospodárskych dejín, urobených na základe spomínanej Historickéj štatistickej ročenky sa v rokoch 1950 – 1967 vysťahovalo zo Slovenska do českých krajov 417-tisíc osôb, migrácia opačným smerom predstavovala 265-tisíc, teda migračný deficit Slovenska bol v ročnom priemere 8 500 obyvateľov. Navyše ďalšie desiatistice pracovných síl dlhodobo dochádzalo za prácou najmä na Ostravsko, do Prahy a severozápadných Čech. Cit. podľa PRŮCHA, V.: Zmírňování rozdílů v ekonomické úrovni mezi Slovenskem a českými zeměmi v letech 1948 – 1967. Česko-Slovenská historická ročenka 1998, Brno 1998, s. 178. Navyše ďalšie desiatistice obyvateľov Slovenska odišli do českých krajín v povojnových rokoch, do spomínaného roku 1950.

⁴² Vypočítané na základe údajov publikácie Historická štatistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 432, s. 633.

novia rodiny, t. j. rodinní príslušníci, ktorí pomáhali zvyčajne na roľníckych usadlostiach. Podľa údajov zo sčítania bolo roku 1950 do kategórie pomáhajúcich členov rodiny na území českých krajov zahrnutých niečo vyše 607-tisíc osôb, na Slovensku takmer 550-tisíc. Aj z toho je zrejmé, že na Slovensku pretrvávalo agrárne preľudnenie a dosahovalo vyšší stupeň, ako v českých krajinách.

Keby sme k ekonomicky aktívnemu obyvateľstvu započítali i pomáhajúcich členov rodiny, vyšší stupeň agrárneho preľudnenia na Slovensku by sa na začiatku päťdesiatych rokov prejavil tým, že stupeň ekonomickej aktivity bol vyšší v porovnaní so skutočnosťou v českých krajinách. No v priebehu ďalších dvadsiatich rokov, za existencie tzv. socialistického zriadenia, bol vývoj v oblasti zamestnanosti taký, že síce na Slovensku rástla ekonomická aktivita obyvateľstva, ale nižším tempom ako v českých krajinách.

Bolo to dané jednak dynamikou ročného poklesu pracovných síl zo sektoru poľnohospodárstva, ale predovšetkým možnosťou nových pracovných príležitostí pre uvoľnené pracovné sily.

Tabuľka č. 10⁴³

Ekonomická aktivita, zahrňajúca pomáhajúcich členov rodiny i obyvateľov s vlastným zdrojom obživy

Dátum sčítania	ČR v %	SR v %	ČR – SR, rozdiel v %-tuálnych bodoch
1. 3. 1950	44,47	49,59	- 5,12
1.3.1961	61,69	51,49	10,20
1.12.1970	68,54	58,13	10,41

Dostatok, či nedostatok pracovných príležitostí pre tých, ktorí opustili sektor poľnohospodárstva, do značnej miery determinovali celý vývoj v odvetviach hmotnej výroby. Na území Slovenska počet zamestnaných v odvetviach hmotnej

⁴³ Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 432, s. 633.

úrovne v sledovanom období v podstate osciloval okolo úrovne dosiahnutej roku 1948 – výnimkou bola polovica päťdesiatych rokov a záver šesťdesiatych rokov 20. storočia. Na území českých krajov bol s malými výnimkami zaznamenaný plynulý rast v zamestnanosti v odvetviach hmotnej výroby, hoci i tu bol vysoký počet osôb (aj percentuálny), ktoré opustili agrárny sektor.

Tabuľka č. 11

Rast zamestnanosti v odvetviach hmotnej výroby a v nevýrobných odvetviach⁴⁴

Rok	ČR – odvetvia hmotnej výroby	SR – odvetvia hmotnej výroby	ČR – odvetvia nevýrobné	SR – odvetvia nevýrobné
1948	3 439 268	1 385 252	544 259	128 384
1950	3 444 317	1 370 313	565 624	148 257
1955	3 642 531	1 418 979	646 183	207 051
1960	3 719 985	1 312 558	729 999	242 135
1965	3 764 058	1 357 827	926 380	321 745
1967	3 814 801	1 431 472	978 165	352 895

Na Slovensku i v českých krajinách v rokoch 1948 – 1967 plynulo narastal počet zamestnaných v nevýrobných odvetviach, pričom na Slovensku bol tento rast dynamickejší, čo bolo do istej miery determinované nízkou úrovňou dosiahnutou do roku 1948 – o 174,87 %, na území českých krajov o 79,72 %.

Pokiaľ ide o investície, základné prostriedky získané investičnou výstavbou v nevýrobných prostriedkoch v danom období na území dnešnej ČR predstavovali 104 995 mil. Kčs v bežných cenách a na území dnešnej SR 59 233 mil. Kčs, t. j. Slovensko sa podieľalo 36,07 % na celoštátne získaných základných prostriedkoch. Vývoj zamestnanosti vo vybraných nevýrobných odvetviach naznačujú tabuľky č. 12, 13 a 14.

⁴⁴Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 460, 661.

Tabuľka č. 12

Zamestnanosť v školstve v ČR a SR⁴⁵

Rok	ČR absol.počet	SR absol. počet	ČR absol. rast	SR absol. rast	ČR rast v %	SR rast v %
1948	86 350	19 780				
1967	203 530	98 018	117 180	78 238	135,7	395,54

Tabuľka č. 13

Zamestnanosť v zdravotníctve v ČR a SR⁴⁶

Rok	ČR absol.počet	SR absol. počet	ČR absol. rast	SR absol. rast	ČR rast v %	SR rast v %
1948	68 483	11 533				
1967	141 878	57 634	73 395	46 101	107,17	399,73

Tabuľka č. 14

Zamestnanosť v oblasti sociálnej starostlivosti⁴⁷

Rok	ČR absol.počet	SR absol. počet	ČR absol. rast	SR absol. rast	ČR rast v %	SR rast v %
1948	5 810	776				
1967	15 240	4 272	9 430	3 496	162,31	450,52

V súvislosti s demografickými procesmi v jednotlivých oblastiach štátu, môžeme konštatovať, že v období rokov 1948 – 1967 sa Slovensko podieľalo na celoštátnom raste obyvateľstva v produktívnom veku na úrovni 70,14 %

⁴⁵ Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 461, 662.

⁴⁶ Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 461, 662.

⁴⁷ Vypočítané na základe údajov publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 461, 662.

a na celkových zdrojoch pracovných síl vyše 60 % (61,13 %).⁴⁸ Zároveň však na území Čiech a Moravy vznikalo v danom čase nepomerne viac pracovných príležitostí v národnom hospodárstve ako bol celkový prírastok produktívnych pracovných síl (v rokoch 1948 – 1967 sa na území Čiech a Moravy nanovo zamestnalo vyše 809-tisíc osôb pri prírastku produktívnych pracovných síl v počte necelých 181-tisíc). Ak za jednu oblasť štátu považujeme Čechy a Moravu a za druhú Slovensko, treba konštatovať, že v dvadsaťročnom období po februári 1948 sa prejavuje akási obrátená tendencia – menej pracovných príležitostí vzniká v tej časti krajiny, v ktorej rýchlym tempom pribúdajú pracovné sily – napriek existencii plánovaného hospodárstva.

Dynamickejšie tempo v oblasti vzniku nových pracovných príležitosti v českých krajinách sa vo všeobecnosti prejavilo v rýchlejšom raste ekonomickej aktivity obyvateľstva. Konkrétnymi prejavmi boli napr. rýchlejší rast zamestnanosti žien v českých krajinách v porovnaní so Slovenskom (v rokoch 1948 – 1967 v českých krajinách rast o 52 %, na Slovensku o 23,7 %), pracujúcich v postproduktívnom veku (v českých krajinách rast o 149 %, na Slovensku o 7,3 %). Ku koncu šesťdesiatych rokov 20. storočia bolo na Slovensku pripravených nastúpiť do práce okolo 100-tisíc žien, no chýbali pre nich vhodné pracovné príležitosti, napr. v ľahkom či spotrebnom priemysle.

Súhrnne teda môžeme konštatovať, že v sledovanom období sa Slovensko podieľalo na celkovom prírastku nových pracovných síl v produktívnom veku vyše 70 %, ale na jeho území vzniklo len 25 % nových pracovných príležitostí v národnom hospodárstve Československa.⁴⁹ Dlhodobu tak vznikali nové pracovné príležitosti na území českých krajov, a to aj v lokalitách, ktoré trvalo vykazovali nedostatok pracovných síl, pričom bolo zrejmé, že budú odkázané na pracovné sily z iných oblastí štátu, s čím sa otvorene počítalo.⁵⁰ Dialo sa tak za existencie tzv. plánovaného hospodárstva, teda spomínané demografické ten-

⁴⁸ Do parametra „zdroje pracovných síl celkom“ sa započítavajú tieto položky: pracujúci v národnom hospodárstve, ženy na materskej dovolenke, žiaci a študenti v produktívnom veku, obyvateľstvo v produktívnom veku neschopné práce a ostatné obyvateľstvo v produktívnom veku.

⁴⁹ Údaje vypočítané na základe publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, Praha 1985.

⁵⁰ Každoročne sa organizovali nábovy s cieľom získať pracovné sily zo Slovenska na prácu do baní a vôbec ťažkého priemyslu, pričom jednotlivé slovenské kraje a okresy mali určené kvóty, ktoré mali dodržať.

dencie jednotlivé plánovacie orgány sledovali a boli o nich informované i najvyššie stranické orgány.⁵¹ Vznikla tak situácia, v ktorej si tisíce obyvateľov Slovenska hľadalo prácu na území českých krajov, sťahovalo sa za ňou, resp. dochádzalo týždenne, čo malo ďalšie závažné konzekvencie.⁵²

Samozrejme, existovalo viacero príčin. prečo dislokácia investícií smerovala často do už vytvorených centier, aj keď sa v nich postupne prejavovali také črty preindustrializovanosti, ako napr. problémy s nedostatkom pracovných síl, bytov či dopravou. Takéto centrá sa nachádzali predovšetkým na území českých krajín, kde boli zároveň dislokované štyri pätiny československého priemyslu. Niekedy plánovači smerujú investície do už existujúcich centier jednoducho z toho dôvodu, že sa na ne spoliehajú v súvislosti s plnením výrobných úloh. Často bolo jednoduchšie rozširovať jednotlivé podniky, ako začať stavať nové na zelenej lúke, pričom sa navyše argumentovalo aj tým, že nová lokalita nemá tradíciu priemyselnej výroby. Z tohto hľadiska bola existencia tzv. socialistického zriadenia v procese industrializácie predsa len výhodou, pretože podľa plánu z celoštátnych investícií do rozvoja priemyslu mali isté percentá smerovať do menej rozvinutej oblasti.

Takýto spôsob investovania, pri vyššie naznačených demografických a populačných procesoch, koniec koncov viedol k takému ekonomickému rastu na Slovensku po februári 1948, pri ktorom sa síce znižoval relatívny rozdiel medzi úrovňou dosiahnutou v českých krajinách a na Slovensku, ale pri mnohých konkrétnych ukazovateľoch narastali absolútne rozdiely.⁵³ Táto skutočnosť sa nakoniec prejavila aj v takom syntetickom ukazovateli, akým je národný

⁵¹ Na problémy s nedostatočnou tvorbou pracovných príležitostí poukazoval Slovenský plánovací úrad už od pol. 50. rokov 20. storočia. Národný archív SR, f. ÚV KSS, kart. 920, kart. 948.

⁵² Podľa oficiálnych údajov v sledovanom období bolo saldo dochádzky za prácou medzi ČR a SR na úrovni okolo 82-tisíc, ďalší dochádzali za prácou týždenne a iným spôsobom.

⁵³ Viacerí slovenskí ekonómovia (napr. H. Kočtúch a V. Pavlenda a i.) v pol. 60. rokov poukazovali na to, že v priebehu procesu vyrovnávania od februára 1948 sa znižovali relatívne rozdiely medzi ekonomickou úrovňou na Slovensku a v českých krajinách, no tento proces podľa nich nebol natoľko intenzívny, aby sa zmenšovali i absolútne rozdiely, ktoré sa v niektorých prípadoch ešte prehĺbili. Blížšie pozri: LONDÁK, M.–SIKORA, S.–LONDÁKOVÁ, E.: Predjarie, c. d., s. 194. Pozri tiež PAVLENDÁ, V., KOČTÚCH, H.: Meranie ekonomického vyrovnávania. Ekonomický časopis, 13, 1965, č. 3, s. 251 – 252. Pozri tiež PORVAZNÍK, J.: Problémy investičnej výstavby oblastí ČSSR (Na príklade Slovenska). In.: KOČTÚCH, H. a kol.: Národné hospodárstvo. Základné fondy – investície – technický rozvoj. Efektívnosť. Sborník Vysokej školy ekonomickej. Bratislava 1965, s. 187 a n.

dôchodok, ale o tom až neskôr. Teraz si priblížime, ako sa v Československu po februári 1948 prejavil spôsob investovania na znižovaní historicky vzniknutých rozdielov vo vybavenosti obyvateľov základnými prostriedkami.

V priebehu dvadsaťročného vývoja sa znížil relatívny rozdiel vo vybavenosti na jedného obyvateľa základnými prostriedkami. Roku 1948 sa na Slovensku dosiahla 56,54 % úroveň českých krajín, roku 1967 to bolo takmer 70 %. Absolútny rozdiel sa však nepodarilo znížiť, ba ešte narástol, ako to ukazuje aj tabuľka č. 15.

Tabuľka č. 15⁵⁴

Základné prostriedky na jedného obyvateľa celkom (v stálych cenách)

Rok	ČR	SR	Rozdiel ČR a SR	ČR=100, SR %
1948	64 752,5	36 612,2	28 140,3	56,54
1953	69 483,6	42 387,9	27 095,7	61,01
1955	72 181,2	44 957,8	27 223,4	62,28
1960	82 758,5	54 771,7	27 986,8	66,18
1963	92 221,9	60 182,6	32 039,3	65,26
1967	102 137,6	71 362,4	30 775,2	69,87

Veľmi podobné vývojové tendencie zachytáva aj tabuľka č. 16. Napriek proklamovanej podpore ekonomického rozvoja na Slovensku sa z celoštátnych zdrojov podarilo znížiť len relatívne zaostávanie Slovenska za úrovňou českých krajín, ale absolútne rozdiely na jedného obyvateľa narastali. Potvrďuje to aj analýza vývoja základných prostriedkov vo výrobných odvetviach na jedného obyvateľa v produktívnom veku, ako aj ukazovateľa základné prostriedky v priemysle na jedného obyvateľa v tabuľke č. 15. Takýto výsledok je logickým dôsledkom toho, že Slovensko sa dlhodobo podieľalo na celoštátnom prírastku základných prostriedkov nižším percentom, než bol jeho podiel na prírastku či už obyvateľstva vôbec, alebo obyvateľstva v produktívnom veku.⁵⁵

⁵⁴ Vypočítané na základe údajov Historického statistického ročenky ČSSR, Praha 1985, 475, 676, 434, 635.

⁵⁵ Tento názor zastával slovenský ekonóm J. Porvazník už v pol. 60. rokov 20. storočia, keď analyzoval niektoré aspekty ekonomického vývoja na Slovensku v období rokov 1955 – 1963. Bližšie pozri PORVAZNÍK, J.: Problémy investičnej výstavby oblastí ČSSR. c. d., s. 189.

Tabuľka č. 16⁵⁶**Základné prostriedky vo výrobných odvetviach na jedného obyvateľa
v produktívnom veku (v stálych cenách)**

Rok	ČR	SR	Rozdiel ČR a SR	ČR=100, SR %
1948	49 724,8	30 860,2	18 864,6	62,06
1953	58 374,7	37 632,7	20 742	64,47
1955	62 474	40 794,3	21 679,7	65,30
1960	76 713,2	51 272,1	25 441,1	66,82
1963	86 082,3	59 736,3	26 346	69,39
1967	96 708,4	72 257,4	24 451	74,72

Tabuľka č. 17⁵⁷**Základné prostriedky v priemysle na jedného obyvateľa (v stálych cenách)**

Rok	ČR	SR	Rozdiel ČR a SR	ČR=100, SR %
1948	19 112,7	9 086,2	10 026,5	47,54
1953	21 517,9	11 319,9	10 198	52,61
1955	22 762,7	12 387,3	10 375,4	54,42
1960	27 090,4	16 405,3	10 685,1	60,56
1963	31 223,4	18 645,7	12 577,7	59,72
1967	34 953,7	24 192,1	10 761,6	69,21

Parameter národného dôchodku bol v období existencie socialistickej ekonomiky syntetickým ukazovateľom, v ktorom sa mal prejavovať rast celej ekonomiky.

⁵⁶Vypočítané na základe údajov Historickje statistickéj ročenky ČSSR, Praha 1985, s. 475, 676, 460, 661.

⁵⁷Vypočítané na základe údajov Historickje statistickéj ročenky ČSSR, Praha 1985, 475, 661, 434, 635.

Tabuľka č. 18 ⁵⁸**Rast vytvoreného ND v % oproti minulému roku v porovnateľných cenách** ⁵⁹

Vytvorený ND	ČR	SR
1949	9,68	12,42
1950	9,57	15,77
1951	10,95	9,22
1952	9,31	10,59
1953	5,12	7,74
1954	3,15	4,21
1955	9,73	13,64
1956	7,39	6,88
1957	7,14	7,76
1958	7,87	6,44
1959	6,99	7,60
1960	6,33	17,68
1961	7,51	5,84
1962	2,22	- 0,76
1963	-1,24	- 3,29
1964	0,94	4,10
1965	1,53	10,49
1966	8,96	10,36
1967	3,75	8,42
1968	5,84	9,56

Ak chceme hovoriť o problematike národného dôchodku, predovšetkým je potrebné konštatovať, že teória socialistickej ekonomiky od začiatku pôsobenia jej mechanizmov po februári 1948 zaviedla do používania klasických trhových kategórií organizovaný chaos, napr. aj tým, že jednotlivé krajiny socialistického spoločenstva mali rôznu metodiku vypočítania národného dôchodku, teda

⁵⁸ Vypočítané na základe údajov Historickej štatistickej ročenky ČSSR, Praha 1985, 454, 655.

⁵⁹ Do roku 1960 v cenách roku 1955, od roku 1960 v cenách roku 1960, od roku 1966 v cenách roku 1967.

zohľadňovali rôzne, subjektívne určované parametre, plánovacie a iné orgány zavádzali ľubovoľne preceňovanie tovarov, služieb a položiek, takže nakoniec do výpočtu národného dôchodku za daný rok vstupovalo množstvo rôznych a často nelogických ukazovateľov. Jeho výpočet bol napokon tak netransparentný, že neumožňoval „*spolahlivo identifikovať povahu prírastkov vytvoreného národného dôchodku v jednotlivých rokoch*“.⁶⁰ Aj keď na základe daných štatistických ukazovateľov nie je možné ekonomický vývin dokonale analyzovať, ukazovateľ národného dôchodku do úvahy brať musíme.

Tabuľka č. 19 ⁶¹

Tvorba ND na jedného obyvateľa (vypočítaná z bežných cien)

Rok	ČR	SR	Rozdiel ČR a SR	ČR=100, SR %
1948	5 365,8	3 284,4	2 081,4	61,21
1949	6 851,3	4 083,2	2 768,1	59,60
1950	7 668,8	4 868,4	2 800,4	63,48
1951	9 258,4	5 666,1	3 592,3	61,20
1952	10 239,8	6 279,3	3 960,5	61,32
1953	11 124,9	6 933,1	4 191,8	62,32
1954	10 400,9	6 738,3	3 662,6	64,78
1955	11 196,1	7 332,4	3 863,7	65,49
1956	11 305,7	7 392,5	3 913,2	65,39
1957	11 699,9	7 854,6	3 845,3	67,13
1958	12 137,1	8 073,4	4 063,7	66,52

⁶⁰ Cit. podľa ŠULC, Z.: Československé hospodárství v podmínkách centrálního plánování. Vývoj chtěný a skutečný. In.: Hospodářský a sociální vývoj Československa (1945 – 1992). Praha 1996, s. 168. Preklad citácie z češtiny do slovenčiny autor. Pri výpočte prírastku národného dôchodku sa v období rokov 1967, 1968 brali do úvahy len 4 faktory, no moderné systémové analýzy používané v zahraničí brali do úvahy až 26 činiteľov a výsledky tak omnoho precíznejšie zobrazovali ekonomickú skutočnosť – nehovoriac už o tom, že spôsobom výpočtu sa národný dôchodok umelo navyšoval, napr. započítavaním zbytočných a protismerných prepravných nákladov, ktoré boli vlastne národohospodárskymi stratami. Cit. podľa KOČTÚCH, H.: K vecným problémom rozvoja ekonomiky Slovenska. In.: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní. Zborník zo sympózia VŠE 6. – 8. mája 1968. Vyd. Edičné stredisko VŠE, Bratislava 1968

⁶¹ Vypočítané na základe údajov Historickéj štatistickej ročenky ČSSR, Praha 1985, 454, 655, 434, 635.

1959	12 305,4	8 335,4	3 970	67,74
1960	12 826,3	9 509,2	3 317,1	74,14
1961	13 732,4	9 452,1	4 280,3	68,83
1962	14 095,2	9 248,6	4 846,6	65,62
1963	13 909,9	8 992,2	4 917,7	64,65
1964	13 186,2	8 813,6	4 372,6	66,84
1965	14 026,5	9 467,5	4 559	67,50
1966	14 916,3	10 503,9	4 412,4	70,42
1967	17 257,5	13 196,7	4 060,8	76,47

Je nepopierateľné, že pokiaľ ide o relatívne čísla, úrovňou tvorby národného dôchodku na jedného obyvateľa sa Slovensko približovalo k úrovni dosiahnutej v českých krajinách. Kým roku 1948 sa dosahovala na Slovensku úroveň 61,21 %, tak roku 1967 predstavovala 76,47 %.⁶² Z toho vyplýva, že sa relatívne znižoval rozdiel v tvorbe národného dôchodku na jedného obyvateľa v daných oblastiach štátu. Faktom však tiež je, že pokiaľ ide o absolútne údaje, tak v danom dvadsaťročnom období sa v absolútnych číslach zvýšil rozdiel v tvorbe národného dôchodku medzi obyvateľmi českých krajov a Slovenska na takmer dvojnásobnú úroveň: roku 1948 bol rozdiel 2 081 Kčs, ale roku 1967 až 4 061 Kčs.

Ako sa po dvadsaťročnom ekonomickom vývoji za tzv. socialistického režimu i na základe proklamovanej politiky vyrovnávania zmenilo postavenie Slovenska v štáte, resp. do akej miery sa znížili rozdiely medzi ním a českými krajinami vo vybraných ukazovateľoch si rozoberieme v nasledujúcom texte. Už sme spomínali problémy so zamestnanosťou či nárastom absolútnych rozdielov v niektorých ukazovateľoch. Na druhej strane z tabuľky č. 20 vyplýva, do akej miery došlo k znižovaniu relatívnych rozdielov. Každý riadok tabuľky by si zaslúžil dlhý komentár, pretože sa za ním skrýva množstvo informácií, procesov, ale na tomto priestore ho môžeme len glosovať: evidentný je fakt, že v priebehu sledovaného dvadsaťročného obdobia sa zvýšila tvorba národného dôchodku na obyvateľa a znížilo sa relatívne zaostávanie za úrovňou českých krajín.

⁶² Aj napriek uvedeným problémom a obmedzeniam, pokiaľ ide o problematiku vypočítavania národného dôchodku za tzv. socialistického zriadenia.

Potvrďuje to tretí riadok tabuľky, ktorý dokumentuje podstatné zníženie zaostávania na tvorbe národného dôchodku na jedného pracovníka vo výrobnjej sfére. Je zrejmé, že zaostávanie sa príliš neznižilo z hľadiska celkovej vybavenosti pracovníkov základnými výrobnými fondami vôbec ani v oblasti priemyslu, kde sa napriek podpore procesu industrializácie Slovenska z celoštátnych zdrojov nedosiahla na jedného obyvateľa ani 70 % úroveň českých krajín. Objektívne však treba konštatovať, že za základné pozitívum, dosiahnuté v priebehu industrializačného procesu Slovenska v podmienkach plánovanej ekonomiky, možno považovať zabezpečenie istého, relatívne fixného percentuálneho podielu Slovenska na celkových investíciách na rozvoj priemyslu a vôbec ekonomiky. To viedlo k istým pozitívnym výsledkom, t. j. k relatívnemu znižovaniu zaostávania za úrovňou českých krajín, ktoré by sa v podmienkach jednotného štátu a trhovej ekonomiky nemuseli dosiahnuť.

Tabuľka č. 20 ⁶³

Úroveň Slovenska v porovnaní s českými krajinami roku 1948 a roku 1967 (v % vo vybraných parametroch)

Parameter	1948	1967
Vytvorený národný dôchodok na 1 obyvateľa	61,21	76,47
Vytvorený ND na 1 pracovníka výrobnjej sféry	58,89	92,27
Základné výrobné fondy na 1 obyvateľa	60,20	72,46
Základné výrobné fondy na 1 pracovníka výrobnjej sféry	57,92	87,43
Základné prostriedky v priemysle na 1 obyvateľa	47,54	69,21
Základné prostriedky v priemysle na 1 pracovníka výrobnjej sféry	45,75	83,51
Základné prostriedky v priemysle na 1 obyvateľa v produktívnom veku	49,01	71,37

⁶³ Vypočítané na základe údajov Historickéj štatistickej ročenky ČSSR, Praha 1985, s. 454, 655, 475, 676, 434, 635, 437, 638.

Slovensko sa po dvadsaťročnom období, ktoré uplynulo od februára 1948, zmenilo z krajiny prevažne agrárneho charakteru na priemyselno-agrárnu oblasť Československa. V priebehu tohto obdobia sa znížilo jeho relatívne zaostávanie za úrovňou českých krajín, ale dynamika ekonomického rastu na Slovensku nemala taký charakter, aby sa znížili absolútne rozdiely v takých podstatných ukazovateľoch, ako je napr. tvorba národného dôchodku na jedného obyvateľa, či vybavenosť obyvateľstva základnými výrobnými fondami. Tento vývoj sa, pochopiteľne, podobným spôsobom prejavil aj na životnej úrovni obyvateľstva: rozdiel v peňažných príjmoch na jedného obyvateľa v českých krajinách v porovnaní so Slovenskom v absolútnych číslach narastal.⁶⁴

Stav slovenského priemyslu na prahu roka 1968 bol determinovaný aplikovanou metódou industrializácie, ktorá bola svojím charakterom tzv. socialistická, ale aj tým, že bol riadený z centra štátu, pre ktorý boli z celoštátneho hľadiska bližšie záujmy české ako slovenské, čo v podstate vyplývalo z nerovnoprávneho postavenia Slovenska v štruktúre štátu. Preto sa v sledovanom dvadsaťročnom období pri plánovaní ekonomického rastu nedostatočne prihliadalo na špecifické slovenské podmienky. Preto sa pri investičnej výstavbe (napriek relatívne rýchlemu rastu na Slovensku) neadekvátne prihliadalo na prírastky slovenskej pracovnej sily, napriek tomu, že na tieto skutočnosti slovenské orgány dlhodobo upozorňovali. Na prahu roka 1968 bolo Slovensko krajinou s prevahou priemyslu, rýchlym ekonomickým rastom a s dostatočným populačným potenciálom. Keďže však prevažná časť priemyslu bola budovaná v rámci socialistickej industrializácie, trpel niektorými závažnými problémami, danými jeho štruktúrou. Prevažovali odvetvia základné a surovinové, s vysokou materiálovou spotrebou a energetickou náročnosťou. Jednotlivé závody neboli racionálne prepojené a efektívnosť ich výroby bola ovplyvnená i nízkym stupňom finalizácie. Navyše celé podniky a priemyselné odvetvia neboli budované na najvyššej technickej úrovni, čo sa prejavovalo nedostatočnou kvalitou výroby. Nevyužila sa tak jedinečná príležitosť, že industrializácia na Slovensku sa uskutočňovala po druhej svetovej vojne.

⁶⁴ Cieľom práce na takomto priestore, pochopiteľne, nie je analýza vývoja životnej úrovne obyvateľstva v českých krajinách v porovnaní so slovenskou skutočnosťou. Faktom však je, že ak vychádzame z oficiálnych údajov rozdiel v peňažných príjmoch na 1 obyvateľa v českých krajinách a na Slovensku bol roku 1953 1 962 Kčs a roku 1967 na úrovni 2 832 Kčs. Vypočítané na základe údajov Historického statistického ročenky ČSSR, Praha 1985. Údaje za predchádzajúce roky absentujú.

1. 3. Predjarie a názory slovenských ekonómov na vývoj slovenskej ekonomiky

Vážna ekonomická kríza v Československu na začiatku šesťdesiatych rokov minulého storočia (pokles národného dôchodku roku 1962) podnietila vznik diskusií o dovtedajšom hospodárskom vývoji za socializmu, ako aj o spôsoboch riešenia nahromadených problémov. Východisko sa postupne začalo hľadať v novej ekonomickej reforme.

Takisto na Slovensku sa, najmä po decembri 1963,⁶⁵ začalo čoraz intenzívnejšie a otvorenejšie diskutovať o ekonomických problémoch, ktoré niežeby neexistovali už v predchádzajúcom období, ale v daných spoločensko-politických pomeroch neexistovali podmienky na ich medializovanie, resp. analyzovanie a spracovanie aspoň na istej vedeckej úrovni. Začínajúca sa liberalizácia v politickej oblasti a oslabenie mocenského zovretia, ktoré bolo dané zneistením stranického aparátu, umožnili tak ekonómom, ako aj širšej odbornej verejnosti prerokovať nielen problémy vyplývajúce z realizácie tzv. administratívno-direktívnej sústavy riadenia ekonomického systému, ale aj špecifickejšie problémy slovenskej ekonomiky. V súčasnosti možno určiť hlavné problémy, oblasti, o ktorých sa v tomto období až do začiatku roka 1968 diskutovalo. Prvý okruh problémov bol spojený s problematikou ekonomického a sociálneho vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajov. Druhý komplex otázok súvisel so snahou určiť skutočný stav, v akom sa nachádzala slovenská ekonomika. A napokon tretí okruh problémov bol spätý s úsilím hľadať východiská, a to tak z hľadiska určenia slovenských záujmov v súvislosti s prípravou ekonomickej reformy, ako aj s hľadaním nového miesta Slovenska, ktoré sa v rámci dovtedy unitárneho štátu postupne začalo vnímať ako národnopolitická oblasť.

V čase politického odmäku v Československu, najmä po decembri 1963, nastúpila nová generácia slovenských ekonómov (pochopiteľne s marxistickým vzdelaním), medzi ktorých patrili napr. Viktor Pavlenda a Hvezdoň Kočtúch, Pavol

⁶⁵ V decembri 1963 bola na zasadnutí ÚV KSC prijatá rezolúcia o preskúmaní kritiky tzv. buržoázneho nacionalizmu, ktorá znamenala potvrdenie trendu politického uvoľňovania.

⁶⁶ Roku 1954 navrhoval J. Bránik, povereník – predseda Slovenského plánovacieho úradu v tzv. Rezolúcii o strojárstve organizačné zmeny v priemysle na Slovensku, podobne Š. Šebesta roku 1957 vo funkcii podpredsedu Zboru povereníkov. V oboch prípadoch boli hlavní aktéri odvolaní z funkcií a ich činnosť bola označená za pôsobenie tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu. Bližšie pozri LONDÁK, M.: Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960). Bratislava, Veda 1999, s. 90 a n., s. 126 a n.

Turčan, Jozef Rosa a ďalší, ktorí prišli so samostatnejším a kritickejšým pohľadom na predchádzajúci ekonomický vývoj, nezošňurovaným tak ako v minulých rokoch náhľadmi centra a KSČ. Na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave i na ďalších akademických pracoviskách (napr. Ekonomický ústav SAV) sa postupne začínali formulovať názory a stanoviská, ktoré neboli v úplnom súlade s politikou pražského vedenia KSČ. Skončilo sa obdobie, keď sa tak socialistická industrializácia Slovenska, ako aj jeho celkový ekonomický vývoj počas existencie komunistického štátu posudzovali len jednostranne pozitívne a keď sa náznamy kritiky či návrhy organizačných zmien mohli rovnať trestnému činu.⁶⁶

Viacerych slovenských ekonómov našlo obdobie začínajúcej sa politickej liberalizácie pripravených. Dokumentujú to napr. obsahy referátov prednesených na jar 1964 na pôde Vysokej školy ekonomickej v Bratislave. H. Kočtúch používal pojmy, ktoré dovtedy vôbec neboli bežné – napr. „*priemerná rýchlosť investovania v Československu*“, „*východisková rýchlosť*“, pričom kritizoval podľa jeho názoru malú mernú rýchlosť investovania do priemyslu na Slovensku.⁶⁷ Podľa V. Pavlendu zasa v minulých rokoch prevládali veľmi zjednodušené predstavy o ekonomickom a sociálnom vyrovnávaní Slovenska na úroveň českých krajín.⁶⁸ Ekonomické a sociálne vyrovnávanie Slovenska na úroveň českých krajín bolo súčasťou celoštátnej hospodárskej politiky už od polovice roka 1946⁶⁹, no pro-

⁶⁷ Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave. Fond Zasadnutia vedeckých rád VŠE v Bratislave.

⁶⁸ Tamže.

⁶⁹ Na jeseň 1945 sa nie najkorektnjším spôsobom v povojnovom Československu realizovala menová reforma. Podstata problému vtedy spočívala v optimálnom určení kurzu medzi slovenskou a protektorátnou menou, ktorých vzťah sa vyjadroval počas SNP kurzom 4 : 1, podľa iných 3 : 1 v prospech slovenskej meny, no na čiernom trhu dosahovala táto ešte vyššiu hodnotu. Po viacerých peripetiách sa však kurz zjednotil na úrovni 1 : 1. Tým sa napr. podľa H. Kočtúcha (tento názor prezentoval v slovenskom rozhlase na jeseň 1990) na jednu tretinu znížil („tretinoval“) ekonomický potenciál Slovenska. Tento „ústupok“ zo slovenskej strany mala potom do istej miery nahradiť z centra štátu podporovaná povojnová obnova Slovenska, jeho industrializácia, ako i politika ekonomického a sociálneho vyrovnávania na úroveň českých krajín. K problematike menovej reformy bližšie pozri LONDÁK, M.: Otázky industrializácie Slovenska. (1945 – 1960), c. d. s. 24 a n. Názor H. Kočtúcha cit. podľa TKÁČ, M.: Národ bez peňazí. Bratislava, 1992, s. 99. V celom povojnovom období do reformy roku 1953 bolo Slovensko pritom postihnuté nielen neadekvátnym kurzom pri menovej reforme z roku 1945, no napr. i neproporcionálnym uvoľňovaním viazaných vkladov – pod tým sa má v odbornej literatúre na myslí tá skutočnosť, že z celkového súhrnu tzv. viazaných vkladov sa menšie percento uvoľnilo na Slovensku v porovnaní s českými krajinami. Bližšie pozri napr.: TKÁČ, M.: Hospodárske súvislosti slovenskej štátnosti. Bratislava 1997, s. 51 a n.

blémom naďalej zostávala skutočnosť, že táto problematika nebola vyriešená v teoretickej rovine. Socialistická ekonomická teória ju ponechávala bokom a výsledky západných teoretických prác boli nedostupné, nehovoriac o možnostiach ich realizovania. Preto v celom období po februári 1948 sa v súvislosti s vyrovnávaním Slovenska používali relatívne čísla, resp. proces ekonomického vývoja na Slovensku sa posudzoval s pomocou tempa rastu a rozborov podielov Slovenska na celoštátnych hodnotách rôznych ukazovateľov (napr. priemyselná výroba v celoštátnom meradle rástla o 8 %, no na Slovensku o 11%). Komunistický režim využíval relatívne čísla na dokumentovanie rýchleho ekonomického rastu na Slovensku a hoci malo ich používanie isté opodstatnenie, v skutočnosti takéto meranie neumožňovalo všestranne analyzovať proces vyrovnávania a jeho aplikáciou bolo možné dospieť aj k mylným interpretáciám. A to predovšetkým z toho dôvodu, „že rýchlejšie tempá vývoja ekonomických procesov na Slovensku ovplyvňované nízkou minulou základňou samy osebe neukazujú proces vyrovnávania“.⁷⁰

Práve zásluhou H. Kočtúcha a V. Pavlendu sa v polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia dosiahol výrazný pokrok v teoretickom skúmaní procesu vyrovnávania, a to aj v oblasti jeho merania, ktoré sa snažili vedecky podložiť. Navrhli novú ucelenú sústavu ukazovateľov, kritérií analytického i syntetického charakteru, pomocou ktorej sa mal vytvoriť nielen skutočný obraz procesu vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín, ale na jej základe by sa mohlo pristúpiť aj k optimalizácii plánovacieho procesu v záujme urýchleného ekonomického rastu na Slovensku. Na základe svojich výpočtov totiž hodnotil Kočtúch obdobie rokov 1948 – 1962 ako „*etapu relatívneho zblížovania ekonomických parametrov rozvoja Slovenska vzhľadom na české krajie*“, pričom však nedosiahlo taký stupeň, „*ktorý by podmieňoval zblížovanie absolútnych rozdielov veličín*“.⁷¹ Používanie novej navrhovanej sústavy ukazovateľov vyrovnávania malo zabezpečiť prijímanie plánovacích rozhodnutí centrálnych orgánov na takej úrovni, ktorá by zaručila nielen zblížovanie relatívne, ale aj z hľadiska absolútnych čísel, t. j. skutočné približovanie ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska na úroveň českých krajín.

⁷⁰ Cit. podľa PAVLENDY, V.: *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v ČSSR*. Bratislava 1968, s. 64.

⁷¹ Cit. podľa KOČTÚCHA, H.: *K otázkam ekonomického vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín*. In: *Plánované hospodárství*, 1964, č. 8, s. 10 – 11.

Ak použitie analytických kritérií pri posudzovaní ekonomického vývoja na Slovensku v porovnaní s českými krajinami poukazovalo na viaceré kvantitatívne rozdiely, o to zrejmejšie bolo, že len pri súčasnej aplikácii syntetických ukazovateľov (predovšetkým národného dôchodku) ČSSR a Slovenska bude možné adekvátnejšie, kvalifikovanejšie posudzovať celkový proces vyrovnávania i vôbec ekonomického rastu na Slovensku. Problémom však v tejto súvislosti bolo, že národný dôchodok za Slovensko sa po druhej svetovej vojne pravidelne nevypočítaval. Centrum to zdôvodňovalo tvrdeniami o nemožnosti jeho vypočítavania za existencie spoločného štátu a socialistickej ekonomiky, pri vtedajšej metodike národohospodárskej evidencie. Tá vraj neumožňuje adekvátne sledovanie tokov tovarov a služieb medzi jednotlivými oblasťami štátu. A tak bola známa výška národného dôchodku za Slovensko len za roky 1946 a 1948 – podiel Slovenska na celoštátnom národnom dôchodku bol 20,3 %, resp. 20,9 %. Neskôr sa uskutočnili výpočty za roky 1958 a 1962. Z nich vyplývalo, že roku 1962 sa Slovensko podieľalo na tvorbe národného dôchodku ČSSR 22,5 % a na jeho použití 27,2 %.⁷²

Nová generácia slovenských ekonómov však práve v nami sledovanom období prišla s kritikou metodiky spomínaného výpočtu národného dôchodku.⁷³ Za jeho základný nedostatok považovali, že tento zahŕňal len prvú a poslednú fázu reprodukcie, pričom úplne absentovala analýza procesu prvotného, druhotného i konečného rozdelenia a znovurodelenia národného dôchodku. Aj na základe ďalších konkrétnych výhrad A. Džuban, H. Kočtúch a E. Pračko preto považovali výpočet národného dôchodku Slovenska za nepresný a odborne neudržateľný. Navrhli spresnenú metodiku, ktorá by podľa ich názoru dôsledne zohľadňovala napr. aj dôležitý jav, akým bola „odchádzka“ pracujúcich zo Slovenska za prácou do českých krajín, pričom trvalé bydlisko mali na Slovensku. Aj na základe rozboru ďalších faktorov, ktoré korigovali rozdiel medzi tvorbou a použitím národného dôchodku za rok 1965 dospeli k záveru, „že Slovensko sa rozvíjalo v podstate zo zdrojov ním vytvorených“.⁷⁴

⁷² Cit. podľa DŽUBAN, A., KOČTÚCH, H., PRAČKO, E.: Národný dôchodok Slovenska. In.: Ekonomický časopis, 14, 1966, č. 8, s. 723.

⁷³ Tamže.

⁷⁴ Tamže. Bližšie pozri tiež LONDÁK, M.–SIKORA, S.–LONDÁKOVÁ, E.: Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967. Bratislava, Veda 2002, s. 195–196.

Úsilie o adekvátny výpočet národného dôchodku bolo súčasťou snáh slovenských ekonómov poznať skutočný stav ekonomiky Slovenska. Rozsiahlu analýzu, na základe ktorej si môžeme urobiť istý obraz o stave slovenského priemyslu v polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia, pripravil Ekonomický ústav SAV na objednávku Komisie Predsedníctva SNR pre riadenie.⁷⁵ Vychádzajúc z tejto analýzy možno priemyselné odbory na Slovensku rozdeliť do troch skupín:

Do prvej sa dajú zaradiť podniky uspokojujúce domáci dopyt, teda potravinárske a priemysel stavebných hmôt. Išlo o podniky územne značne rozptýlené, pričom takmer všetky zamestnávali menej ako 250 zamestnancov.

Do druhej skupiny patrili tie odvetvia, ktoré už vo vyspelých kapitalistických krajinách boli buď tradičnými, alebo upadajúcimi. Boli založené na používaní málo kvalifikovanej pracovnej sily a masovej výrobe pre málo náročný trh – napr. rôzne odevné výrobky. No do tejto skupiny patrilo i mnoho prevádzok spotrebného strojárstva či elektrotechnického priemyslu, ktorých výrobky však veľmi často zaostávali v kvalitatívnych parametroch za zahraničnou konkurenciou.

Súčasťou tretej skupiny boli predovšetkým základné výrobné odbory, náročné na suroviny, avšak s nízkou mierou pridanej hodnoty. Výrobky tejto skupiny sa ďalej spracúvali za hranicami Slovenska, najmä v českých krajinách. Patrila sem polovica dôležitých priemyselných odvetví Slovenska, produkujúcich napr. pohonné hmoty, základné hutnicke výrobky, výrobky odborov neanorganickej chémie s nízkou mierou pridanej hodnoty, ako aj produkcia drevospracujúceho priemyslu. Pritom takáto výroba z hľadiska vtedajšej metodiky výpočtu národného dôchodku naň pôsobila negatívne a javila sa ako málo efektívna.

Dôležité však boli najmä závery predmetnej analýzy. Vyplývalo z nich, „že Slovensko ako celok v priemyselnej zamestnanosti a v priemyselnej výrobe zaostáva za hustotou svojho obyvateľstva, zaostáva za celoštátnou zamestnanosťou a výrobou a najmä silne zaostáva za úrovňou českých krajov v týchto ukazovateľoch“. Z hľadiska územnej štruktúry priemyselnej výroby na Slovensku sa tiež konštatovalo, že táto je roztrieštená, s jedinou priemyselnou aglomeráciou, za ktorú sa považovala len Bratislava.⁷⁶

⁷⁵ Slovenský národný archív (ďalej SNA, f. Kancelária SNR, Tajné, kart. 33.

⁷⁶ Tamže. Cit. podľa štúdie P. Turčana, ktorá bola súčasťou spomínanej analýzy – TURČAN, P.: Štruktúrne problémy rozvoja priemyslu na Slovensku, s. 15.

V súvislosti s ekonomickým vývinom Slovenska v období socializmu ekonómovia kritizovali aj dovtedajší spôsob uplatňovania tzv. administratívno-direktívnej sústavy riadenia, ktorá bola v tomto čase bežnou. Podľa spomínanej analýzy sa socialistická industrializácia Slovenska diala formou realizácie množstva investičných akcií, no bez vypracovania nadväzujúcich ekonomických vzťahov medzi jednotlivými novovybudovanými podnikmi. Napríklad na podniky základného priemyslu nedostatočne nadväzovali spracovateľské závody a tak sa polotovary expedovali do stále sa rozširujúcich spracovateľských podnikov v českých krajinách. Pritom prax i teória vo vyspelých kapitalistických krajinách už dokázali, že najefektívnejším spôsobom sa ekonomický rast dosahuje v priemyselných komplexoch, ktoré tak koncentráciou, ako aj diverzifikáciou svojej činnosti vytvárajú množstvo kumulatívnych priaznivých dôsledkov.⁷⁷

Kritika dovtedajšieho spôsobu realizácie industrializácie Slovenska pritom poukazovala aj na skutočnosť, že industrializácia sa realizovala na nízkej technickej úrovni, keď mnohé priemyselné podniky boli zaostané už v čase ich projektovania či výstavby. Nedostatočne sa tak využila tá „výhoda“, že sa socialistická industrializácia uskutočňovala až v povojnovom období. Pritom existovali príklady priemyselnej výstavby v zaostávajúcich oblastiach (napr. severné Belgicko, Flámsko), kde sa táto realizovala tak, že sa orientovala predovšetkým na moderné a progresívne výrobné odbory.

Ekonómovia Ján Ferienc a Pavol Turčan zasa kritizovali metódu rozvoja Slovenska v spoločnom štáte. Ten sa podľa nich uberal po historicky prekonaných cestách a len nadväzoval na vývinové línie českého priemyslu s jeho odvetvovou a územnou roztrieštenosťou, nadmerným rozvojom základných odvetví a viazaním veľkých zdrojov pracovných síl v neefektívnych výrobách. Pokračovanie v týchto tendenciách podľa nich nemohlo viesť v dohľadnom čase k efektívnemu ekonomickému vyrovnávaniu. „*Predĺženie týchto vývinových tendencií, ich extrapolovanie do budúcnosti nevedie k riešeniu ekonomického vyrovnávania v dobe, na ktorú je ešte užitočné extrapoláciu vôbec robiť...*“⁷⁸

⁷⁷ Tamže, s. 30 – 31.

⁷⁸ FERIANC, J. – TURČAN, P.: Prístupy k analýze priestorového usporiadania československej ekonomiky. Ekonomický časopis, 14, 1966, č. 3, s. 184, s. 188.

Napriek tomu, že z odborných kruhov na Slovensku zaznievali kritické hlasy o dovtedajšom spôsobe jeho industrializácie, kritika sa spájala predovšetkým s administratívno-direktívnym modelom riadenia ekonomiky. V tomto čase neexistoval ešte ani náznak hľadania príčin ekonomických problémov v tzv. socialistickom vlastníctve výrobných prostriedkov. Očakávalo sa, že zavedenie tzv. decentralizovaného modelu riadenia⁷⁹ a realizácia pripravovanej ekonomickej reformy odstránia príčiny konkrétnych problémov a stane sa základom nového ekonomického rastu v štáte, teda aj na Slovensku.

Ak na jednej strane existovali optimistické očakávania v súvislosti s novou ekonomickou reformou, na druhej strane sa už od začiatku jej príprav ozývali zo strany slovenských ekonómov kritické hlasy, najmä v kontexte s tzv. oblastnou problematikou. Slovensko sa totiž v tom čase vzhľadom na jeho politické postavenie v štruktúre štátu vnímalo ako oblasť. Podpora ekonomicke zaostávajúcich oblastí, teda aj Slovenska, nebola v ekonomickej reforme adekvátne riešená. Podľa stanoviska Vedeckej rady VŠE v Bratislave oblastná stránka rozvoja „*patrí k najslabšej časti zásad ekonomickej reformy... Uvedenie ekonomických nástrojov do činnosti v tom poňatí, ktoré je obsiahnuté v zásadách, môže viesť k deformácii politiky ekonomického vyrovnávania, najmä cez úvery, investície, mzdy a ceny. Môže vzniknúť stav, ktorý spôsobí prehlbovanie ekonomických rozdielov medzi Slovenskom a českými krajinami.*“⁸⁰ „*Nemožno predsa ľuďom opakovať sympatickú tézu, že proces vyrovnávania opäť pokročil, keď v skutočnosti nožnice ekonomickej a životnej úrovne sa prehlbili,*“ konštatoval V. Pavlenda v súvislosti s prípravou ekonomickej reformy. Podľa jeho prepočtov „*pri uplatňovaní doterajšieho tempa priemyselného rozvoja na Slovensku a v českých krajinách k ich vyrovnaniu by nedošlo ani do roka 2000.*“⁸¹ Nastavenie parametrov reformy skôr bralo do úvahy situáciu vo vyspelejších českých krajinách a hoci počas jej príprav prichádzali zo strany slovenských ekonómov i jednotlivých inštitúcií námety a pripomienky,

⁷⁹ Tento model riadenia socialistickej ekonomiky mal podľa teórie odstrániť základné nedostatky tzv. administratívno-byrokratického spôsobu riadenia, resp. tzv. centralizovaného modelu, okrem iného širším využitím trhového mechanizmu. Bližšie pozri: BRUS, W.: *Modely socialistického hospodárství*. Praha, 1964.

⁸⁰ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1862.

⁸¹ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1857.

Slovensko v svojom politickom postavení danom ústavou z roku 1960 nemalo žiadne mocenské páky na skutočné presadenie svojich zámerov.

Kritika dovtedajšieho ekonomického vývoja za socializmu, ako aj príprava ekonomickej reformy boli možné nielen v dôsledku relatívne uvoľnenejších politických pomerov všeobecne v Československu, ale aj vďaka postoju slovenského vedenia komunistickej strany, na čele ktorej stál od jari 1963 Alexander Dubček. Od svojho nástupu do funkcie postupne menil dovtedy zaužívaný spôsob a štýl práce 1. tajomníka strany na Slovensku, ktorý býval len prevodovou pákou medzi pražským mocenským centrom a Bratislavou. Bol nielen politikom zo Slovenska (ako napr. Viliam Široký), ale aj slovenským politikom. Kritické hlasy intelektuálov z rôznych oblastí spoločenského života nielenže neumlčoval, ale časom sa stal reprezentantom slovenských záujmov a požiadaviek, pochopiteľne, z komunistického hľadiska.⁸²

Tento postoj slovenského vedenia strany sa, prirodzene, nestretol s priaznivou odozvou v Prahe a postupne sa rozpory medzi Dubčekom a Novotným stupňovali. Na jar 1966 z centra zaznievali výhrady v tom zmysle, že na Slovensku sa vytvorili podmienky, aby vznikla a formovala sa „skreslená teória o ekonomickom zaostávaní Slovenska za českými krajinami, teória otvárajúcich sa nožníc“, ktorá sa rozširovala v rôznych diskusiách nielen na vedeckých pracoviskách, vysokých školách, ale aj na stránickej pôde.⁸³ Pražskému vedeniu strany nevelmi vyhovovalo, že po Slovensku sa šírili údaje z dokumentu *Analýzy ekonomického vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajov*, ktorý bol oficiálnym materiálom Slovenskej plánovacej komisie. Ten bol svojho času prvou analýzou kvantitatívnych rozdielov vtedajšej ekonomickej úrovne Slovenska a českých krajín, sústreďoval množstvo faktografického materiálu a mnohé z údajov nekonvenovali oficiálne proklamovanej téze o rýchlejšom ekonomickom raste na Slovensku.⁸⁴

⁸² Cit. podľa BARNOVSKÝ, M.: Alexander Dubček. In.: PEŠEK, J. a kol.: Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, s. 80.

⁸³ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1168. Cit. zo Stanoviska oddelenia ÚV KSČ k Správe Predsedníctva ÚV KSS o jeho práci pri uskutočňovaní politiky KSČ na Slovensku od XII. zjazdu KSČ. Materiál bol prerokovaný dňa 26. 4. 1966 na Predsedníctve ÚV KSČ, prizvaní boli členovia Predsedníctva ÚV KSS.

⁸⁴ Tamže.

Niektoré verejné vystúpenia slovenských ekonómov, resp. ich vyjadrenia dokonca aj na stránickej pôde sa stávali neraz emotívnymi a získavali politický náboj.⁸⁵ To, ale predovšetkým ich odborná činnosť a silnejúca kritika centra viedla k tomu, že pre Novotného sa stali H. Kočtúch a V. Pavlenda *persona non grata*. Prvého z nich sa snažil i verejne zosmiešniť. Ako sa konštatovalo na schôdzi Predsedníctva ÚV KSS v auguste 1968, ešte počas roka 1967 odolalo slovenské vedenie tlaku z Prahy na disciplinárne potrestanie menovaných ekonómov.⁸⁶ V podobnej súvislosti Dubček na jeseň 1967 konštatoval, že Kočtúch a Pavlenda odôvodnene kritizujú nástroje ekonomickej reformy v súvislosti s oblastnou problematikou a že podľa jeho názoru treba sledovať rozvoj Slovenska i s pomocou vyčísľovania národného dôchodku, a nie ako to bolo v predchádzajúcom období. Dubček bol presvedčený, napriek tomu, že podľa jeho slov s menovanými danú problematiku nekonzultoval, že „*idú po správnej ceste*“ a kládol si otázku „*ako to možno dať do polohy, že chcú rozbiť republiku.*“⁸⁷

Na jednej strane centrum H. Kočtúcha a V. Pavlendu kritizovalo, na druhej strane však prišlo v lete 1967 k významnému oceneniu výsledkov ich práce, ku ktorým sa dopracovali v súvislosti s riešením problematiky ekonomického a sociálneho vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín. Ako totiž vyplynulo z rokovania zástupcov Slovenskej plánovacej komisie a centrálného pražského plánovacieho úradu z 31. augusta 1967, do budúcnosti malo platiť, že v súvislosti s meraním ekonomického vyrovnávania sa budú používať kritériá a ukazovatele, „*ktoré v zásade vychádzajú z kritérií odporúčaných SAV*

⁸⁵ „*Pražskí ekonómovia by chceli, aby bohatí boli ešte bohatšími a chudobní chudobnejšími. My im však hovoríme, že sa dohola ostriať nedáme*“ – H. Kočtúch 10. 11. 1966. „*Jednou z hlavných príčin existujúcich nedostatkov v našom národnom hospodárstve bolo preexponovanie triedno-politického prístupu pri výbere kvalifikovaných kádrov.*“ V. Pavlenda 22. 2. 1966. Cit. podľa SNA, fond ÚV KSS, kart. 1191.

⁸⁶ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1208.

⁸⁷ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1196. A. Dubček sa v diskusii o H. Kočtúchovi a V. Pavlendovi vyjadril o nich ako o mladých ľuďoch, „*ktorí sa už roky s ekonomickými problémami zaoberajú. Oni vyslovili odôvodnenú pochybnosť, že ekonomicke nástroje na oblastné nástroje riešenia problémov v novej sústave riadenia nezabezpečia líniu XIII. Zjazdu KSČ. Za druhé, keď sme hovorili o potrebe vyššej účasti Slovenska na tvorbe národného dôchodku, vtedy oni nastolili fakt, že bez vyčíslenia národného dôchodku, jeho tvorby to nemožno porovnať. S. Pavlenda u s. Dubčeka nikdy nebol s takýmito vecami, ale s. Dubček verí, že Kočtúch i Pavlenda sú presvedčení, že idú po správnej ceste, že to musia prebývať. Ako to možno dať do polohy, že chcú rozbiť republiku.*“

a *Výskumným ústavom národohospodárskeho plánovania*“. Príslušné odbory plánovacích úradov mali tieto otázky bližšie rozpracovať. Zároveň z rokovania vyplynulo, že ekonomický rozvoj Slovenska sa aj v súvislosti s prípravou plánu na roky 1968 – 1970 i s prípravou dlhodobého výhľadu bude hodnotiť práve podľa ukazovateľov a kritérií konkrétne vymenovaných v materiáli. Išlo pritom práve o sústavu ukazovateľov, na ktorej Kočtúch, Pavlenda a ich spolupracovníci pracovali už od roku 1963.⁸⁸

Ďalšou symptomatickou črtou tohto obdobia bola snaha vedeckými metódami zistiť dopady práve prebiehajúcej ekonomickej reformy na slovenskú ekonomiku. Tie boli pod drobnohľadom najmä po 1. januári 1967, keď sa uskutočnila premena veľkoobchodných cien. Už pri prvých informáciách o nej bolo zrejmé, že v podstate zhorší situáciu podnikov surovinových odvetví v porovnaní so spracovateľskými a finalizujúcimi. Vzhľadom na význam surovinových odvetví v štruktúre slovenského priemyslu sa teda dali očakávať negatívne dopady, najmä keď sa v súvislosti s celkovými zámermi ekonomickej reformy mali v najbližšej budúcnosti jednotlivé podniky vyvíjať na základe vlastných zdrojov.⁸⁹

Obavy zo strany slovenských priemyselných podnikov a inštitúcií v priebehu roka 1967 našli v praxi skutočne svoj výraz a potvrdili ich aj viaceré analýzy.⁹⁰ Nepriaznivý dopad ekonomickej reformy bol pritom taký, že prerástol do závažného problému celej národnopolitickej oblasti.⁹¹ Bol to dôsledok toho, že tie nástroje ekonomickej reformy, ktoré mali pozitívne vplývať na rozvoj zaostalejších oblastí, boli úplne nedostatočne pripravené a mali v skutočnosti minimálny vplyv na reálny ekonomický život. Prax tak dokázala oprávnenosť kritiky,

⁸⁸ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1194

⁸⁹ Bližšie pozri LONDÁK, M.: *Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*, c.d., s. 238 a n.

⁹⁰ Napr. analýza Slovenskej plánovacej komisie z júna 1967, z jesene 1967, resp. Ekonomického ústavu SAV. Podľa Slovenskej plánovacej komisie, vzhľadom k vtedajšiemu stavu pripravenosti ekonomickej reformy, centrum nemá ani ekonomický nástroj, ani žiadne direktívy, ktorými by mohla zabezpečiť správny oblastný vývoj. V ďalšom období sa však podľa nej na Slovensku nedá spoliehať len na rozvoj na základe podnikových zdrojov. SNA, f. Kancelária SNR, Tajné, kart. 31.

⁹¹ Súhrnne sa nepriaznivejšie dopady ekonomickej reformy na Slovensko v porovnaní s českými krajinami prejavili v prvej polovici roku 1967 tým, že v tomto období sa na Slovensko do priemyslu investovalo len 21,9 % z celoštátneho objemu investícií, pričom pôvodne podľa smerníc plánu malo na Slovensko plynúť minimálne 28 %. Na túto skutočnosť poukázal A. Dubček na zasadaní ÚV KSČ koncom septembra 1967.

s ktorou vystupoval napr. V. Pavlenda už od roku 1964 v súvislosti s prípravou ekonomickej reformy.⁹²

V diskusi o týchto otázkach sa medzi slovenskými ekonómami – teoretikmi prejavovali spočiatku dve extrémne stanoviská. Podľa jednej skupiny treba všetko v tzv. ekonomickej sústave riadenia,⁹³ ktorá sa vlastne mala vytvárať ekonomicou reformou, ponechať na trh, vrátane problematiky rozvoja oblastí. Podľa druhej skupiny ekonómov sa týmto spôsobom nedá zabezpečiť rozvoj zaostávajúcej oblasti, preto boli za návrat k centrálnemu riadeniu a k jeho administratívnym formám. Postupom času však tieto extrémne stanoviská ustupovali do úzadia. Prvoradým záujmom bolo vypracovať či už na národohospodárskej, alebo na oblastnej úrovni súbor makroregulátorov a mikroregulátorov, ktoré by vytvorili ucelený logický celok s cieľom optimálneho rozvoja oblasti,⁹⁴ a fakticky by nahradili vtedajší stav. V tomto období na jeseň 1967 sa teda hľadali tak nástroje na riešenie momentálnej ekonomickej situácie na Slovensku, ako aj nástroje dlhodobej povahy. Pritom politické pomery boli také, že otázku federalizácie štátu, pri realizácii ktorej by sa ekonomické problémy mohli riešiť na kvalitatívnej inej úrovni, otvorene nikto nevyslovil, pretože bola absolútne tabu.

Rovnako aj v úvahách ekonómov, ktoré brali na zreteľ dlhodobé hľadisko, nastávajú zmeny a začínajú sa objavovať názory v tom zmysle, že v danom štádiu rozvoja Slovenska už nejde o akýkoľvek rozvoj, ale rozhodujúce je pripraviť takú komplexnú perspektívnu koncepciu, ktorá už nebude iba reprodukovat zastaralú štruktúru hospodárstva, ale naopak, slovenskej ekonomike prinesie zásadné pozitívne štrukturálne premeny. Pritom prevládal názor, že takého zmeny nemožno dosiahnuť čiastkovými opatreniami v oblasti ekonomickej reformy ani automatickým pôsobením trhu. Dlhodobá koncepcia rozvoja Slovenska musí

⁹² Bližšie pozri LONDÁK, M.: Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967, c. d., s. 223 a n. Pavlenda sa kritizoval prípravu ekonomickej reformy z tzv. oblastného hľadiska napr. na zasadnutí ÚV KSS na konci novembra 1964, pričom vychádzal zo Stanoviska Vedeckej rady VŠE. K týmto problémom sa neskôr vrátil i vo svojej práci PAVLEND, V.: Ekonomické základy socialistickeho riešenia národnostnej otázky v ČSSR. Bratislava 1968, s. 230 a n.

⁹³ Tento termín sa používal pre sústavu riadenia, ktorá mala vlastne vzniknúť ekonomicou reformou a mala vytvoriť náprotivok tzv. administratívno-direktívnej sústavy riadenia socialistickej ekonomiky. Inokedy sa používa termín decentralizovaný model – ako náprotivok centralizovaného modelu – vychádza sa pritom z publikácie BRUS, W.: Modely socialistickeho hospodárství. Praha 1964.

⁹⁴ Bližšie pozri LANTAY, A.: K problematike ekonomických nástrojov rozvoja Slovenska. In: Ekonomický časopis, 1968, č. 3, s. 225 – 226.

byť organickou súčasťou celoštátneho výhľadu rozvoja ekonomiky, so zachovaním spoluurčujúceho vplyvu slovenských národných orgánov.⁹⁵

Podľa slovenského ekonóma Andreja Lantaya malo centrum v danom štádiu vývoja dostatok možností na pozitívne ovplyvňovanie rozvoja zaostávajúcich oblastí (Slovensko sa vnímalo ako národno-politická oblasť, zaostávajúca v ekonomickej a sociálnej úrovni za českými krajinami),⁹⁶ preto niet dôvodov úplne sa spoliehať na správanie sa jednotlivých podnikov na trhu, ktoré môže byť do značnej miery živelné. Veď i kapitalistické krajiny v danom období uplatňovali svoj vplyv na investičnú činnosť tam, kde zlyhávali trhové kritériá, alebo pri infraštruktúrnych projektoch, resp. v záujme dlhodobých makroekonomických premien. Hoci ani A. Lantay nevidel ideál v jednoduchom návrate k prikazovacím metódam riadeniam, bol presvedčený, že štát si musí ponechať dostatok prostriedkov na zabezpečenie celospoločenských cieľov a nemôže sa spoliehať iba na správanie sa podnikov na trhu⁹⁷ a na ňom zakladať celý vývoj ekonomiky. Za daných podmienok a v danom období riešenie hľadal vo vytvorení samostatnej organizácie ekonomického charakteru, akéhosi Fondu rozvoja Slovenska, ktorý by mohol realizovať zámery centra v tom ktorom konkrétnom prípade. Fond by bol vybavený finančnými zdrojmi⁹⁸ a konal by samostatne na základe smerníc a pravidiel, ktoré by určilo spoločne centrum i národné orgány. Pri istej nezávislosti by sa mohol stať zárukou realizovania dlhodobej koncepcie rozvoja Slovenska.

Lantayovo riešenie ekonomických problémov je typickým produktom daného obdobia a politických pomerov roka 1967. Hľadá východisko z dopadov ekonomickej reformy na prahu roka 1968, uvažuje v dlhodobej perspektíve, no chápe tieto problémy ešte ako súčasť tzv. oblastnej problematiky.

⁹⁵ Tamže, s. 227 – 229.

⁹⁶ Ekonomická a sociálnu zaostalosť Slovenska za úrovňou českých krajín v tomto období možno dokumentovať viacerými štatistickými údajmi, napr. výškou národného dôchodku na jedného obyvateľa, vybavenosťou základnými prostriedkami na jedného pracovníka, nižšou priemernou mzdou a celkovými príjmami na Slovensku atď.

⁹⁷ A. Lantay sa v citovanej štúdii i konkrétnejšie zaoberá tými nástrojmi socialistického štátu, ktorý má tento k dispozícii v súvislosti s riadením oblastnej ekonomiky.

⁹⁸ Finančné zdroje autor hľadal napr. v odvodoch z odpisov zostatkovej hodnoty základných prostriedkov k 31. 12. 1966. LANTAY, A.: K problematike ekonomických nástrojov Slovenska, c. d., s. 236.

V tomto štádiu ekonomickej reformy akoby sa socialistické Československo príliš spoliehalo na trh a zbavovalo sa svojich možností na riešenie nerovnomerností oblastného vývinu, resp. na zabezpečenie proporcionálneho ekonomického vývinu jednotlivých oblastí štátu.⁹⁹ No aj vyspelé kapitalistické krajiny používali v tomto období celý súhrn opatrení v záujme či už zmiernenia nerovnomerností oblastného rozvoja, alebo urýchlenia rozvoja zaostávajúcich oblastí, pričom v teoretickej rovine vychádzali z teórie rovnovážneho rastu, resp. teórie polarizovaného rozvoja.¹⁰⁰ Zrejme nie náhodou o riešení týchto problémov v krajinách Európskeho hospodárskeho spoločenstva (EHS) informoval¹⁰¹ širšiu odbornú verejnosť na Slovensku ekonóm Rudolf Lacko. V publikovaných štádiách podal prehľad o množstve nástrojov, ktoré tieto krajiny používajú v záujme urýchlenia ekonomického rozvoja zaostalejších oblastí: opatrenia v záujme vybudovania hospodárskej a sociálnej infraštruktúry, opatrenia finančno-politické a fiškálne,¹⁰² resp. opatrenia, ktoré by mali odbremeniť ekonomicky príliš „prekrvené“ oblasti. Pri širokej palete spomínaných nástrojov kapitalistických krajín, o ktorých R. Lacko podrobne referoval, potom zvlášť vystúpila do popredia nedostatočná pripravenosť československej ekonomickej reformy v tejto oblasti. Osobitným typom nástrojov, ktoré kapitalistické krajiny využívali v prospech rozvoja zaostalejších oblastí, bola priama kapitálová účasť štátu na budovaní priemyslu, i keď nešlo o často používaný prostriedok. Využívali ho najmä krajiny so silnejším štátnym ekonomickým sektorom. Napríklad v Taliansku štátnym

⁹⁹ V priebehu roka 1967 pôsobili tieto dva nástroje : 1. paušálne poskytnutie 15 %-nej intervencie z centra na investičné náklady, 2. jedna tretina úľav z odvodov za základné fondy, kompenzujúca časť zvýšených prevádzkových nákladov oproti regiónom s vybudovanou infraštruktúrou – mali však minimálny pozitívny vplyv.

¹⁰⁰ Bližšie pozri LACKO, R.: O regionálnopolitických opatreniach a nástrojoch vyspelých kapitalistických štátov. In.: Ekonomický časopis, 1968, č. 3, s. 270. K tejto problematike pozri tiež TURČAN, P.: Teoretické a metodologické problémy perspektívneho modelu územného usporiadania národného hospodárstva. In.: Ekonomický časopis, 15, 1967, č. 3 a TURČAN, P.: Prístupy k rozvoju zaostávajúcich oblastí v priemyselných štátoch. Ekonomický časopis, 14, 1966, č. 8.

¹⁰¹ LACKO, R.: O regionálnopolitických opatreniach a nástrojoch vyspelých kapitalistických štátov, c. d., 269 – 285, resp. LACKO, R.: Inštitucionálne problémy a predpoklady oblastného rozvoja (Skúsenosti kapitalistických štátov). Ekonomický časopis, 1968, č. 4, s. 384 – 395.

¹⁰² Napr. štátne podpory a subvencie, bonifikácie úrokov, úvery so zvýhodnenou úrokovou sadzbou, štátne záruky na pôžičky slúžiace regionálnemu rozvoju, povolenie mimoriadnych odpisov podnikom so sídlom v zaostalejších oblastiach. Bližšie pozri LACKO, R.: Regionálnopolitické opatrenia kapitalistických štátov, c. d., s. 276 – 281.

podnikom zo zákona z 29. júla 1957 vyplývala povinnosť umiestniť 40 % svojich investícií do južného Talianska. Podobne vo Francúzsku štátna automobilka Renault vybudovala svoj nový závod v zaostalejšej oblasti severozápadného Francúzska.¹⁰³

Takmer všetky krajiny EHS v šesťdesiatych rokoch 20. storočia vytvárali na podporu zaostávajúcich oblastí tzv. priemyselné zóny,¹⁰⁴ t. j. pozemky určené na výstavbu väčšinou viacerých podnikov. Hoci intenzita štátnych zásahov v tomto smere bola rôzna, idea bola tá istá. Získať vhodný pozemok, upraviť ho, vybudovať infraštruktúru, prípadne vopred postaviť továrenské haly. Konkrétne formy budovania priemyselných parkov sa v jednotlivých krajinách rôznili.¹⁰⁵ Tieto idey boli u nás prezentované azda po prvýkrát.

Minimálny pozitívny vplyv nástrojov ekonomickej reformy v Československu v tomto období v prospech zaostávajúcej oblasti (Slovensko) bol o to zarážajúcejší, že skúsenosť niektorých krajín západnej Európy už ukázala, že „*nesprávna štruktúra použitia oblastných finančných zdrojov môže urýchliť rast nie v tej oblasti, kde sa použili, ale v iných vyspelejších oblastiach*“. ¹⁰⁶ Pritom táto idea je platná predovšetkým vtedy, ak investície do zaostávajúcej oblasti plynú najmä do prvovýroby, pri relatívne nízkej tvorbe národného dôchodku na jednotku produkcie.

Túto skutočnosť ekonóm Igor Šujan matematicky analyzoval, pričom použil maximálne zjednodušený medzioblastný model – tzv. netto štruktúrálny model (t. j. bez toho, aby sa bral do úvahy vnútroodvetvový obrat). Skutočne matematicky dokázal, že „*v prípade nevýhodnej štruktúry investícií v oblasti β bude vyvolaný prírastok hrubého národného dôchodku v oblasti β vyšší než dosiahnutý prírastok v oblasti α* “. ¹⁰⁷ Tieto fakty boli pre slovenskú ekonomiku mimoriadne dôležité z dlhodobého hľadiska a najmä v súvislosti s prebiehajúcou ekonomickou reformou. Zvlášť, keď cenová prestavba ¹⁰⁸ naďalej zvýhodnila finálnu výrobu,

¹⁰³ Cit. podľa LACKO, R.: Regionálnopolitické opatrenia kapitalistických štátov, c. d., s.277.

¹⁰⁴ U nás dnes tzv. priemyselné parky.

¹⁰⁵ Bližšie pozri LACKO, R.: Regionálnopolitické opatrenia kapitalistických štátov, c. d., s. 272 – 273.

¹⁰⁶ Cit. podľa ŠUJAN, I.: Zostavovanie a využívanie úhrnnej finančnej bilancie za Slovensko. Ekonomický časopis, 1968, č. 2, s. 109. I. Šujan tu vychádzal zo štúdie Economic Planning in Europe, United Nations, Geneva 1965, kap. V.

¹⁰⁷ Cit. podľa ŠUJAN, I.: Zostavovanie a využívanie úhrnnej finančnej bilancie za Slovensko, c. d., s. 109 – 111.

¹⁰⁸ Prestavba veľkoobchodných cien platná od 1.1. 1967.

čo podľa už vykonaných cenových prepočtov znamenalo nielen pokles rentability výroby slovenských podnikov, ale v absolútnych číslach i zníženie objemu vytvoreného národného dôchodku na Slovensku.¹⁰⁹ Efektívnosť celého slovenského hospodárstva bola v celom sledovanom období negatívne ovplyvňovaná z centra štátu riadenou cenotvorbou a potvrdila to i prestavba veľkoobchodných cien z januára 1967.

Všetky tieto skutočnosti boli pre slovenskú ekonomiku mimoriadne významné či už z hľadiska problematiky vyrovnávania úrovne Slovenska na úroveň českých krajín, alebo z dlhodobého pohľadu. O to viac, že jeho ekonomika stála pred novými výzvami – pred prechodom na využívanie intenzívnych foriem rastu, resp. na využívanie nových technológií, v dobovej terminológii – na využívanie výdobytkov vedecko-technickej revolúcie. Slovenskí ekonómovia Anton Klas, Milan Fundárek a Juraj Kolek za použitia rastových modelov vychádzajúcich z teórie ekonomického rastu na prahu roka 1968 dokázali, že hospodársky vývin v rokoch 1950 – 1965 bol na Slovensku málo efektívny a uskutočňoval sa prevažne extenzívnou formou. Kým do roku 1955 prevažovali odchýlky v smere intenzívnejšieho využívania faktorov rastu, po tomto období prevládala opačná tendencia.¹¹⁰

Spomínaní autori skúmali aj možnosť ďalšieho ekonomického rozvoja na Slovensku za predpokladu, že podmienky predchádzajúceho obdobia by sa nezmenili, t. j. prevládal by rozvoj na báze extenzívnych faktorov rastu. Metódu extrapolácie tu však nevyužili s cieľom prognózy, ale ako analytickú metódu na zvýraznenie skrytých tendencií uplynulého obdobia. Z ich výsledkov vyplynulo, že ak by sa národný dôchodok na Slovensku vyvíjal dovtedajším tempom, jeho absolútny objem by sa do roku 1980 zväčšil dvaapokrát, pričom pri nízkej účinnosti základných fondov by tieto museli do spomínaného roka vzrásť na sedem a pol násobok. Týmto spôsobom sa mimoriadne zvýraznila neefektívnosť dovtedajšieho ekonomického vývoja na Slovensku v období po roku 1950.¹¹¹

¹⁰⁹ Cit. podľa KLAS, A. – FUNDÁREK, M. – KOLEK, J.: Štúdiá o dlhodobej prognóze rozvoja ekonomiky Slovenska. Ekonomický časopis, 1968, č. 6, s. 521.

¹¹⁰ KLAS, A. – FUNDÁREK, M. – KOLEK, J.: Štúdiá o dlhodobej prognóze rozvoja ekonomiky Slovenska. Ekonomický časopis, 1968, č. 6, s. 509 – 517.

¹¹¹ Tamže, 518.

Pokiaľ išlo o pohľad do budúcnosti, z výpočtov ¹¹² týchto autorov jednoznačne vyplynulo, že ďalší ekonomický vývoj Slovenska a rast jeho národného dôchodku nie je už ani tak podmienený tempom rastu investícií, ale oveľa viac rastom technicko-ekonomického pokroku, najmä s dôrazom na požiadavku zabezpečenia primeraného rastu životnej úrovne obyvateľstva. Z ich výpočtov vyplynulo, že ak by investičná činnosť na Slovensku do roku 1980 neprekročila 23 % -ný podiel akumulácie na národnom dôchodku ¹¹³ a tento by rástol tempom 6,2 %, potom na zabezpečenie rastu životnej úrovne by bolo potrebné dosiahnuť v porovnaní s vtedajším technickým pokrokom obrovský skok.

Anton Klas, Milan Fundárek a Juraj Kolek uvažovali aj o možnosti vyrovnávania ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska na úroveň českých krajov. Rátali s 5 %-ným rastom národného dôchodku v českých krajinách – t. j. 5,5 % vzhľadom na populačný prírastok. Ak by sa za tejto podmienky mali úrovne Slovenska a českých krajín približne vyrovnáť do roku 1980, potom by národný dôchodok na Slovensku musel rásť ročne o 8,6 %, avšak pri oveľa vyššej technicko-ekonomickej úrovni výroby.¹¹⁴

Všetky tieto výpočty predovšetkým podčiarkli dovtedajší málo efektívny rozvoj ekonomiky na Slovensku v povojnovom období, ako aj skutočnosť, že sa nedostatočne prihliadalo na jej osobitosti. Industrializácia sa uskutočňovala s priveľkým dôrazom na základné odvetvia, s príliš nízkym podielom finalizácie, pričom navyše spracovateľské podniky na Slovensku na seba nedostatočne nadväzovali. Preto slovenská ekonomika a spoločnosť stála pred historickými úlohami – dosiahnuť vysokú vedecko-technickú úroveň vo všetkých oblastiach výroby

¹¹² Autori rozpracovali agregatívny model vývoja ekonomiky Slovenska v rokoch 1950 – 1965, so simuláciou vývoja do roku 1980. Išlo vlastne o prvý ekonometrický model dlhodobého rozvoja ekonomiky Slovenska. Autori vychádzali z využitia princípu vzájomnej zameniteľnosti výrobných faktorov vo výrobnom procese. Rozpracovali ho na požiadanie Slovenskej plánovacej komisie, pričom vychádzali z celoštátnych úvah a metodológie modelu Výskumného ústavu národohospodárskeho plánovania. (TLUSTÝ – STRNAD : Agregatívny model dlhodobého rozvoje ekonomiky ČSSR. Výzkumní práce VÚNP, č. 77). KLAS, A. – FUNDÁREK, M. – KOLEK, J.: Štúdiá o dlhobohéj prognóze rozvoja ekonomiky Slovenska. Ekonomický časopis, 1968, č. 6, s. 518 a n., s. 510 a n.

¹¹³ Túto obmedzujúcu podmienku stanovila autorom Slovenská plánovacia komisia, Odbor pre perspektívne plánovanie. Tamže, s. 519.

¹¹⁴ Tamže, s. 521.

a uskutočniť v tejto súvislosti optimálnu štrukturálnu prestavbu výrobných odborov, čo vlastne znamenalo prechod industrializácie do jej novej fázy. To bola jedna zo základných podmienok, ktorej splnenie malo viesť nielen k rastu životnej úrovne obyvateľstva, ale aj k vyrovnaníu ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska úrovni českých krajín.

V šesťdesiatych rokoch minulého storočia sa oficiálna ekonomická veda na Slovensku, pochopiteľne, pohybovala len v hraniciach, ktoré boli určené socialistickým spoločenským zriadením a tak, samozrejme, neuvažovala o tých pozitívnych impulzoch, ktoré vyplývali zo slobodného súkromného podnikania. To však neznamenalo, že sa neuvažovalo o pozitívnom pôsobení istých nástrojov kapitalistickej ekonómie, ktoré by sa dali aplikovať do socialistického systému. Veď koniec koncov v dôsledku ekonomickej krízy zo začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia aj v socialistickom Československu vznikol pokus spojiť socialistickú ekonomiku s výhodami trhu.

Ak nahliadame na ekonomiku ako na sféru, ktorá má zabezpečovať istú sociálnu a životnú úroveň, pritom s tendenciou ich pozitívneho rastu, potom náročnosť jej úlohy na Slovensku v nastávajúcom období zvlášť vystúpila do popredia aj z demografického hľadiska. Podľa dlhodobej demografickej projekcie vývoja obyvateľstva mal totiž v rokoch 1965 – 1980 vzrásť počet práceschopných osôb na Slovensku o vyše 680-tisíc. Ak sa pritom uvažovalo v celoštátnom meradle, slovenské zdroje mali tvoriť 63 % z celkového rastu práceschopného obyvateľstva ČSSR. Ak by sa zohľadňovala medzioblastná migrácia, platil by pre Slovensko údaj 56 %.¹¹⁵ V skutočnosti v danom období vzrástlo produktívne obyvateľstvo na Slovensku o niečo vyše 485-tisíc osôb, čo znamenalo, že v spomínanom čase tvoril tento rast 64,78 % z celoštátneho rastu.¹¹⁶

Otázkou zostávalo, ako sa v tomto smere prejavia zámery ekonomickej reformy, podľa ktorých sa počítalo s rastom predovšetkým na základe podnikových zdrojov. Výsledky, známe za prvý polrok 1967, pritom nedávali veľa dôvodov na optimizmus. Alarmujúca však bola predovšetkým skutočnosť, že podľa pred-

¹¹⁵ Projekciu vypracovala Ústredná komisia ľudovej kontroly a štatistiky. Bližšie pozri BARTOŠ, E.: Zdroje pracovných síl na Slovensku a problémy ich využitia. Ekonomický časopis, 1968, č. 5, s. 448 a n.

¹¹⁶ Vypočítané na základe údajov publikácie HISTORICKÁ STATISTICKÁ ROČENKA ČSSR, Praha 1985, s. 437, s. 638

bežných prepočtov a za predpokladu, že by neprišlo k radikálnym zmenám podmienok, tak do roka 1980 by bolo treba rátať na Slovensku „s prebytkom“ 250- až 260-tisíc pracovných síl. Pritom masové presun či medzioblastná migrácia stotisíc pracovných síl na územie českých krajín,¹¹⁷ boli nielen z ekonomického hľadiska neúnosné.

2. Rok 1968 a slovenská ekonomika

2. 1. Prológ československej jari 1968

Jedným z prológov československej jari bolo vystúpenie Alexandra Dubčeka na zasadaní ÚV KSČ koncom septembra 1967. Na rozdiel od vtedy bežnej praxe nebolo dopredu schválené či odobrené najvyšším straníckym orgánom. Pritom z Dubčekovho vystúpenia zaznela nečakaná kritika ekonomického stavu, v akom sa Slovensko nachádzalo, ako aj negatívneho dopadu prebiehajúcej ekonomickej reformy. Plenárne zasadanie ÚV KSČ sa malo v prvom bode rokovania venovať práve problematike vývoja hospodárstva a životnej úrovne. Hlavný referát k tomuto bodu predniesol Lubomír Štrougal. V svojom obsiahlom vystúpení predovšetkým charakterizoval etapu, v ktorej sa nachádzalo realizovanie ekonomickej reformy. Podľa neho sa zatiaľ vytvorili len dôležité predpoklady na jej ďalší postup, no ekonomická sústava riadenia v praxi ešte nefungovala. Československá ekonomika sa podľa Štrougala nachádzala v nerovnovážnom stave, a to tak, pokiaľ išlo o vnútorný trh, resp. zahraničný obchod, ako aj o investičnú výstavbu. Nerovnovážny stav ekonomiky mal pritom tendenciu k prehĺbovaniu – v oblasti vnútorného trhu napr. rástli mzdy, no zaostávala výroba spotrebného tovaru, ktorá navyše nezodpovedala nárokom ani požiadavkám spotrebiteľov. V zahraničnom obchode zasa na jednej strane enormne rástol vývoz do krajín socialistického tábora, čím vznikali vysoké aktívne saldá, t. j. týmto krajinám sa poskytovali bezúročné úvery. Na strane druhej klesal vývoz do kapitalistických krajín, pričom sa naďalej potvrdzovalo, že vymeniteľnosť československého tovaru je na relatívne nízkej úrovni a zvyšovalo sa zaostávanie vo využívaní progresív-

¹¹⁷ Cit. podľa BARTOŠ, E.: Zdroje pracovných síl na Slovensku a problémy ich využitia, c. d., s.455.

nych metód výroby. Celkovo tak narastala úroveň krátkodobej zadržanosti krajiny. L. Štrougal vo svojom referáte spomenul aj konkrétne čísla a otvoril i ďalšie podobné témy, no vždy striktno z hľadiska celoštátneho pohľadu. Problémy slovenskej ekonomiky vôbec nereflektoval, a to napriek tomu, že realizácia ekonomickej reformy sa v predchádzajúcich mesiacoch negatívnym spôsobom prejavila na raste slovenskej ekonomiky, resp. napriek tomu, že podkladové materiály k zasadaniu tohto ÚV KSČ do budúcnosti predpokladali rozsiahlu migráciu obyvateľov Slovenska za prácou do českých krajín.¹¹⁸

A. Dubček v svojom prejave vychádzal z viacerých analýz odborných inštitúcií, ktoré sa venovali dopadom ekonomickej reformy na slovenskú ekonomiku v prvej polovici roka 1967. Zaoberal sa v ňom predovšetkým oblastnou problematikou (ak použijeme dobovú terminológiu), no zhodnotenie vplyvu ekonomických nástrojov reformy na slovenskú ekonomiku využil v svojom prejave i na prednesenie širších súvislostí. Poukázal na protirečenie medzi pracovných síl a ich prírastkami na jednej strane a medzi umiestňovaním investícií na strane druhej. Spomínané protirečenie sa pritom dlhodobo prejavovalo v rámci existencie plánovanej socialistickej ekonomiky, ako som na to upozornil už v predchádzajúcom texte. A. Dubček tiež zdôraznil, že v ďalšom období sa bude toto protirečenie prehľbovať, pričom sa v centre rátať, ako vyplývalo z podkladových materiálov, s masovým vystahovalectvom zo Slovenska za prácou do českých krajín.¹¹⁹

¹¹⁸ Záznam z plenárneho zasadania ÚV KSČ (26. – 27. 9. 1967). Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, s. 3 – 13.

¹¹⁹ „V českých krajích sa realizuje 71 % investícií našej ekonomiky do priemyslu, avšak prírastok pracovných síl predstavuje len 30 % celoštátneho prírastku. Na Slovensku sa realizuje asi 29 % investícií do priemyslu, ale bude tu 70 % prírastku pracovných síl celého štátu. Tieto proporcie nie sú prechodné. V rokoch 1976 – 1980 to bude až 80 % prírastku zdrojov pracovných síl štátu, ktoré sa budú nachádzať na Slovensku. Ďalšie východisko, myslím, že nie je možné hľadať ho v sťahovaní ľudí, ako sa to požaduje na strane 49 dnešného podkladového materiálu. I keď sa uvažuje, že niečo viac ako 100-tisíc ľudí by sa do roku 1980 ďalej vystahovalo zo Slovenska za prácou do českých krajov a rozsah migrácie tak dosiahne zhruba asi pol milióna osôb – keď do toho nepočítame, samozrejme, 90 – 100-tisíc pracovníkov, ktorí za prácou do českých krajov dochádzajú – chceme zdôrazniť, a to je hlavné o čom hovorím a čo chcem povedať – a je samozrejme treba vidieť, že stav národného hospodárstva to už potrebuje v dôsledku nevyužitia kapacít – že nehľadiac na to všetko, i tak rozhodujúca prevaha prírastku pracovných zdrojov bude naďalej na Slovensku, avšak pracovné príležitosti pre ich produktívne využitie sa vytvárajú v pomerne menšom rozsahu.“ Záznam z plenárneho zasadania ÚV KSČ (26. – 27. 9. 1967). Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, s. 28 – 29.

Podľa Dubčeka nebolo logické, že dostatok pracovných síl na Slovensku sa v tomto období javil ako problém. Veď ak spoločnosť nedokáže produktívne využívať svoje obyvateľstvo, nemôže hovoriť o tom, že má intenzívnu ekonomiku. Pritom na Slovensku v tomto čase mohlo nastúpiť do práce okolo 100-tisíc žien, no chýbali pre ne pracovné príležitosti predovšetkým v spracovateľskom priemysle. Problematická bola i situácia s dostatkom pracovných miest pre pätnásťročný dorast. Dubček v referáte spomenul i ďalšie faktory, ktoré sa mohli podľa neho stať základom pozitívneho ekonomického rastu na Slovensku. Veď cez Slovensko sa transportovala relevantná časť surovín a výrobkov, s ktorými sa obchodovalo so ZSSR a ďalšími štátmi východnej Európy, za významnú považoval tiež úlohu Dunaja ako dopravnej tepny. Na Slovensku rástli progresívne zdroje energetiky, rozvíjal sa plynárenský priemysel, ďalej bolo možné využívať vodné zdroje a perspektívne boli i ďalšie odvetvia národného hospodárstva. Podľa Dubčeka však bude treba ešte veľa vykonať, aby sa tento základ podarilo dostať na vyššiu úroveň, aby sa vytvorili podmienky na výraznejšie posilnenie spracovateľského priemyslu a zvýšenie finalizácie výroby.¹²⁰

V hodnotení pôsobenia nástrojov economickej reformy A. Dubček podľa svojich slov už niekoľkokrát konštatoval, že ich vplyv na povzbudenie ekonomického rastu zaostávajúcich oblastí republiky (Slovenska) je v podstate minimálny, ba priam nulový. Za zvlášť dôležitú považoval túto skutočnosť preto, lebo v dovtedajších podmienkach tzv. administratívno-byrokratickej sústavy riadenia, keď sa väčšina investícií rozdeľovala z centra, vznikalo na Slovensku neadekvátne malé množstvo pracovných príležitostí vzhľadom na jeho populačný vývoj. Pritom v praxi to po zavádzaní prvých opatrení economickej reformy vyzeralo tak, že namiesto plánovaných 28 % z celoštátnych investícií do priemyslu za prvý polrok 1967 na Slovensko smerovalo len 21,9 %. Navyše sa prejavovali ďalšie negatívne tendencie – ešte menší podiel investícií ako v minulom období smeroval do spracovateľského priemyslu a naďalej klesal podiel finálnych výrobkov. Podľa smerníc aktuálnej päťročnice, ako ich na tomto fóre prezentoval A. Dubček, napr. roku 1970 mal výrazne klesnúť objem investícií do spracovateľ-

¹²⁰ Veľmi podobne o zdrojoch ďalšieho ekonomického rastu na Slovensku písal H. Kočtúch na začiatku roka 1967 v článku v Slovenských pohľadoch a je možné, že Dubček z neho vychádzal. Porovnaj KOČTÚCH, H.: Nová sústava riadenia v ekonomike Slovenska. Slovenské pohľady, 1967, č. 1.

ského priemyslu na Slovensku, a to tak relatívne, ako i v absolútnych číslach.¹²¹ Nízka úroveň finálnej výroby na Slovensku pritom o. i. spôsobovala nižšiu efektívnosť priemyslu v porovnaní s českými krajinami. Na túto skutočnosť sústavne poukazovali slovenskí ekonómovia a očakávali jej nápravu.¹²²

Podľa toho, ako sa v centre nastavovali parametre ekonomickej reformy, sa mal rozvoj diať predovšetkým na základe podnikových zdrojov. Ak sa teda na Slovensku v danom čase nachádzalo 21 % z celoštátnej priemyselnej výroby a ekonomické nástroje na podporu zaostávajúcich oblastí mali minimálny pozitívny dosah, potom sa ani do budúcnosti nedali očakávať pozitívne zmeny. Poukázal na to aj A. Dubček, podľa ktorého nedostatočným nevyužívaním pracovných síl na Slovensku sa *de facto* neprejavuje snaha pokračovať v odstraňovaní ekonomických rozdielov, lebo ak sa majú cez Slovensko iba prevážať suroviny a nebude tu rásť finálna výroba, nemožno ani v budúcnosti očakávať kladné výsledky ekonomického rastu, ktorý by sa časom prejavil vo vyrovnávaní ekonomickej úrovne na stav dosiahnutý v českých krajinách. Dubček pritom v svojom prejave zdôraznil, že nemá na mysli iba stav na Slovensku, ale aj neadekvátnu realizáciu celospoločenských cieľov. Pretože ak sa nedostatočne využívajú ekonomické predpoklady rastu na Slovensku, musí to mať negatívne dôsledky i z celoštátneho hľadiska.

Pochopiteľne, v tomto duchu prednesený Dubčekov prejav nebol len posolstvom o ekonomickej situácii na Slovensku v období, keď sa v praxi začínali realizovať prvé kroky ekonomickej reformy. Zároveň totiž vypovedal o dôsledkoch politického postavenia Slovenska, ktoré mu bolo dané tzv. asymetrickým štátoprávnym usporiadaním a v dobovej terminológii, pôsobením administratívno-direktívne-

¹²¹ Z podkladového materiálu, pripraveného na toto rokovanie je zjavné, že centrálné orgány si uvedomovali, že hlavným problémom rozvoja Slovenska v danom období je vytváranie pracovných príležitostí, a to tak pre roky 1968 – 1970, ako i výhľad do roku 1973. Na územie českých krajov malo smerovať v rokoch 1968 – 1970 70,9 % z celoštátnych investícií do priemyslu, pritom bolo zjavné, že v období rokov 1971 – 1975 sa bude Slovensko podieľať na celoštátnom prírastku zdrojov pracovných síl pre priemysel 60 – 80 %-ami. Preto sa v podkladovom materiále na s. 48 konštatovalo, že daná úroveň rozostavanosti na Slovensku nemôže zabezpečiť do roku 1973 pracovné príležitosti asi pre 40 – 50-tisíc osôb. NA ČR, f. Kancelár 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kart. 81, s. 47 – 48 podkladovaného materiálu na rokovanie ÚV KSČ v septembri 1967.

¹²² Porovnaj ŠTEFANSKÝ, M.: Niektoré aspekty ekonomicko-sociálneho vývoja na Slovensku. In.: Slovenská Spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970. Zborník štúdií I. Bratislava 1992, s. 117 – 118.

ho spôsobu riadenia socialistickej ekonomiky. Ak sa pritom A. Dubček vo svojom prejave venoval predovšetkým problémom ekonomiky na Slovensku, iste to nebolo len preto, že L. Štrougal, v tom čase tajomník ÚV KSČ, ktorý predniesol hlavný referát, sa o špecifických slovenských problémoch ani nezmenil. Dubčekovo vystúpenie malo hlboký politický podtón, lebo kritika ekonomického vývoja na Slovensku na takomto fóre priamo padala na hlavu vedenia KSČ. Bezprostredne po skončení septembrového zasadania ÚV KSČ Antotnín Novotný v osobnom rozhovore s Dubčekom vyjadril nesúhlas s jeho vystúpením s tým, že sa stane predmetom schôdze Predsedníctva ÚV KSČ.¹²³

Narastajúci rozpor medzi Dubčekom a Novotným sa ešte viac prehĺbil na nasledujúcom októbrovom zasadaní ÚV KSČ (30. – 31. 10. 1967), ktoré sa malo zaoberať politickými otázkami – predovšetkým diskusiou o tézach *Postavenie a úloha strany v súčasnej etape vývoja našej spoločnosti*. Dubček sa k nim postavil kriticky, pričom vyjadril presvedčenie, vývoj československej spoločnosti je úzko spojený s vedecko-technickou revolúciou a ďalšími akcelerátormi doby. V novom dynamizujúcom sa čase očakával, že Slovensko bude hrať aktívnejšiu úlohu. Aj keď rozvoj Slovenska vnímal v kontexte rozvoja celej československej spoločnosti, do budúcnosti očakával tiež rozvoj „*všestranného národného života*“. Celkovú situáciu v KSČ síce Dubček neoznačil za krízovú, no podľa jeho názoru si moderná doba vyžaduje všestrannú analýzu novej etapy socializmu. Dubček prišiel aj s novými tézami, napr. „*vládnúť musí vláda*“, ktoré bolo možné vnímať ako zárodok nového myslenia – pochopiteľne, vládnuť mali komunisti vo vláde, resp. v jej vedení. Postupne sa však vygeneroval názor, že vláda, t. j. hospodársky aparát majú dostať „*priestor na praktické riadenie*“, pri-

¹²³ Ešte na septembrovom pléne sa v diskusii vrátil k problematike ekonomickej reformy i k „oblastnej problematike“ L. Štrougal a reagoval na Dubčekove výhrady. Potvrdil existenciu istých problémov na Slovensku, napr. v súvislosti so zamestnanosťou žien či dorastu, pričom sa údajne pripravujú ich riešenia. O presunoch pracovných síl sa vyjadril v tom zmysle, že sa skutočne budú v ďalšom období uskutočňovať vo zvýšenej miere, no nemá to platiť len v zmysle presunov medzi Slovenskom a českými krajinami, ale aj medzi jednotlivými krajinami a pod. O oblastných problémoch sa ďalej vyjadril v tom zmysle, že to nie sú iba problémy Slovenska, ale sú to problémy celoštátneho charakteru. Treba riešiť aj iné regióny, napr. juhočeský kraj. Podľa Štrougala sa u časti bratislavských ekonómov prejavujú zjednodušené názory, ktoré v centre nemožno prijať, keďže údajne „*neposkytujú reálne východiská pre riešenie tejto problematiky v reálnom čase a v reálnych možnostiach*“. Cit. podľa Záznam z plenárneho zasadania ÚV KSČ (26. – 27. 9. 1967). Archív Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, s. 139.

čom vrcholný stranický orgán sa má venovať najmä koncepčným otázkam. Vyvrcholením rozkolu s Novotným bolo Dubčekovo prezentovanie názoru, aby ÚV KSČ nielen vypracoval dlhodobý program strany, ale aby zaujal aj stanovisko ku kumulácii funkcií v najvyšších stranických a štátnych orgánoch.¹²⁴ Hoci Dubček priamo nemenoval osobu Novotného, všetkým prítomným bolo jasné, koho tým myslí – v tom čase bol totiž Novotný nielen 1. tajomníkom ÚV KSČ, ale aj prezidentom ČSSR, vrchným veliteľom armády, nehovoriac o ďalších významných stranických funkciách.

Takmer okamžite z tribúny nasledovala kritika Dubčekovho prejavu zo strany M. Vaculíka, Novotného stúpenca a 1. tajomníka mestského výboru KSČ. Sám Novotný stratil nervy a na tajnom zasadaní ÚV KSČ nevyberaným spôsobom obvinil Dubčeka z nacionalizmu, čo šokovalo prítomných, lebo im to pripomenulo udalosti z päťdesiatych rokov, keď podobným spôsobom bol z nacionalizmu obviňovaný Gustáv Husák. Po takejto otvorenej roztržke vo vedení komunistickej strany prichádzalo do úvahy viacero možností jej riešenia. Jednou z nich bolo i odstránenie Dubčeka z jeho pozícií, čím by sa znovu upevnilo otrásené postavenie Novotného. V tejto súvislosti sa však opätovne ukázalo, ako je v Československu dôležitá tzv. slovenská otázka. Nedostatočná príprava ekonomickej reformy v tzv. oblastnej problematike, na čo od roku 1963 márne a bez výsledku poukazovali slovenskí ekonómovia, ktorí sa kvôli tomu stali pre centrum neprijateľní a *persona non grata*, ale aj ďalšie problémy v slovenskom hospodárstve, na ktoré dlhodobo poukazovali slovenské inštitúcie, sa v konečnom dôsledku stali, aj vďaka vystúpeniu A. Dubčeka na septembrovom pléne ÚV KSČ, jedným z impulzov, ktoré nasmerovali československú spoločnosť, zrelú na zmeny, do nového – prelomového obdobia. Na decembrovom pléne ÚV KSČ roku 1967 už Novotný zbytočne prichádzal so sebakritikou,¹²⁵ bol už mužom minulosti, začínala sa éra A. Dubčeka.

¹²⁴ Záznam z plenárneho zasadania ÚV KSČ (30. – 31. 10. 1967). Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. s. 29 – 34. Porovnaj KURAL, V. – MORAVEC, J. – JANÁČEK, F. – NAVRÁTIL, J. – BENČÍK, A.: Československu roku 1968. 1. díl : Obrodny proces. Praha 1993, s. 22. Porovnaj tiež SIKORA, S.: Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In.: LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E.: Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. Bratislava 2002, s. 145.

¹²⁵ Na zasadaní ÚV KSČ v decembri 1967 (19. – 21. 12. 1967) hovoril Novotný vo svojom vystúpení v októbri o. i. takto: „*Moja základná chyba spočíva v tom, že bez možnosti dôkladne sa pripraviť*

2. 2. Súdobé analýzy stavu československej a slovenskej ekonomiky

O d začiatku roka 1963 začali v Československu so zvýšenou intenzitou vznikať analýzy stavu jeho ekonomiky. Táto skutočnosť súvisela najmä s ekonomickou krízou zo začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia, ktorej vznik si politické vedenie štátu spočiatku nevedelo vysvetliť. Poprední stranícki funkcionári nechápali, ako je možné, že v socialistickej, plánovanej ekonomike môže nastať taká hlboká kríza, dokonca sprevádzaná poklesom tvorby národného dôchodku. Jej príčinu často hľadali v zahraničnoobchodných problémoch či vo vzťahoch s Čínou. Analýzy z rokov 1963 – 1965, ktoré vypracovali poprední ekonómovia, priniesli poznatky o spôsobe riadenia, ktorý sa aplikoval v Československu, no postupne sa zamerali aj na hodnotenie celého vývoja ekonomiky v období po februári 1948. Autori týchto analýz postupne dospeli v polovici šesťdesiatych rokov k názoru, že korene ekonomickej krízy sú oveľa hlbšie a že bude nevyhnutné preorientovať sa od dovtedy pretrvávajúcich extenzívnych foriem rastu k intenzívnym, t. j. pripraviť celú československú ekonomiku na prechod k aplikovaniu najnovších poznatkov vedy a techniky do výrobného procesu. Bolo čoraz zrejmejšie, že takúto premenu bude možné zvládnuť len prostredníctvom novej ekonomickej reformy spolu s nevyhnutnými štrukturálnymi premenami. Týmto procesom malo podľa ideových autorov reformy napomôcť spojenie plánu a trhu. Takzvanej oblastnej problematiky sa v tomto období príliš nevenovali, čo kritizovali najmä slovenskí ekonómovia a teoretici. Pochopiteľne, s analýzami stavu ekonomiky na Slovensku prichádzali predovšetkým slovenské inštitúcie,¹²⁶ no pripravovali sa i na pôde centrálného plánovacieho úradu.

Ešte predtým, ako A. Dubček nastúpil do funkcie 1. tajomníka ÚV KSČ, zasadalo v polovici decembra 1967 Predsedníctvo ÚV KSČ vo svojom starom zložení

a presne vyjadriť to, čo som chcel a mal v úmysle povedať, použil som formulácie, ktoré nie sú dobré a ktoré skreslili môj zámer a dali iný zmysel postojú konkrétne k činnosti súdruhov z vedenia Komunistickej strany Slovenska. Ak takto moje slová vyzneli, prosím, aby mi nebol prikladáný úmysel nejako politicky znevážiť prácu súdruhov pracujúcich vo vedení Komunistickej strany Slovenska a vôbec vedenia Komunistickej strany Slovenska.“ Záznam z plenárneho zasadania ÚV KSČ (30. – 31. 10. 1967). (Preklad z češtiny autor) Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, s. 18 – 19.

¹²⁶ O súdobých analýzách z polovice 60. rokov 20. storočia bližšie pozri LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E.: Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. Bratislava 2002, s. 203 a n.

a zaoberalo sa ekonomickou situáciou na Slovensku na základe materiálov, ktoré mu poskytla Ekonomická komisia ÚV KSČ, Štátny štatistický úrad a plánovacie komisie. Na základe prerokovaných materiálov je možné vytvoriť si obraz o tom, ako stav ekonomiky na Slovensku vnímali centrálné orgány.

Materiál z 2. decembra 1967, ktorý pripravil Štátny štatistický úrad,¹²⁷ prináša i súdobý pohľad na ekonomický vývin Slovenska už v medzivojnovom období vrátane životnej úrovne jeho obyvateľstva a porovnáva ho s českou skutočnosťou. Zdôrazňuje sa v ňom predovšetkým rýchly rast priemyslu na Slovensku, ktorým sa vlastne odstránila „skrytá agrárna nezamestnanosť“. Materiál prináša aj relatívne čísla, dokumentujúce rýchlejší ekonomický rast na Slovensku, v porovnaní s vývojom v českých krajinách.¹²⁸ „Zbližovanie životnej úrovne medzi oboma oblasťami štátu bolo v socialistickom Československu založené na zásade vytvárať podmienky (až do hranice ekonomickej únosnosti) pre rozvoj výroby a zárobku podľa zásluh na celom území.“ Takého a podobné tézy akoby na druhej strane naznačovali, že sa istým spôsobom mení pohľad na problematiku vyrovnávania.¹²⁹ Napríklad z neho vyplýva, že je iluzórne snažiť sa o vyrovnávanie v tvorbe národného dôchodku na jedného obyvateľa – ako príklady sa uvádzajú Spolková republika Nemecko (SRN), Rakúsko, ZSSR i Juhoslávia. Dôraz sa začína klásť nie na vyrovnávanie úrovni jednotlivých národností, ale na vyrovnávanie území. Zároveň sa v dokumente paradoxne tvrdí, že vyrovnávanie v tvorbe národného dôchodku nie je spravidla na dvoch rôznych územiach možné vzhľadom na rôzne prírodné a iné podmienky (napr. demografické, dopravné a pod.). Zdôrazňuje sa, že dochádza k presunu úžitkových hodnôt z českých krajín v záujme zabezpečenia rýchlejšieho rozvoja hospodárstva na Slovensku, čo už naráža na bariéry. Pritom akoby sa prehliadali tie pozitíva Slovenska, ktorými kladne ovplyvňovalo reprodukčný proces na celoštátnej úrovni, napr. jeho významný podiel na raste počtu pracovných síl, presun polotovarov zo slovenských podnikov surovinového a základného prie-

¹²⁷ NA ČR, fond 10/4, a. j. 22, sv. 12.

¹²⁸ Údaje pre rast priemyslu : rok 1948 – 100, roku 1966 – Slovensko - 843 , české kraje – 466. Podiel Slovenska na celoštátnej priemyselnej výrobe roku 1948 – 13,2 %, roku 1966 – 21,7 %. Ďalej napr. národný dôchodok vzrástol na území českých krajín od roku 1937 do roku 1966 2,8- krát a na Slovensku 6,2- krát.

¹²⁹ NA ČR, fond 10/4, a. j. 22, sv. 12.

myslu do českých spracovateľských podnikov a i. Podľa dokumentu urýchlenie procesu vyrovnávania Slovenska nemôže prekročiť určitú hranicu, aby nedošlo k nežiaducemu brzdeniu rozvoja ekonomiky práve v tých oblastiach, kde sa vytvárajú zdroje potrebné i na rozvoj menej vyspelých oblastí.¹³⁰

V dokumente sa tento argument odôvodňuje tým, že „*celý schodok medzi zdrojmi a použitím na Slovensku sa rovná presunu úžitkových hodnôt z českých krajín v záujme zabezpečenia rýchlejšieho rozvoja hospodárstva a nevýrobnej spotreby na Slovensku. Pretože reprodukčný proces je v bilancii národného hospodárstva dôsledne ponímaný ako kolobeh úžitkových hodnôt a dôchodkov, je samozrejmé, že presun prostriedkov z českých krajín na Slovensko znamená ako presun v hmotnom, tak i v dôchodkovom vyjadrení.*“ Materiál v špeciálnej prílohe prináša kritiku tej metodiky výpočtu národného dôchodku za Slovensko, ktorú H. Kočtúch a jeho spolupracovníci navrhovali už roku 1965.¹³¹

Ak sa na Slovensku spracovateľský priemysel rozvíjal pomalším tempom, príčinu treba podľa analýzy hľadať v extenzívnom raste v povojnovom Československu. V dokumente sa tiež konštatovalo, že hoci sa priemyselná výroba na Slovensku rozvíjala prudkým tempom, predsa len neboli splnené niektoré rozhodnutia stranických orgánov a zjazdov o prenesení výrobných programov z českých priemyselných závodov na Slovensko.¹³² Štátny štatistický úrad pripustil, že investičná politika a prax rezortov, podnikových orgánov i presadzovanie lokálnych záujmov pôsobili v niektorých prípadoch proti efektívnemu rozvoju priemyslu na Slovensku. Konštatovala sa tiež nižšia rentabilita vo všetkých rezortoch priemyselnej výroby na Slovensku, pričom jej príčinu netreba vraj hľadať v nižšej finalizácii. Podľa analýzy sa skúmanie príčin nižšej rentability údajne vykonáva.¹³³

Korene nedostatkov slovenskej ekonomiky v danom období, napr. nedostatočná technická úroveň výroby či zaostávanie rastu odvetví spracovateľského priemyslu sa spájali predovšetkým s tým, že československá ekonomika sa v povojnovom období rozvíjala extenzívnym spôsobom, pričom sa obchádzal fakt, že

¹³⁰ Tamže.

¹³¹ Tamže, preklad z češtiny autor.

¹³² Išlo najmä o uznesenia Predsedníctva ÚV KSČ z 17. 9. 1957, z 4. 8. 1961, z 24. 1. 1962.

¹³³ NA ČR, fond 10/4, a. j. 22, sv.12.

v socialistickej ekonomike bola alokácia investícií, najmä tých významných, prísne centralisticky riadená ministerstvami, generálnymi riaditeľstvami a ďalšími inštitúciami. Paradoxne na Slovensku bol zvlášť pomalý rozvoj takých spracovateľských odvetví ako drevospracujúci priemysel, priemysel celulózy a papiera, pre ktoré bol dostatok domácich surovín.

Pomerne obsiahla analýza sa krátko venovala i problematike životnej úrovne, v ktorej sa má vlastne odraziť úspešnosť ekonomického vývoja, ak je jeho skutočným cieľom uspokojovanie potrieb obyvateľstva. V tejto časti, ktorá však nie je úplne systémovo spracovaná, a jej autori často prechádzajú z jednej problematiky do druhej, sa navodzuje dojem relatívne bezkonfliktného vývoja v oblasti vyrovnávania životnej úrovne dosiahnutej na Slovensku v porovnaní s českou skutočnosťou. Napríklad pokiaľ ide o zamestnanosť, v dokumente sa konštatuje, že u mužov je situácia prakticky vyrovnaná a v podstate všetci sú zamestnaní. V tejto súvislosti sa však ignoruje skutočnosť, že množstvo mužov zo Slovenska nachádzalo prácu v rôznych formách, a to i dlhodobo v českých krajinách. Nižšie percento zamestnaných žien na Slovensku oproti českým krajinám sa odôvodňovalo údajnou neskoršou kolektivizáciou v slovenských regiónoch, resp. pretrvaním tradičných názorov na úlohu žien v rodine.¹³⁴ Spomínali sme už, že v tomto období mohlo na Slovensku nastúpiť do práce 100-tisíc žien, ak by boli pre ne pripravené vhodné podmienky, resp. dostatok pracovných miest predovšetkým v odvetviach spracovateľského priemyslu či v službách.

V dokumente sa za jednu z dôležitých charakteristík životnej úrovne považuje priemerná mzda pracujúcich: roku 1966 na Slovensku predstavovala 1 515 Kčs, t. j. len o 27 Kčs menej ako priemer dosiahnutý na území českých krajov. Porovnávala sa dokonca i úroveň medzikrajového vyrovnávania.¹³⁵ V skutočnosti však situácia nebola taká jednoduchá, ako sa v dokumente prezentovala. Životná úroveň obyvateľstva je determinovaná predovšetkým peňažným príjmom na osobu a okrem toho i tzv. spoločenskou spotrebou, ktorú tiež možno

¹³⁴ Podľa materiálu bolo zamestnaných v českých krajinách zo 100 žien 74 a na Slovensku 58. s. 15 dokumentu. NA ČR, fond 10/4, a. j. 22, sv.12.

¹³⁵ „V roku 1966 v Západoslovenskom kraji priemerný zárobok dosiahol 1 508 Kčs, rovnako vo Východoslovenskom ako i v Stredoslovenskom kraji 1 528 Kčs. Pritom v Západočeskom kraji 1 517 Kčs, vo Východočeskom 1 441 Kčs, v Juhomoravskom 1 487 Kčs a v Juhočeskom 1 432 Kčs.“ S. 16 dokumentu. NA ČR, fond 10/4, a. j. 22, sv.12.

udávať na jedného obyvateľa. Problémom však v tejto súvislosti je, že ak berieme do úvahy prvý z ukazovateľov, tak podľa oficiálnych štatistických údajov k vyrovnávaniu úrovne českých krajov a Slovenska neprichádzalo, naopak, absolútne rozdiely sa dlhodobo zväčšovali. V oblasti spoločenskej spotreby sa rozdiely v druhej polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia znižovali iba pomaly a stále zostávali vysoké.

Tabuľka č. 21¹³⁶

Peňažné príjmy na jedného obyvateľa v Kčs

Rok	ČR	SR	Rozdiel
1953	6 817,0	4 844,3	1 972,7
1960	9 555,1	7 108,0	2 447,1
1967	13 004	10 150,0	2 854,6

Tabuľka č. 22¹³⁷

Spoločenská spotreba na jedného obyvateľa v Kčs

Rok	ČR	SR	Rozdiel
1965	3 547	2 809	738
1966	3 632	2 927	705
1967	4 002	3 312	690
1968	4 553	3 853	700

Napriek tomu, že našim cieľom nie je niekoľkými tézami nahradiť ucelenú analýzu životnej úrovne na Slovensku na prahu roka 1968 a porovnávať ju so skutočnosťou v českých krajinách, v súvislosti s celospoločenskou atmosférou tohto

¹³⁶ Vypočítané na základe údajov štatistickej publikácie Historická štatistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s 561, 760, 434, 635.

¹³⁷ Údaje na základe údajov štatistickej publikácie Historická štatistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 579, 778, 434, 635, rozdiel vypočítaný autorom. Za predchádzajúce roky údaje absentujú.

obdobia treba konštatovať, že problematika tzv. vyrovnávania životnej úrovne sa stávala predmetom záujmu nielen širokej verejnosti a politickej reprezentácie, ale na vedeckej úrovni sa jej venovali aj špecializované výskumné a vedecké pracoviská. Podľa jednej z výskumných štúdií z mája 1967, vo vyrovnávaní celkových príjmov na jedného obyvateľa, t. j. pracovných i sociálnych, sa medzi Slovenskom a českými krajinami v období od roku 1961 do roku 1964 prejavila tendencia zachovávaní absolútnych rozdielov. Tieto sa v predmetnom období zvýšili v neprospech Slovenska o 17 Kčs na osobu. Pri tendencii o niečo rýchlejšieho relatívneho rastu pracovných príjmov na Slovensku by podľa autorov štúdie mohlo dôjsť k vyrovnaniu s českou skutočnosťou o 35 – 40 rokov (pri ročnom vyrovnávaní na úrovni 1,03 %), resp. o 30 – 35 rokov pri ročnom vyrovnávaní na úrovni 1,4 %.¹³⁸ Autori tejto analýzy dospeli k názoru, že v rokoch 1955 – 1956 sa na Slovensku prejavovala tendencia relatívne rýchlejšieho rastu pracovných príjmov, pričom na území českých krajov rýchlejšie rástli peňažné príjmy obyvateľstva z širšieho systému sociálneho zabezpečenia.¹³⁹

Podľa spomínanej analýzy Štátneho štatistického úradu z decembra 1967 na Slovensku v porovnaní s českými krajinami rýchlejšim tempom rástli dávky nemocenského poistenia a dôchodkového zabezpečenia, pričom sa konštatovalo, že tieto skutočnosti sú ovplyvnené horšou východiskovou situáciou, napr. dávky dôchodkového zabezpečenia vzrástli na Slovensku od roku 1948 do roku 1966 6,2-krát, kým na území českých krajov iba 4,2-krát. V tomto duchu sa argumentovalo aj pri rozvoji zdravotnej starostlivosti, starostlivosti o výchovu a pod. Počet lekárov na 1 000 obyvateľov vzrástol na Slovensku 3,2-krát, kým v západnej časti štátu len 2,2-krát.¹⁴⁰ Tu by však bolo vhodné doplniť, že v oblasti vyrovnávania zostávalo množstvo úloh – veď napr. roku 1968 Slovensko v počte lôžok v nemocniciach nedosahovalo ani tú úroveň, aká sa dosiahla v českých krajinách roku 1948.¹⁴¹ Faktom tiež bolo, že v počte lekárov na 1 000 obyvateľov sa na Slovensku iba pomaly dobíjala úroveň českých krajov.

¹³⁸ Cit. podľa Štúdia o možnostiach, predpokladoch a podmienkach vyrovnania životnej úrovne jednotlivých oblastí. Interný materiál Výskumného ústavu životnej úrovne, Bratislava a Výskumného ústavu oblastného plánovania, Bratislava. Autori K. Pekník, E. Šiška, V. Pavlenda, s. 41 – 42.

¹³⁹ Tamže, s. 7.

¹⁴⁰ S. 17 cit. dokumentu. NA ČR, fond 10/4, a. j. 22, sv.12.

¹⁴¹ Cit. podľa štatistickej publikácie Historická štatistická ročenka ČSSR, s. 605, s. 804.

Tabuľka č. 23¹⁴²

**Počet lekárskych miest, počet lekárskych miest na 1 000 obyvateľov
(rozdiel v percentuálnych bodoch)**

Rok	ČR	Na 1 000 ob.	SR	Na 1 000 ob.	Rozdiel v %-tuálnych bodoch
1954	12 050	1,29	3 468	0,94	0,35
1967	21 127	2,14	8 286	1,85	0,29

V závere analýzy sa konštatovalo, že rozdiely v tvorbe a použití národného dôchodku, ktoré existovali medzi Slovenskom a českými krajinami a boli odlišné na kvalitatívnej úrovni, sa podstatne zmenili a nachádzajú sa v rovine kvantitatívnych rozdielov. Podľa údajov prezentovaných v analýze sa v období rokov 1958 – 1965 zvýšil podiel Slovenska na tvorbe národného dôchodku z 20,9 % na 24,0 % bez započítania vplyvu zahraničného obchodu. Zároveň sa v tomto období zvýšil podiel Slovenska na použitom národnom dôchodku z 25,9 % na 27,8 %. Roku 1965 bol vytvorený národný dôchodok na jedného obyvateľa na Slovensku na 70 %-nej úrovni v porovnaní s českými krajinami, použitý národný dôchodok na 90 %-nej úrovni. Ak by sme vychádzali z údajov, ktoré pripravil Slovenský štatistický úrad, roku 1965 bol vytvorený národný dôchodok na jedného obyvateľa na Slovensku na úrovni 70,82 % v porovnaní s úrovňou dosiahnutou v českých krajinách a celková osobná spotreba na úrovni 80,30 % (z toho nákup v maloobchode predstavoval 75,63 % a naturálna spotreba 153,86 % v porovnaní s českými krajinami). V celkovej spoločenskej spotrebe na jedného obyvateľa sa na Slovensku dosiahla úroveň 70,22 %, resp. úroveň 73,59 % v oblasti služieb.¹⁴³

Z materiálu proveniencie centrálného štatistického úradu vyplývalo, že rozvoj ekonomiky na Slovensku bol podmienený „*využitím ekonomického potenciálu českých krajov*“. Podľa údajov, prezentovaných v dokumente, bolo od roku 1945

¹⁴² Vypočítané na základe údajov štatistickej publikácie Historická štatistická ročenka ČSSR, Praha 1985, s. 602, 801, 434, 635.

¹⁴³ Príloha č. 4 dokumentu. NA ČR, fond 10/4, a. j. 22, sv.12.

„presunuté na Slovensko celkom zhruba 100 miliárd prostriedkov“¹⁴⁴. Navyše v ďalšom výklade sa navodzuje dojem, že bez presunu týchto prostriedkov by rozvoj Slovenska nebol možný. Len v jednom odseku sa konštatovalo, že zapojenie slovenských pracovných síl a ich vnútroštátne presuny prispeli k urýchlenému rastu celej československej ekonomiky. Samozrejme, že za existencie jednotnej československej a pritom rigorózne riadenej centralizovanej socialistickej ekonomiky nemala slovenská ekonomika iné možnosti rastu ako využívanie kapitálu z českých krajín. To však neznamená, že bez tohto kapitálu by nebol možný rozvoj slovenskej ekonomiky vôbec, ak by sa mohol využívať voľný kapitál z iných krajín, pochopiteľne v prípade, že by Slovensko nebolo súčasťou sovietskeho bloku a samo by rozhodovalo o svojej ekonomike. Preto spomínané tézy nemožno považovať za jediné správne, rovnako ako tvrdenie, že bez českého kapitálu, by nebol možný rozvoj slovenskej ekonomiky. Samozrejme, tieto tézy boli v nasledujúcich mesiacoch istou formou tlaku na politických reprezentantov Slovenska.

Podľa dokumentov, ktoré na decembrové rokovanie Predsedníctva ÚV KSCŠ poskytla Štátna plánovacia komisia spoločne so Slovenskou plánovacou komisiou, základný problém slovenskej ekonomiky na prahu roka 1968 spočíval v rozdiel medzi výrobnou základňou a potrebami na ďalšiu výstavbu.¹⁴⁵ Preto rýchlejší rozvoj Slovenska bol možný iba za predpokladu presunu prostriedkov z českých krajín na Slovensko. Aplikácia nástrojov economickej reformy však vcelku sťažila podmienky „pre presadzovanie harmonického vývoja oblastných vzťahov“, keďže sa pripúšťal tvrdší dopad na priemyselné podniky na Slovensku. Preto plánovacie komisie pri celkovom zachovaní pôsobenia nástrojov economickej reformy navrhli na rok 1968 niektoré konkrétne opatrenia na stimulovanie investičnej výstavby na Slovensku, najmä zvýhodnenie úverov a čiastočné krytie infraštruktúrnych projektov zo spoločných zdrojov.¹⁴⁶

Na základe týchto dokumentov prijalo Predsedníctvo ÚV KSCŠ 14. decembra 1967 uznesenie k bodu *Problémy rozvoja hospodárstva Slovenska*, v ktorom sa konštatovalo, že výsledky dovtedajšieho vývoja slovenskej ekonomiky potvrdili

¹⁴⁴ S. 22 dokumentu. NA ČR, fond 10/4, a. j. 22, sv.12.

¹⁴⁵ Dokladalo sa to takýmito číselnými údajmi: podiel Slovenska na celoštátnom objeme investícií do priemyslu (v %) roku 1967 – 31,2, roku 1968 (plán) – 34,4. Podiel Slovenska na celoštátnej priemyselnej produkcii (v %) roku 1967 – 22,2, roku 1968 (plán) – 23,0. NA ČR, fond 10/4, a. j. 22, sv. 12.

¹⁴⁶ Tamže.

principiálne riešenie ekonomického vyrovnávania Slovenska ako základu národnostnej politiky strany. Koncepcia riešenia ekonomických otázok Slovenska údajne dôsledne vychádzala z analýz dosiahnutých výsledkov a z konfrontácie potrieb a možností. Napriek tomu sa však nevyriešili všetky problémy ekonomiky na Slovensku. Niektoré z nich majú korene v minulosti, iné patria do kategórie politiky ekonomického vyrovnávania. Zároveň sa však v uznesení konštatovalo, že v súvislosti s ekonomickou reformou sa na Slovensku prejavujú „*odchýlne dôsledky*“ niektorých jej ekonomických nástrojov, v čom sa odrážajú nedoriešené otázky vyrovnávania. Z hľadiska ďalšej realizácie reformy sa zdôraznilo, že na území celého štátu budú platiť v zásade jednotné ekonomické pravidlá, ktoré však údajne musia citlivo reagovať na oblastné problémy.¹⁴⁷

Avšak keď sa ešte v decembri 1967 na Predsedníctve ÚV KSS prerokúval návrh plánu rozvoja hospodárstva na nasledujúci rok, na slovenskej strane opätovne zavládla nespokojnosť so spôsobom modifikovania ekonomických nástrojov reformy v záujme podpory zaostávajúcich oblastí, teda i Slovenska. Hoci sa podľa ekonomického oddelenia ÚV KSS mala situácia čiastočne zlepšiť, za zásadné riešenie sa v tomto čase považovalo vytvorenie Fondu na rozvoj oblastí (vrátane Slovenska),¹⁴⁸ lebo podmienky na realizáciu investícií budú na Slovensku vždy náročnejšie ako v českých krajinách.¹⁴⁹

2. 3. Zmeny v centre po januári 1968

V prvých januárových dňoch roka 1968, po tom ako sa Alexander Dubček stal 1. tajomníkom ÚV KSČ, väčšina obyvateľstva Československa nezaznamenala nejaké zvláštne či navonok výrazné zmeny. K zmenám stranických garnitúr režimu dochádzalo už i v minulosti, pričom nepriniesli zásadné zmeny ani v živote jednodu-

¹⁴⁷ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1200.

¹⁴⁸ Zo stanoviska ekonomického oddelenia ÚV KSS k návrhu plánu rozvoja hospodárstva na rok 1968, o problematike ekonomických nástrojov na zlepšenie oblastnej proporcionality: „*Nikde sa však v súvislosti s nimi neuvádza kvantifikácia: koľko miliónov, resp. desiatok miliónov prinesú pre ekonomické vyrovnávanie Slovenska. Domnievame sa, že aj keď sa s nimi zlepši situácia pri rozvoji Slovenska, nevyrieši problém vyrovnávania Slovenska v merite vecí. Rozhodujúcim nástrojom v tomto smere by mal byť fond rozvoja oblastí (Slovenska)*.“ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1197.

¹⁴⁹ Tamže.

chých občanov, ani v celkovom politickom trende tzv. socialistického štátu. Pretrváva názor, že A. Dubček v čase svojho nástupu do vrcholnej politickej funkcie bol pomerne málo známou osobnosťou, hoci už roky stál na čele ÚV KSS. Vo vtedajšej politickej štruktúre štátu však nešlo o zvlášť významnú funkciu, keďže KSS nebola samostatnou politickou stranou a jej činnosť bola jednoznačne podriadená pražskému centru KSČ. Napriek tomu sa v období predjaria, v rokoch 1963 – 1967, vyhraňovala a profilovala osobnosť A. Dubčeka. V tomto období sa naučil načúvať nielen hlasom odborníkov, ale aj sledovať potreby obyčajných občanov. V sporoch s A. Novotným, ktorý bol personifikovanou prekážkou a brzdou akéhokoľvek reformnému pohybu, sa učil taktike politického boja, hľadania kompromisov, ako i presadzovania takých kompetencií slovenských národných orgánov,¹⁵⁰ aby sa stali skutočnými nositeľmi politickej moci. Ostávalo otázkou nasledujúcich dní a týždňov, akým spôsobom A. Dubček svojou ďalšou politickou činnosťou na vrcholnej mocenskej pozícii ako 1. tajomník ÚV KSČ ovplyvní vývoj v krajine. Veď v oblasti hospodárstva bolo treba rozhodnúť o ďalšom rozvíjaní ekonomickej reformy,¹⁵¹ ktorej realizácia akoby v posledných mesiacoch prešlapovala na mieste, nehovoriac o iných páľčivých problémoch, bezprostredne sa dotýkajúcich každodenného života občanov.

Po vývoji roku 1967 bolo zrejmé, že realizácia ekonomickej reformy nebude takou jednoduchou záležitosťou, ako sa pôvodne očakávalo. Ekonomický rast bol síce dynamickejší ako v ostatných rokoch,¹⁵² ale národné hospodárstvo ČSSR sa nachádzalo v stave nerovnováhy, zhoršovala sa pozícia krajiny

¹⁵⁰ Blížšie pozri SIKORA, S.: Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In.: LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E.: Predjario. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. Bratislava 2002, s. 137.

¹⁵¹ K problematike ekonomickej reformy bližšie pozri časť 2. 4.

¹⁵² Podľa dobových údajov, ktoré mali k dispozícii najvyššie štátne orgány, k koncu roka 1968 bola dynamika vytvoreného národného dôchodku v ČSSR oproti predchádzajúcemu roku takáto: roku 1963: 2,2 %, roku 1964: 0,6 %, roku 1965: 3,4 %, roku 1966: 10,8 %, roku 1967: 8,1 %, roku 1968: očakávaný rast 7 – 8 %. Cit. podľa NA ČR, f. 02/4, sv. 9, a. j. 48. Podľa publikácie Historická statistická ročenka ČSSR, ktorú roku 1985 vydal Federálny štatistický úrad, bol celoštátny rast vytvoreného národného dôchodku v porovnateľných cenách nasledovný: roku 1963: - 2,2 %, roku 1964: 0,6 %, roku 1965: 3,4 %, roku 1966: 9,1 %, roku 1968: 7,2 %.

¹⁵³ Pokiaľ ide o zahraničnoobchodné vzťahy, za prvých päť mesiacov roka 1968 sa vo vzťahu s krajinami socialistického tábora zvýšilo aktívum ČSSR o 1,33 mld. Kčs, takže k 31. 5. 1968 predstavovalo 3 mld. Kčs. ČSSR bola dlžníkom len voči Juhoslávii (172 mil. Kčs) a Číne (65 mil. Kčs), vo vzťahu k ostatným socialistickým štátom bolo Československo v postavení veriteľa. Vo vzťahu ku kapitalistickým krajinám

v zahraničnoobchodnej oblasti a hoci nie dramaticky, predsa len rástla zadlženosť vo voľne zameniteľných menách.¹⁵³ Pritom neboli vyriešené ani niektoré otázky súvisiace s realizáciou ekonomickej reformy, ako napr. zameniteľnosť československej koruny, nehovoriac o reálnej efektívnosti vtedy fungujúcich socialistických podnikov v súvislosti s ich činnosťou v zahraničnom obchode. Autori reformy si uvedomovali, že časť podnikov po skutočnom zapojení sa do trhu bude odsúdená na zánik z dôvodov ich neefektívnosti, preto sa očakávali i pohyby v oblasti pracovných zdrojov, v súvislosti s prestavbou cien a nápravou vzťahov medzi veľkoobchodnými a maloobchodnými cenami pri plánovaní istého zvyšovania posledne menovaných.¹⁵⁴

Navyše, okrem týchto praktických otázok, muselo politické vedenie krajiny riešiť aj otázky nové. Začínajúca sa liberalizácia umožnila väčšiemu počtu našich obyvateľov cestovať do zahraničia, kde mohli zrazu porovnávať svoju životnú úroveň s úrovňou obyvateľov v západných krajinách s vysvietenými výkladmi obchodov plnými spotrebného tovaru – doma nedostatkového či podpultového. Keďže v Československu boli výpadky najzákladnejších spotrebných tovarov bežné, občania si na základe zahraničných skúseností začínajú klásť otázky, ako je to možné, že po dvadsiatich rokoch existencie plánovaného hospodárstva v socialistickom Československu tak žalostne dopadá porovnávanie životnej úrovne s kapitalistickým Západom. Pri tomto porovnaní už KSČ nemohla uspieť len politickými argumentmi.¹⁵⁵ Túto tvrdú skutočnosť nezmiernili ani niektorí

sa za prvé tri mesiace roka 1968 zhoršilo pasívne saldo krátkodobej devízovej pozície a k 31. 3. 1968 bolo na úrovni 1,879 mld. Kčs. Cit. podľa materiálu Hospodárskej rady vlády ČSSR, ktoré dostalo na vedomie Predsedníctvo ÚV KSČ na svojej schôdzi dňa 3. 7. 1968. NA ČR, f. 02/1, sv. 74, a. j. 101.

¹⁵⁴ Ešte na decembrovej schôdzi Predsedníctva ÚV KSČ (5. 12. 1967) sa navrhovalo zvýšenie cien takých základných potravín, akými boli napr. zemiaky, vajcia a i. Nové politické vedenie krajiny na jar 1968 však v novej atmosfére nepristúpilo k realizácii tohto plánu. NA ČR, v. 02/1, a. j. 52, sv. 50.

¹⁵⁵ Už pred zač. roka 1968 sa v Československu robili medzinárodné porovnávanía životnej úrovne s niektorými západnými krajinami. Ak sa za jedno z hlavných kritérií bralo do úvahy podiel výdavkov obyvateľstva na výživu, potom výsledok pre ČSSR nebol lichotivý: podiel výdavkov obyvateľstva na výživu z ich celkových výdavkov v %: ČSSR údaj pre rok 1964 – 40, západné krajiny – údaje pre roky 1964 – 1965 – Veľká Británia – 24, NSR – 25, Kanada – 21, Dánsko – 22, Holandsko – 23, Nórsko – 24, Rakúsko – 32, USA – údaj pre rok 1964 – 21. Cit. podľa PEKNÍK, K., VAVREKOVÁ, A.: Porovnanie životnej úrovne obyvateľstva ČSSR s vybranými krajinami. Pracovný materiál metodicko-faktografického charakteru. Výskumný ústav životnej úrovne, Bratislava, október 1967, s. 10. Zaošťávanie porovnaní so západnými krajinami sa prejavovalo pri uplatňovaní veľkej väčšiny ukazovateľov, navyše pritom údaje za Slovensko vykazovali zaošťávanie za úrovňou dosiahnutou v českých krajinách.

stranícki funkcionári, ktorí pripisovali prudké zhoršenie vnímania životnej úrovne občanmi iba dôsledku cestovného ruchu a zahraničnej propagande.

Na druhej strane však obyvateľstvo nebolo ochotné hradiť ani menšie údržby bytového fondu a rovnako veľmi negatívne prijímalo akékoľvek zníženie či zrušenie rôznych sociálnych výhod a príplatkov. Neakceptovalo ani len prirážku k verejnému stravovaniu, bez ohľadu na vcelku prirodzený rast nákladov na výrobu. Trvalá absencia objektívnych informácií plodila neschopnosť pochopiť ekonomické súvislosti a roky živila výdatne konštruované ilúzie o bezbrehých hospodárskych a sociálnych možnostiach režimu. „Ochrana“ obyvateľstva pred nepríjemnou pravdou o stagnujúcej socialistickej ekonomike teraz prinášala trpké ovocie. Pohoršovanie vedenia strany nad prízemným materializmom obyvateľov, ktorí „*chápu životnú úroveň len zo spotrebiteľského hľadiska*“ a prehliadajú jej „*vyššie*“ ciele – „*zaistiť všestranný rozvoj osobnosti v socialistickej spoločnosti*“, ¹⁵⁶ nezmenilo názor občanov. Tí pochopili, že práve vzostupná životná úroveň, ktorú strana roky sledovala, by mala byť jedným zo základných predpokladov „*všestranného rozvoja osobnosti*“. Preto čoskoro po uvoľnení politických pomerov po januári 1968 sa lavínovite množia mzdové požiadavky v mnohých podnikoch a inštitúciách, ktoré do značnej miery predbiehali zámery autorov ekonomickej reformy.

V období po januári 1968 neboli pre vrcholné politické štruktúry prioritné ekonomické otázky, ale otázky demokratizácie spoločnosti. Začínal sa pripravovať Akčný program KSČ, ako hlavný koncepčný programový dokument pre najbližšie obdobie i roky. Cieľom v tomto čase pochopiteľne nemalo byť len odvolávanie A. Novotného a s ním bezprostredne spojených pracovníkov aparátu KSČ a kritika ich dovtedajšej činnosti, ale práve pripravenie nového politického programu, ktorý sa neskôr stal známym pod pojmom „*socializmus s ľudskou tvárou*“. Akčný program KSČ, schválený 5. apríla 1968 je obsiahlym dokumentom ¹⁵⁷ a predovšetkým dokladom svojej doby. Keďže na jeho príprave sa v rôznych komisiách pracovalo celé týždne, ako to už býva, v čase svojho uverejnenia bol pre mnohých svojimi politickými tézami akoby zastaraný, najmä pokiaľ

¹⁵⁶ NA ČR, f. 02/1, sv. 45, a. j. 74.

¹⁵⁷ V tlačenej forme má vyše 40 strán textu. Pozri Rok šedesátý osmý v usneseniach a dokumentech ÚV KSČ. Praha 1969, s. 103 – 146.

išlo o navrhovaný politický systém. Podľa Akčného programu komunistická strana mala mať naďalej vedúcu úlohu, čo pre mnohých teoretikov, ale aj aktívnych občanov bol už prekonaný systém, pričom sa celkom reálne pripúšťala možnosť vzniku ďalších politických strán s perspektívou otvoreného boja o hlasy v skutočných voľbách. Naopak, pre konzervatívnych komunistov bol Akčný program jednoznačnou herézou, neprijateľným dokumentom, vzdalujúcim sa ich ideám, resp. ich modelu socializmu, ktorý oni považovali za jediný možný a v praxi aplikovateľný.

Z tohto hľadiska bol Akčný program predovšetkým programom jednej politickej strany, viac či menej realizovateľný. Keby sme ho len veľmi stručne mali hodnotiť, tak v politickej rovine sa snažil sformulovať akýsi nový, ideálny model socialistickej spoločnosti, v ktorej by boli zachované také podstatné princípy, akými bola vedúca úloha komunistickej strany, no odstránili by sa nedostatky systému, spájané predovšetkým s dogmatizmom, subjektivismom, centralizmom a s jeho prebyrokratizovaním. Mal sa vytvoriť akýsi „*nový model socialistickej demokracie*“. ¹⁵⁸ V ňom by sa akceptovali rôznorodé záujmy rôznych sociálnych skupín, pričom sa rávalo s tým, že práve oni ich budú v rámci systému presadzovať, no zároveň sa fabuloval ideálny stav, v ktorom by sa pretvoril celý politický systém tak, aby „*umožňoval dynamický rozvoj socialistických spoločenských vzťahov, zlučoval širokú demokraciu s vedeckým odbornou-kvalifikovaným riadením, upevňoval spoločenský poriadok, stabilizoval socialisticke vzťahy, napomáhal poriadku a spoločenskej disciplíne*“. ¹⁵⁹ Ideálny stav sa však väčšinou v spoločenskom živote a v presadzovaní politických programov v praxi nedarí dosiahnuť, a tak to bolo aj v prípade Akčného programu, nehovoriac o tom, že mal jedného významného nepriateľa – Leonida Brežneva, najvyššieho straníckeho a štátneho činiteľa ZSSR, podľa ktorého sa v danom období mohol realizovať len jeden typ socializmu, a preto nehodlal trpieť žiadne neoverené experimenty. L. Brežnev mal o Akčnom programe dostatok informácií a ako povedal na stretnutí „*päťky*“ v Moskve 8. mája 1968: „*Už v prvý deň sme prehlásili, že nesúhlasíme s Akčným programom KSČ, a nič sme o ňom neuverejnili. Tým sme dali československému*

¹⁵⁸ Tamže, s. 111 (preklad z češtiny autor).

¹⁵⁹ Tamže, s. 116 (preklad z češtiny autor).

vedeniu najavo, že s týmto akčným programom nesúhlasíme. Sú v ňom zakotvené idey buržoáznej republiky.“¹⁶⁰

Prípravovaná ekonomická reforma a jej nová dimenzia bola jednoznačne trŕňom v oku nielen L. Brežnevovi, ale aj ďalším popredným predstaviteľom vtedajších krajín východného bloku. Uvedomili si totiž, že navrhované zmeny v politickej oblasti a zároveň v oblasti ekonomiky a jej riadenia, ktoré prinášal Akčný program KSČ, sú nezlučiteľné s tým modelom socializmu, ktorý bol v danom čase akceptovateľný. Otázkou samozrejme zostáva, či zmeny, ktoré navrhoval Akčný program, by v skutočnosti boli takým zásahom do systému, ktorý by nevyhnutne znamenal jeho zmenu – to znamená nielen faktický vznik možnosti boja o politickú moc vo vtedajšom Československu, ale na druhej strane i snahu o vytvorenie či realizáciu tzv. tretej cesty v krajine. Tomuto historickému experimentu, ku ktorému smerovali také osobnosti ako Alexander Dubček, Oto Šik, Ľestmír Čísař, Zdeněk Mlynář a i., však nebolo dopriate, aby sa naozaj realizoval, dejiny mu nedali šancu, aby sa mohol overiť v praxi. Ak sa totiž i dnes niekedy hovorí o tretej ceste, tak možno v Akčnom programe bola pripravená a naformulovaná tak v oblasti politickej, ekonomickej, ako aj sociálnej. A práve jeho realizáciou sa mala naplno prejavíť podstata socializmu s ľudskou tvárou. Odhliadnuc od podobných úvah A. Dubček v svojej záverečnej reči na pléne ÚV KSČ 5. apríla jednoznačne povedal, že v Československu ide o to, presadiť do života novú sústavu riadenia, t. j. ekonomickú reformu, pričom v tejto súvislosti nemal na mysli nejakú kozmetickú zmenu dovtedajšieho spôsobu riadenia ekonomiky. A ďalej pokračoval v tom zmysle, že treba prestať „*hovoríť len o zdokonaľovaní systému riadenia a jasne povedať, že nám ide o hlbokú hospodársku reformu, ktorej cieľom je vytvoriť nový systém fungovania socialistickej ekonomiky*“.¹⁶¹ Pokiaľ išlo o analýzu vývoja ekonomiky v Československu za éry socializ-

¹⁶⁰ Cit. podľa VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol.: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. 4/1. Brno 1995, s. 212. Ďalej pokračoval v svojej reči Brežnev takto: „Len si vypočítajte, čo nedávno prehlásil Čísař vo svojom verejnom vystúpení: „*Komunistická strana sa oddeľuje od sféry štátnej moci a správy, od sféry výroby a ekonomiky, od sféry vedy a kultúry. Toto oddelenie je novým typom vzťahov.*“ A čo potom zostane z KSČ? Odíde do ústrania, premení sa do podoby K 231? Ale tento akýsi „klub“ sa práve chystá stať sa zajtra stranou a požaduje moc.“ Č. Čísař bol odvtedy považovaný za revizionistu.

¹⁶¹ Ďalej A. Dubček pokračoval: „*Vieme, že to bude systém opierajúci sa o syntézu plánu a trhu, ktorú je treba rozpracovať. V tejto syntéze budú meradlom hospodárskej činnosti nielen formálne ukazo-*

mu Akčný program konštatoval, že je nevyhnutný prechod od systému, v ktorom prevláda ochranárstvo ekonomickej zaostalosti spojené s cenovými, subvenčnými a inými dotačnými politikami, k novému systému, založenému na trhových pravidlách. Smerovalo sa k hospodárskej súťaži a pritom kritériom mala byť vlastne životaschopnosť podniku na zahraničnom trhu. Malo sa jednoznačne skoncovať so stavom, keď niektoré podniky boli jednoznačne stratové, neefektívne a na ich nehospodárnu činnosť doplácali zamestnanci iných závodov.¹⁶² Predovšetkým preto sa mala dať socialistickým podnikom možnosť ich bezprostredného riadenia a hospodárenia, aby mohli pružne reagovať na potreby trhu. Preto sa ako jedna z najdôležitejších súčastí ďalšieho rozvíjania ekonomickej reformy presadzovalo nové chápanie postavenia podniku v celej štruktúre hospodárstva krajiny¹⁶³ a už v nasledujúcom období sa zviahol výrazný politický súboj o zákon o socialistickom podniku, resp. o podnikových radách.¹⁶⁴

Pokiaľ išlo o problematiku Slovenska a jeho ekonomiku, prioritnou tézou Akčného programu bolo, že ekonomika ČSSR je integráciou dvoch národných ekonomík, pričom nové štátoprávne usporiadanie sa má opierať o „*integračný základ a ďalšie integračné tendencie*“. V súvislosti s ekonomickým vývojom na Slovensku v období po februári 1948 sa v dokumente konštatovalo, že okrem

vatele direktívne ponímaného plánu, ale ekonomické nástroje, zabezpečujúce celospoločenské ciele, objektívne kritériá trhu a sociálne politických priorít, ktoré vyplývajú z objektívnych ekonomických súvislostí a ktoré sú plne záväzné pre každý štát, ktorý chce zabezpečiť svojmu hospodárstvu trvalú prosperitu. Mal by to byť systém, ktorý plne ocení kvalitnú a účelnú prácu a zabezpečí, aby ľudia boli odmeňovaní nielen podľa toho, koľko fyzických a duševných síl vynaložili, ale predovšetkým podľa skutočných výsledkov, ktorými prispeli k uspokojovaniu všetkých potrieb spoločnosti.“ Cit. podľa Rok šedesátý osmý, c. d., s. 83.

¹⁶² Samozrejme, že situácia ani v tomto smere nebola jednoznačná, mnohé podniky boli za existencie socialistickej ekonomiky a priori neefektívne, resp. stratové – napr. z dôvodu nedostatku surovín sa postavil podnik, ktorý produkoval tovar za vysoké ceny, no stratu znášal štát, pretože ak by surovinu či polotovary získaval v zahraničí, platil by rádovo viac, resp. by danú surovinu štát na zahraničnom trhu nemohol vôbec získať, napr. existencia embarga na dovoz niektorých surovín, polotovarov či výrobkov do oblasti tzv. socialistických krajín.

¹⁶³ Tamže, s. 126. Ďalej sa na tomto mieste uvádzalo: „*Program demokratizácie hospodárstva zahŕňa najmä uskutočnenie samostatnosti podnikov a podnikových zoskupení a ich relatívnu nezávislosť za orgánov štátu, plné a reálne uplatnenie práva spotrebiteľov určovať svoju spotrebu a svoj životný štýl, právo slobodnej voľby pracovnej činnosti, právo a reálnu možnosť rôznych skupín pracujúcich a rôznych sociálnych skupín formulovať a obhajovať svoje ekonomické záujmy pri vytváraní hospodárskej politiky.*“

¹⁶⁴ K tejto problematike bližšie pozri časť o genéze ekonomickej reformy.

dokázateľných úspechov, vznikli i vážne problémy. Napriek rastu podielu Slovenska na tvorbe celoštátneho národného dôchodku, tento rast nebol primeraný tým možnostiam, ktorými Slovensko disponovalo. Aj keď sa podarilo odstrániť sociálnu a hospodársku nerozvinutosť Slovenska a znížiť relatívne rozdiely na jedného obyvateľa, naďalej pretrvával stav, keď predstih „*tempa rastu nepostačoval na zníženie absolútnych rozdielov. Vyrovnávanie sa nezakladalo na koncepcii národohospodárskej efektívnosti rozvoja československej ekonomiky.*“¹⁶⁵ V súvislosti s úlohami vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín bolo zvlášť dôležité podporovať progresívne štrukturálne zmeny a intenzifikovať poľnohospodársku výrobu s nadväzujúcim spracovateľským priemyslom. Pokiaľ išlo o Slovensko a ekonomickú reformu, Akčný program KSC zdôraznil, že táto „*v svojej súčasnej podobe nevytvorila priestor pre rozvojovú politiku národno-politických oblastí*“. Preto sa v súvislosti s plánom ďalšieho rozvíjania reformy navrhovalo prepracovať sústavu riadenia tak, aby sa aj „*územné a národné aspekty rozvoja stali rovnocennou organickou súčasťou*“ v novom spôsobe riadenia ekonomiky.¹⁶⁶

Jarné mesiace roka 1968, ktoré možno nazvať aj revolučnými, boli spojené s priamo explozívnyim nárastom spoločenskej aktivity rôzneho druhu. V súvislosti s ekonomickou problematikou v širšom zmysle, treba povedať, že komisia ÚV KSC pre otázky životnej úrovne sa už v marci zaoberala otázkami sociálneho zabezpečenia a s tým spojenými problémami a odporúčala valorizáciu viacerých sociálnych dávok a zvýšenie starobných dôchodkov. Tieto návrhy sa pripravovali už od roku 1967, no realizovali sa až v tomto období.

Tézy Akčného programu sa stali súčasťou programového vyhlásenia vlády ČSSR, ktoré predniesol jej predseda Odrich Černík koncom apríla 1968. Podľa neho sa síce v predchádzajúcom vývoji prekonali extrémne rozdiely, no stále pre-

¹⁶⁵ Cit. podľa Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentoch ÚV KSC. Praha 1969, s. 135. Ako sa ďalej v dokumente uvádzalo, príčiny daných problémov mali spočívať v tom, že extenzívny rast ekonomiky ČSSR sa výrazne presadzoval i na Slovensku a potencionálne zdroje rastu sa nevyužívali racionálne, vážne zaostávala terciálna sféra a budovanie výskumnej a vývojovej základne. Opatrenia na zrýchlenie rozvoja ekonomiky na Slovensku sa mali spájať s jeho výraznejším orientovaním na intenzívnu cestu rastu. Z dlhodobého hľadiska malo byť cieľom podstatne zvýšiť podiel Slovenska na tvorbe celoštátneho národného dôchodku, aby sa do roku 1980 v podstate vyriešila úloha ekonomického vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín. Tamže, s. 135 – 136.

¹⁶⁶ Tamže, s. 136.

trváva mnoho problémov, ktoré sťažujú každodenný život občanom. Mal pritom na mysli kvalitu ponuky spotrebného tovaru, problémy v bytovej výstavbe, starostlivosť o životné prostredie, ale aj iné oblasti bežného života občanov. Vývoj bol pritom v týchto mesiacoch taký rýchly, že úlohy, ktoré si nová vláda vytýčila v sociálnej oblasti, už na začiatku júla 1968 schválilo Národné zhromaždenie v podobe troch zákonov.

V rámci nich nastali zmeny v nemocenskom poistení a starostlivosti, upravili sa prídavky na deti a zlepšilo sa sociálne zabezpečenie družstevných roľníkov, ktoré sa tak priblížilo úrovni zabezpečenia bežných zamestnancov. Z týchto zákonov napr. vyplývalo predĺženie platenej materskej dovolenky na 26 týždňov, podpora pri narodení dieťaťa vo výške 1 000 Kčs, zvyšovali sa rodinné prídavky. Navyše bol schválený vyrovnávací príspevok v tehotenstve a materstve pre tie ženy, ktoré museli byť preložené na horšie platenú prácu. Pokiaľ išlo o nemocenskú, jej výška bola stanovená takým spôsobom, že od štvrtého dňa choroby predstavovala 60 – 90 % čistej mzdy, podľa odpracovaného času.

Samozrejme, že tieto opatrenia sa stretli u obyvateľstva s pozitívnym ohlasom, no predsa len najpopulárnejšou zmenou bolo zavedenie 5-dňového pracovného týždňa. Dnes si už ani nevieme predstaviť, aká to bola vtedy novinka. Pracovný týždeň sa zároveň skrátil na 41 a pol hodiny, v nepretržitých prevádzkach na 40 hodín.

Aj keď isté konkrétne zlepšenia v sociálnom zabezpečení obyvateľov pokračovali aj po roku 1969, je nepopierateľné, že v tomto zmysle bol rok 1968 naozaj prelomovým.

Na pozitívne zmeny v celej oblasti sociálnej politiky režim po augustovej okupácii síce nesiahol, prinajmenšom sa však zabrzdil pozitívny vývoj v mzdovej oblasti, ktorý prebiehal v prvej polovici roka 1968, a bol umožnený priaznivým vývojom československej ekonomiky ovplyvnenej pôsobením inštitútov ekonomickej reformy.

2. 4. Genéza ekonomickej reformy a snahy o jej rozvíjanie

Hlboká ekonomická kríza na začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia v socialistickom Československu s nebývalou intenzitou odštartovala proces zmien v hospodárskej oblasti i celého spoločenského života krajiny. Keďže vtedajšie stranické vedenie nebolo schopné vysvetliť skutočné korene a príčiny krízy, pripustilo diskusie a teoretickú analýzu fungovania vtedajšej ekonomiky, čo nakoniec vyústilo do poznania, že iba ekonomická reforma môže zabezpečiť tak ekonomický rast v krajine a zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva, ako aj zabrániť ďalšiemu výraznejšiemu zaostávaniu za vyspelými kapitalistickými krajinami. Viaceré teoretické analýzy z rokov 1963 – 1965 vykreslili aktuálnu podobu socialistickej ekonomiky ako tzv. administratívno-byrokratický spôsob riadenia, s ktorým spájali jej negatíva, pričom východisko videli v jeho nahradení tzv. ekonomickým spôsobom riadenia.¹⁶⁷ Hoci už v tomto období niektorí autori prichádzali s rôznymi „kacírskymi“ myšlienkami, nešlo ešte o radikálnu kritiku, podľa ktorej za všetkými ekonomickými problémami je *a priori* socialisticke spoločenské zriadenie s tomu zodpovedajúcim ekonomickým subsystémom.

Ota Šik už roku 1964 v svojej práci *K problematice socialistických zbožných vzťahů* naznačuje cestu k ekonomickej reforme – pochopiteľne, malo ísť o reformu v rámci daného, vtedy existujúceho spoločenského zriadenia. Teoreticky v nej zdôvodnil nevyhnutnosť existencie socialistických trhových vzťahov, z čoho mu vyplývali ďalšie relevantné závery. V podmienkach administratívno-byrokratickej sústavy riadenia podľa neho nevyhnutne vznikajú „rozpory medzi plánmi a inými riadiacimi direktívami na jednej strane, a objektívne nutným vývojom práce a výroby na strane druhej“. ¹⁶⁸ Je to zákonitý dôsledok centralistického spôsobu riadenia socialistickej ekonomiky, pretože centrum pri rozhodovaní nemôže postihnúť množstvo ekonomických vzťahov medzi mnohými jedinečnými ekonomickými subjektmi s rozličnými záujmami.¹⁶⁹ Rovnako nemôže

¹⁶⁷ Tak O. Šik, ako i ďalší československí teoretici využívali tézy poľského ekonóma W. Brusa. Bližšie pozri BRUS, W.: *Modely socialistického hospodárství*. Praha 1964. O súdobých analýzach stavu ekonomiky vo vtedajšom Československu pozri LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E.: *Predjarie*, c. d., s. 203 a n.

¹⁶⁸ ŠIK, O.: *K problematice socialistických tržních vztahů*. Praha 1964, s. 78 (Preklad M. L.)

postihnúť ani všetky presuny tovarov a služieb a navyše do budúcnosti optimálne programovať vývoj. V takýchto tézach sa začali rodiť začiatky novej ekonomickej reformy v Československu. Jedno z najdôležitejších východísk z problémov socialistickej ekonomiky hľadal Šik a ďalší teoretici v skutočnom využívaní ekonomických kategórií v riadení, rešpektovaní ekonomických záujmov jednotlivých a jedinečných subjektov trhu – jednoducho v spojení trhu so základnými nemennými princípmi vlastných socialistickej ekonomike – spoločenským vlastníctvom výrobných prostriedkov, národohospodárskym plánovaním a pod. V tomto období sa ešte jednoznačne nepripúšťalo, že reforma socialistickej ekonomiky nie je možná, napriek mnohým symptómom, na ktoré poukazovali aj viaceré analýzy ekonomického vývoja za existencie socialistického spoločenského zriadenia. Mnohé negatíva socialistickej ekonomiky sa jednoznačne spájali s tzv. administratívno-byrokratickým modelom jej riadenia. A jediným východiskom bolo nahradiť tento spôsob riadenia tzv. ekonomickým modelom.

Samozrejme, vo vtedajších politických podmienkach trvala príprava reformy niekoľko mesiacov, pričom jej základné premisy sa do praxe zavádzali len veľmi pracne. Zásady ekonomickej reformy schválil ÚV KSČ na svojom zasadaní v polovici januára 1965 – systém plánovaného hospodárstva sa mal doplniť opatreniami vlastnými trhovej ekonomike a plán mal v budúcnosti určovať len hlavné kontúry vývoja, dovtedy direktívne riadeného hospodárstva. Samostatné socialistické podniky mali podnikáť na trhu a byť vystavené jeho tlaku i zahraničnému. Od úspechu ich podnikania mali závisieť aj mzdy pracovníkov a neefektívne hospodárenie podnikov mala prísne sledovať banka. Najprv sa začali zásady experimentálne overovať v praxi a od januára 1966 sa radikálnym spôsobom znížil počet záväzných úloh centrálného plánu, ktoré museli dodržiavať podniky – ich počet klesol z 1 338 roku 1964 a 1 122 roku 1965 na 48 ukazovateľov, ktoré sa centrálné sledovali.¹⁷⁰

Na jar 1966 skupina teoretikov vedená O. Šikom navrhla plán urýchlenej realizácie novej sústavy riadenia. Vychádzali zo základnej idey, že východisko z ekonomických problémov treba hľadať v ozdravení podnikovej sféry, preto

¹⁶⁹ Tamže, s 80.

¹⁷⁰ Cit. podľa ŠULC, Z.: Stručné dějiny ekonomických reform v Československu (České republice) 1945 – 1995. Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Studie 3/1996, s. 48.

v realizovaní reformy nemajú význam postupné kroky a podniky treba naopak urýchlene vystaviť náročným podmienkam trhu. Tento program sa začal realizovať 1. januára 1967, o. i. aj generálnou prestavbou veľkoobchodných cien a ďalšími opatreniami. Cenová prestavba mala byť jedným z najdôležitejších krokov v zavádzaní reformy do praxe. Išlo totiž o takú úpravu cien surovín, základných materiálov, prác i služieb, ktorá by ich priblížila k vytvoreniu správnejších relácií medzi rôznymi skupinami výrobkov i medzi cenami maloobchodnými, veľkoobchodnými i zahraničnými. Umožnilo by to aspoň čiastočne prekonať pokrivené ekonomické vzťahy, ktoré sa vygenerovali po dlhoročnom pôsobení tzv. administratívno-direktívnej sústavy riadenia, t. j. urýchliť pôsobenie trhu na podniky, ale aj zamedziť monopolnému postaveniu výrobcov na trhu.¹⁷¹

Proporcie jednotlivých cien však neboli ideálne nastavené a niektoré podniky aj preto získali neoprávnené zisky. Len čo sa prvé dôležité opatrenia reformy dostali do praxe a mnohé podniky začali bohatnúť, Ústredného výboru KSC sa zmocnil strach a nastal „čierny deň“ reformy. Zisky sa podnikom administratívne odňali, aby sa nestali bohatšími ako štát. Tak sa vlastne ekonomická reforma na jar 1967 pozastavila, namiesto toho, aby sa urýchlila. Skupina reformných ekonómov okolo O. Šika tak dospela k názoru, že úspech ekonomickej reformy v budúcnosti bude možný len vtedy, ak sa spojí so skutočnou demokratizačnou politickou reformou.¹⁷²

Prítom už v prvých mesiacoch roka 1967 reformní ekonómovia pripravovali ďalšie zásadné opatrenie – zákon o socialistickom podniku, ktoré však narážalo na bariéry vtedajšej politickej moci.¹⁷³ Pri Štátnej komisii na riadenie a organizáciu vznikla pracovná skupina pre otázky postavenia podniku pod vedením profesora Jiřího Řezníčka. V januári 1967 boli pripravené prvé programové tézy a už v máji Josef Toman predkladal Ekonomickej komisii ÚV KSC

¹⁷¹ Od 1. 1. 1967 boli zavedené tri kategórie cien: pevné platili pri základných životných potrebách obyvateľstva, hlavných poľnohospodárskych produktoch a pri tých materiáloch, ktoré mali rozhodujúci vplyv na tvorbu konečnej spotrebnej ceny; voľné ceny mali platiť v tých sektoroch, kde bude zabezpečený zvýšený vplyv konkurencie, pri módnych novinkách a pod.; limitované ceny sa mali stanovovať dohodou medzi dodávateľmi a odberateľmi v medziach centrálné určených limitov.

¹⁷² KURAL, V. MORAVEC, J. JANÁČEK, F. NAVRÁTIL, J. BENČÍK, A.: Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces. Praha 1993, s. 19.

¹⁷³ NA ČR, f. 10/4, sv. 8, a. j. 16.

prvý ucelený materiál o zamýšľanom mieste socialistického podniku v ekonomike.¹⁷⁴ Na jeho základe mal potom vzniknúť zákon o socialistickom podniku. Tento materiál sa pritom vôbec nezaoberal pôsobením straníckych a odborových štruktúr v podnikoch. Nimi sa malo zaoberať plénum ÚV KSČ, na ktorom sa malo tiež rozhodnúť o danom zákone – spočiatku sa očakávalo, že sa tak stane na jeseň 1967, potom v januári 1968. Z celkovej dikcie pripravovaného zákona však vyplývalo, že vplyv straníckych štruktúr na riadenie jednotlivých podnikov nebude ani zďaleka taký, ako v predchádzajúcom období.

Podľa materiálu mal socialistický podnik ako samostatná autonómna jednotka, právny subjekt pôsobiť na trhu. Hlavná úloha centrálnych štátnych orgánov mala spočívať v riešení základných otázok hospodárskej politiky, v určovaní koncepcií rozvoja národného hospodárstva, koncepcií zahraničnoobchodnej politiky a pod., jej cieľom teda malo byť vytváranie optimálnych ekonomických podmienok na podnikateľskú činnosť podnikov. Existencia vzťahu medzi centrálnymi štátnymi orgánmi a podnikovou sférou sa v návrhu charakterizovala spôsobom, že ide o vzťah organizačný a nemožno ho chápať ako vzťah podriadenosti medzi dvomi stupňami riadenia.¹⁷⁵ Samostatný socialistický podnik mal nadobudnúť významné právomoci. Predovšetkým išlo o právomoc v určovaní vlastného výrobného programu, v možnosti nadväzovania kooperačných vzťahov s inými subjektmi, pričom nadpodnikové organizácie mali vznikáť predovšetkým na základe ekonomického záujmu podnikov a nie preto, aby ich direktívne riadili a jednoznačne určovali ich činnosť. Podniky ako autonómne subjekty trhu mali podnikáť na základe dopredu určených zákonných pravidiel, odvádzať dane do štátneho rozpočtu a na základe vlastného úspešného podnikania mohli adekvátne ohodnotiť svojich zamestnancov.¹⁷⁶ To všetko boli novinky *a priori* nezlučiteľ-

¹⁷⁴ NA ČR, f. 10/4, sv. 10, a. j. 19.

¹⁷⁵ V materiáli Štátnej plánovacej komisie „Zameranie komplexnej ekonomickej reformy“, ktorý sa pripravoval v súvislosti s májovým plénom ÚV KSČ roku 1967 sa úloha centra vymedzuje takto: „Úlohou centra v podmienkach novej sústavy riadenia je zabezpečiť komplexnú stratégiu a taktiku hospodárskej politiky na základe národohospodárskeho plánu poňatého nielen ako hmotný a hodnotový model ekonomickeho rozvoja, ale i ako vecný program hospodárskej politiky, uplatňovať celospoločenské zámery prostredníctvom dôchodkovej politiky štátu tzv. aktívnym využívaním rozdeľovacích a znovurozdeľovacích procesov, cien a hodnotových kategórií. Základnou osou tohoto programu je v našich súčasných podmienkach konsolidácia národného hospodárstva a politika obnovenia ekonomickej rovnováhy.“ NA ČR, f. Kancelár 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kart. 141.

¹⁷⁶ NA ČR, f. 10/4, sv. 10, a. j. 19.

né s dovtedajším spôsobom fungovania ekonomiky. O svoje pozície sa muselo obávať veľké množstvo byrokratov na strednej úrovni riadenia, na generálnych riaditeľstvách, ministerstvách a pod., ktorí by prišli o teplé miesta. Nebolo pochyb, že na presadenie takýchto zámerov do praxe museli byť pripravené vhodné politické podmienky. Ekonomická komisia ÚV KSČ takto predstavený zámer o novom postavení socialistického podniku na svojom zasadaní začiatkom júna 1967 úplne neodmietla a v uznesení použila tézu, že materiál sa na základe pripomienok ďalej rozpracuje a neskôr predloží na zasadanie ÚV KSČ. Za daného politického systému sa tak problémové otázky odkladali na neurčito, alebo sa jednoducho prehliadali a odsúvali do zabudnutia.

V súvislosti s koncepciou prípravou ekonomickej reformy v tomto období a jej vzťahom k tzv. oblastnej problematike (v dobovej terminológii Slovensko ako oblasť), možno konštatovať, že ak slovenskí ekonómovia od roku 1963 oprávne kritizovali jej prehliadanie, zmeny v tomto smere sa neudiali ani na jar roku 1967. V prípravnom texte Štátnej plánovacej komisie *Zameranie komplexnej ekonomickej reformy*, ktorý mal 148 rukopisných strán, problematika Slovenska takmer absolútne absentuje a spomína sa len na dvoch miestach: napr. na s. 77 dokumentu sa objavila veta: „Na Slovensku vzrastie spoločenský produkt roku 1967 zhruba o 7,3 %, národný dôchodok o 7,9 % (v porovnateľných cenách).“¹⁷⁷ Hoci v 89-stránkovom materiáli Štátnej plánovacej komisie *Základné rysy hospodárskej politiky štátu na roky 1968 – 1970* sa nachádza i samostatná kapitola *Rozvoj hospodárstva na Slovensku ako súčasť jednotnej ekonomiky ČSSR a rozvoj ďalších oblastí štátu*, problematike Slovenska sa venuje na 2,5 stranách. V dokumente sa konštatuje, že návrh plánu na rok 1968 a prevod plánu na roky 1968 – 1970 predpokladá zlepšenie rozvoja hospodárstva na Slovensku oproti pôvodným zámerom päťročnice, čo sa malo prejavíť tak rýchlejšim rastom priemyslu, ako i poľnohospodárstva, ale aj zlepšením vybavenosti v nevýrobnej sfére. Aj v tomto materiáli sa však objavuje téza, že pri aplikácii nástrojov nepriameho

¹⁷⁷ NA ČR, f. Kancelár 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kart. 141. Potom v časti dokumentu VII. Celkové závery, sa Slovenska priamo dotýkal tento text: „Štátna plánovacia komisia vykoná spolu s ostatnými odbornými orgánmi vlády, orgánmi Slovenskej národnej rady, ústrednými orgánmi a s Krajskými národnými výbormi prevod základných vzťahov štvrtej päťročnice na nové ekonomicke podmienky, v júli a to na základe podkladov získaných v pláne na roky 1967 a z rozboru tohtoročných vývojových tendencií.“ Tamže, preklad z češtiny M. L.

riadenia, ktoré boli súčasťou ekonomickej reformy, sa sťažili podmienky na presadzovanie harmonického vývoja tzv. oblastných vzťahov. Dôvodom bola podľa dokumentu predovšetkým skutočnosť, „že súčasná ekonomická základňa Slovenska neprodukuje dostatočné zdroje pre ďalšiu výstavbu výrobnotechnickej základne, pričom charakter (skladba i konštrukcia) súčasných ekonomických nástrojov má tvrdší dopad na podniky na Slovensku“. Navrhovali sa síce niektoré konkrétne opatrenia na podporu investovania na Slovensku,¹⁷⁸ tieto sa však nedarilo presadzovať do praxe.

Jednoducho oblastná problematika nebola prioritou pri príprave ekonomickej reformy, hoci Slovensko bolo v tomto zmysle najdôležitejšou oblasťou v rámci politickej štruktúry štátu. V týchto súvislostiach treba pripomenúť, že slovenskí ekonómovia počas celého obdobia prípravy ekonomickej reformy len minimálne vstupovali do tohto procesu. Hlavné koncepčné otázky reformy sa rodili v okruhu ľudí zoskupených okolo O. Šika. Aj keď sa na niektorých schôdzach zúčastňovali aj slovenskí zástupcovia, svojou početnosťou mohli len veľmi obmedzene pôsobiť na závery rokovaní, nehovoriac o tom, že Slovensko často zastupovali osoby typu Michala Chudíka, prívrženca A. Novotného. Do celkového procesu prípravy ekonomickej reformy do konca roka 1967 tak najvýznamnejšie vstupovali slovenskí zástupcovia – H. Kočtúch, V. Pavlenda a i. – najmä kritikou nedostatočného riešenia tzv. oblastných otázok.

Až do jesene 1967 nenastal významný posun v rozvíjaní ekonomickej reformy. Na plénach ÚV KSČ sa špeciálne táto problematika nerozpracúvala, zákon o socialistickom podniku nebol predmetom rokovania ani v decembri 1967, ako sa pôvodne predpokladalo. Z koncepčne spracovaných materiálov vyplýva, že autori ekonomickej reformy v tomto období za jej najnaliehavejšiu úlohu považovali obnovenie funkcií trhu vo všetkých rozhodujúcich sférach ekonomiky, pri súčasnom zabezpečení optimálneho spojenia plánu a trhu.¹⁷⁹ Obnovenie fungo-

¹⁷⁸ V dokumente sa napr. navrhovali dotácie na výstavbu na Slovensku až do výšky 40 % z celkovej rozpočtovej ceny. Cit. podľa NA ČR, f. Kancelár 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kart. 141.

¹⁷⁹ Na jar 1967 venoval Ekonomický ústav ČSAV skúmaniu problematiky ekonomickej nerovnováhy obsiahlu štúdiu. V tejto analýze sa ekonomická nerovnováha, prejavujúca sa v danom čase v Československu ponímaná ako dôsledok existujúcej direktívnej sústavy riadenia. Len jej prekonaním a nastolením fungovania normálnych ekonomických vzťahov mohla byť nová sústava riadenia úspešne aplikovaná. NA ČR, f. 10/4, sv. 8, a. j. 17.

vania trhu a reálnych hodnotových vzťahov sa chápano ako nevyhnutné na zabezpečenie ekonomickej rovnováhy, ale malo byť i logickým zavŕšením zavádzania novej sústavy riadenia. Z dlhodobého pohľadu malo byť vecným obsahom ekonomickej reformy i vedomé prispôsobovanie vonkajších ekonomických vzťahov ekonomickým podmienkam medzinárodnej výmeny tovarov s cieľom jej rozširovania predovšetkým v oblasti konvertibilných mien. Za logické sa považovalo, že základnou cestou, ktorou sa budú uplatňovať vplyvy svetového trhu na vonkajšie ekonomické vzťahy Československa, bude priame pôsobenie svetových cien na vnútorné ceny. Tie mali potom pochopiteľne vplyvať i na celú ekonomiku prostredníctvom vývozu a dovozu.¹⁸⁰

Takéto komplexné ponímanie ekonomickej reformy by malo pochopiteľné ďalekosiahle vplyvy nielen na celú hospodársku sféru. V tomto zmysle ju preto odmietali nielen stúpenci A. Novotného, ale aj tí stranícki funkcionári, podľa ktorých sa v Československu musel bez výhrad realizovať ten model socializmu, ktorý sa aplikoval po februári 1948, nehovoriac o byrokratoch, pre ktorých by reforma znamenala zlikvidovanie či aspoň podstatné zredukovanie tzv. stredného článku riadenia. Prípravu reformy, jej ciele a snahy o postupné zavádzanie však pozorne sledovali aj funkcionári KSSZ, resp. ďalších „bratských“ strán. Už 5. februára 1968 sovietsky veľvyslanec v Prahe Stepan V. Červonenko v rozhovore na maďarskom veľvyslanectve uviedol, že za jeden z hlavných problémov, ktoré stoja pred Československom, treba považovať otázku reforiem riadenia národného hospodárstva, lebo podľa neho „*je základnou otázkou to, či chcú zachovať a či sa podarí zachovať v Československu systém centrálne plánovaného hospodárstva*“. Červonenko ďalej povedal, že zodpovední funkcionári sa v krátkom čase musia rozhodnúť, či obnovia systém centrálne plánovanej ekonomiky, alebo budú aplikovať systém riadenia, založený na využívaní ekonomických nástrojov, teda taký, ktorý bude tvoriť jednotnú sústavu od najvyššieho stupňa až po ten najnižší. S odvolaním sa na rozhovor s A. Dubčekom

¹⁸⁰ NA ČR, f. Kancelár 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kart. 141. Ak kritici ekonomickej reformy často tvrdili, že jej autori sa spoliehali len na automatické pôsobenie trhu, možno to jednoducho vyvrátiť. Už v prípravných materiáloch autori reformy vychádzali z predpokladu, že aj keby už bola nastolená ekonomická rovnováha, nemožno sa spoliehať na to, „že trh bude automaticky zabezpečovať v najbližšom období racionálny vývoj cien, miezd, dôchodkov podnikov a pod“.

sovietsky veľvyslanec vyjadril tiež názor, že vedenie KSČ v tomto smere nemá sformulovanú koncepciu a nevie nájsť dobré riešenie.¹⁸¹

Veľmi kritický bol aj postoj funkcionárov NDR, a to najmä pokiaľ išlo o Šikove teórie. Günther Mittag sa počas osláv 20. výročia februárových udalostí roku 1948 vyjadril v tom zmysle, že ak by sa takéto teórie mali naozaj stať praxou hospodárskej politiky, tak potom by to pre Československo znamenalo vážne nebezpečenstvo a vlastne by išlo o návrat k trhovému hospodárstvu „so všetkými dôsledkami“.¹⁸² Už v tomto období bolo vrcholným predstaviteľom KSSZ, resp. Jednotnej socialistickej strane Nemecka (SED) zrejme, akým významným spôsobom môže realizácia zamýšľanej ekonomickej reformy v Československu nabúrať existujúci „socialistický systém“ a vyústiť do jeho zrušenia ako celku.

Pritom v tomto období ešte neboli známe ani všetky snahy reformátorov, ktoré sa stali súčasťou Akčného programu KSČ zo začiatku apríla 1968. Podľa neho mal program demokratizácie v ekonomickej oblasti predovšetkým priniesť samostatnosť podnikom. Tie by boli relatívne nezávislé od štátu, čím by sa smerovalo nielen k naplneniu záujmov spotrebiteľov, ale i k tomu, aby rôzne sociálne skupiny mohli uskutočniť svoje právo formulovať a obhajovať ekonomicke záujmy. Podľa Akčného programu sa ekonomická reforma v súlade so snahou o prijatie zákona o socialisticom podniku mala vyvíjať k takému typu hospodárskeho mechanizmu, ktorého základom by bolo trhové postavenie podnikov ako autonómnych ekonomických jednotiek. Dovtedajšieho výhradného vlastníka socialistických podnikov, ktorým bol štát, mali podľa Akčného programu nahradiť podnikové demokratické orgány s osobitne vymedzenou právomocou voči ich vedeniu. Pracovné kolektívy by tak jednoznačne pocítili dôsledky či už pozitívneho, alebo neodborného vedenia podnikov. Demokratickým orgánom podnikov by boli zodpovedné aj ich riadiace štruktúry, t. j. riaditeľ a ďalší zodpovední funkcionári, keďže ich do vedúcich funkcií sami ustanovili.¹⁸³ Kolektívne podnikateľské orgány v závodoch mali významným spôsobom spoluurčovať ich každodenné riadenie, ako i koncepčný pohľad do vzdialenejšej budúcnosti. K takému poňatiu pod-

¹⁸¹ Cit. podľa VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol.: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. Brno 1995, s. 45.

¹⁸² Tamže, s. 57.

¹⁸³ Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ. Praha 1969, s. 126 – 127.

nikovej správy sa v tomto období pridal i O. Šik, ktorý pôvodne patril k zástancam tzv. manažérskeho typu vedenia podnikov. V máji 1968 už vo funkcii podpredsedu vlády, ktorý bol zodpovedný za ďalšie rozvíjanie ekonomickej reformy, na zhromaždení Československej spoločnosti ekonomickej (ČSE) vyzval k zakladaniu rád pracujúcich. Podľa jeho názoru mali byť tieto rady podnikateľskými orgánmi socialistických podnikov, a teda nemali byť obdobou takých samosprávnych orgánov, aké sa svojho času objavovali v socialistickej Juhoslávii.¹⁸⁴

Šikova výzva neostala bez odozvy. V jednotlivých závodoch začali rýchlo a spontánne vznikáť kolektívne orgány, rady pracujúcich, ktorých cieľom bolo preniesť problémy podnikov bližšie k ľuďom, odvrhnúť ťažkopádnu, byrokratickú tradíciu riadenia podnikov, priblížiť ho k obyčajným pracujúcim a spretrhať tak odcudzenie, ktoré už roky v socialistickej ekonomike pretrvávalo, napriek proklamovanému spoločenskému vlastníctvu výrobných prostriedkov. Aby tento trend strana aspoň do istej miery usmernila, na schôdzi Predsedníctva ÚV KSČ a jeho sekretariátu 28. mája 1968 sa prijali dočasné rámcové zásady na zriaďovanie kolektívnych podnikateľských orgánov v podnikoch, ktorými sa následne mala zaoberať vláda a pritom zohľadniť pripomienky stranického orgánu.¹⁸⁵ Podľa týchto zásad sa rady pracujúcich ponímali ako závažné opatrenie na presadenie podnikovej autonómie, na odstránenie byrokratických a direktívnych foriem riadenia podnikovej sféry a ich uvedenie do praxe sa chápalo ako výrazný krok na ceste k demokratizácii celého národného hospodárstva. V paragrafe 1 sa taxatívne vymedzovalo, že socialisticke podniky sú kolektívnymi podnikateľskými jednotkami, ktoré na základe spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov samostatne, no v rámci stanovených pravidiel podnikajú tak na vnútornom, ako i zahraničnom trhu. Podniky mali mať dva vedúce riadiace orgány – riaditeľstvo¹⁸⁶ a radu pracujúcich. Z ďalších paragrafov vyplývalo, že v právomoci riaditeľstva malo byť určovanie konkrétnej podnikovej politiky a jeho rozvojového programu, rozbor inovačných procesov a vôbec výhľad

¹⁸⁴ Cit. podľa ŠULC, Z.: Stručné dejiny ekonomických reforiem v Československu, c. d., s. 51.

¹⁸⁵ NA ČR, f. 02/1, sv. 72, a. j. 90.

¹⁸⁶ Riaditeľstvo podniku malo byť zložené z riaditeľa, jeho námestníkov, vybraných vedúcich pracovníkov závodov a pod. Jeho zloženie mala schvaľovať rada pracujúcich.

do budúcnosti. Za svoju riadiacu činnosť sa riaditeľstvo malo zodpovedať rade pracujúcich.¹⁸⁷ V jej právomoci bolo prerokúvať návrhy pripravené riaditeľstvom a vyslovovať k nim svoj názor, pričom riaditeľstvo podniku malo stanovisko rady rozpracovať do konkrétnych riešení. Navrhoval sa aj postup, ako riešiť praktické problémy pri existencii rozličných názorov medzi riaditeľstvom podniku a radou pracujúcich. V kompetencii rady bolo aj rozhodovanie o výške odmien pre pracovníkov riaditeľstva, prijímanie a odvolávanie vedúcich pracovníkov, schvaľovanie vnútro podnikového štatútu, resp. vyjadrovanie sa k problematike zlučovania či združovania sa podniku a iných organizačných záležitostí.¹⁸⁸

Počet členov rady pracujúcich mohol byť rôzny – od 10 do 30 členov, pričom väčšinu z nich si pracujúci mohli zvoliť zo samých zamestnancov podniku. Volby do rady pracujúcich mali byť priame a upravené tak, aby v nej boli primeraným spôsobom zastúpené jednotlivé závody podniku. Rátalo sa s tým, že zástupcovia podniku v rade pracujúcich budú mať isté znalosti z odborovej problematiky a vôbec vhodné morálne vlastnosti na to, aby mohli skutočne zastupovať ostatných zamestnancov. Pri väčších podnikoch sa predpokladalo, že 10 – 30 % členov rady by tvorili zástupcovia z nezávislých odborov, ktorí by boli volení nepriamo, hlasovaním volených členov rady. V podnikoch mimoriadnej dôležitosti z hľadiska štátnych záujmov, resp. monopolizovaných, sa navrhovalo, aby 20 % členov rady tvorili zástupcovia štátnych orgánov. V prípade podniku, ktorý by čerpal dlhodobý úver od banky, sa uvažovalo, že táto by si mohla nárokovať na zastúpenie v jeho rade pracujúcich. Tieto zásady sa však nemali uplatňovať v dlhodobo stratových podnikoch, u ktorých sa uvažovalo o vnúternej správe, resp. v podnikoch, ktoré mali charakter verejných záujmov, ako napr. železnice a pod.¹⁸⁹

Uvedenie pripravovaných zákonov o socialistickom podniku a o podnikových radách do praxe by nepochybne znamenalo radikálny prelom v dovtedajšom spô-

¹⁸⁷ Rada pracujúcich mala napr. dostávať od riaditeľstva – základnú koncepciu ekonomického rozvoja podniku, základné zameranie investičnej výstavby, zásady rozdelenia hrubého dôchodku, vrátane zásad na vytváranie podielov na hospodárskych výsledkoch, návrhy na riešenie vnútro podnikových vzťahov, štvrtročné a ročné záverečné bilancie podniku a iné zásadné rozborov a správy, ktoré by si rada pracujúcich vyžiadala. Cit. podľa NA ČR, f. 02/1, sv. 72, a. j. 90.

¹⁸⁸ Tamže.

¹⁸⁹ Tamže.

sobe riadenia ekonomických subjektov v Československu. Otvorilo by cestu samostatnému pôsobeniu jednotlivých podnikov na trhu, neskôr azda i zahraničného a prinútilo by ich zväzdať tvrdý boj v konkurenčnom prostredí o prežitie, no i o zákazníka, spotrebiteľa. Skutočnosť, že by podniky naozaj získali právo samostatne sa rozhodovať o výrobných programoch, by sa mohla priaznivo odraziť na štrukturálnych zmenách, ktoré nevyhnutne potrebovala československá ekonomika. Nevyhnutnosť pokračovať v ďalšom rozvíjaní ekonomickej reformy vyjadriло politické vedenie i tým, že O. Šik sa v máji 1968 stal podpredsedom vlády, zodpovedným za jej realizáciu. O viacerých stránkach formulovania ekonomickej reformy sa v tomto čase diskutovalo v mnohých odborných časopisoch. Hlavnými prekážkami jej ďalšieho rozvoja – okrem času – bola neexistencia konkurenčného prostredia vo vtedajšom československom ekonomickom priestore, absencia kapitálového trhu, časté zmeny pravidiel, v rámci ktorých podniky fungovali, resp. z toho vyplývajúce rôzne výnimky a pod. August 1968, napriek istým snahám autorov reformy, resp. niektorých politikov o jej ďalšie presadzovanie a rozvíjanie, znamenal v podstate jej koniec. Zároveň sa skončilo aj obdobie, v ktorom relatívne slobodne vznikali ideové námety, s cieľom vytvoriť nový systém riadenia ekonomiky, ktorý by bol kompatibilný s politikou socializmu s ľudskou tvárou.

2. 5. Hľadanie nového miesta slovenskej ekonomiky na jar 1968

Udalosti v politickej oblasti začiatkom roka 1968, ktoré znamenali odchod Antonína Novotného a nástup Alexandra Dubčeka do najvyššej straníckej funkcie v krajine, znamenali začiatok niekoľkomesačného obdobia znovuoobnovovania občianskej spoločnosti tak v českých krajinách, ako i na Slovensku. V týchto dňoch rýchlo nasledovala jedna udalosť za druhou a zmeny, na ktoré boli v uplynulom období potrebné roky, prinášali doslova týždne. Ak uvažovanie o federalizácii Československa bolo ešte nedávno v podstate nemysliteľné, zrazu sa dostalo na programe dňa.

V polovici januára 1968 sa A. Dubček na uzavretej diskusii Predsedníctva ÚV KSS vrátil k svojmu prejavu zo septembra 1967: „*Na septembrovom pléne*

vystúpenie súdruha Dubčeka bolo krajne vyhranené. Keď súdruh Novotný prišiel z dovolenky, na politické stránky predložil návrh do Predsedníctva ÚV KSČ, že keď Slovensko je v zásade už vyriešené, že je nutné rozvoj priemyslu, zdravotníctva atď. orientovať do pohraničia v Čechách a na Morave. Súdruh Dubček povedal, že sú tu iné, zaostalejšie oblasti i na Slovensku. Bolo to predložené i plénu ÚV KSČ v apríli a septembri. Na strane 47 bol záver, že treba zintenzívniť presun ľudí do Čiech atď. Súdruh Dubček videl nebezpečie, že sa pôjde ďalej a preto vystúpil tak zásadne. Iste to pomohlo a urobilo zábranu.“¹⁹⁰ Tým Dubček opätovne potvrdil široký význam ekonomických otázok a vplyv dosiahnutého ekonomického postavenia Slovenska po dvadsaťročnej existencii komunistického režimu na celkovú politickú situáciu, ktorá sa v Československu vytvorila na prahu roka 1968. Aj v nasledujúcich jarných týždňoch roku 1968 v hektickom spoločenskom vývoji mali ekonomické otázky svoj význam – na jednej strane rýchlo vystúpila do popredia otázka tzv. ekonomického obsahu federácie, na druhej strane trochu v pozadí zostával komplex otázok súvisiacich s ďalším rozvojom economickej reformy v Československu.

Po tom, ako sa stal A. Dubček v januári 1968 1. tajomníkom ÚV KSČ, prišlo k personálnym zmenám i na Slovensku. Aj na Dubčekovo odporúčanie sa mužom číslo jedna v strane na Slovensku stal Vasil Biľak. Významné postavenie zaujali i donedávna ešte z centra štátu kritizovaní slovenskí ekonómovia. Viktor Pavlenda bol začiatkom apríla 1968 zvolený za člena Predsedníctva ÚV KSS a stal sa aj predsedom Ekonomickej komisie ÚV KSS. Hvezdoň Kočtúch bol tiež vtiahnutý do politiky. Keď sa na začiatku marca konalo v Smoleniciach pracovné zasadanie, Mlynárovho medziodborového tímu s názvom *Rozvoj politického systému v socialistickej spoločnosti*, teoretickú hypotézu o economickej federácii štátu a usporiadani hospodárskych pomerov predniesol práve H. Kočtúch, aj keď sa v čase príprav podujatia predpokladalo, že sa tejto úlohy zhostí V. Pavlenda.¹⁹¹ Odytedy sa H. Kočtúch zúčastňoval všetkých dôležitých stretnutí slovenských a českých ekonómov, na ktorých sa rokovalo o economickom obsahu federácie

¹⁹⁰ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1199. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 15.1.1968. Nekorigovaný steno­grafický záznam Dubčekovho vystúpenia je v tretej osobe.

¹⁹¹ Cit. podľa ŽATKULIAK, J.: *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968*. Praha – Brno 1996, s. 29 – 32. Konferencia sa konala v dňoch 6. – 8. 3. 1968.

a bol hlavným tvorcom a zástancom koncepcie voľnej federácie. Slovenskí autori však túto problematiku nemali v teoretickej rovine dostatočne pripravenú, čo je do istej miery pochopiteľné, keďže ešte prednedávnom bola neprípustná akákoľvek diskusia v tomto smere.¹⁹²

Konferencia nebola len uzavretým zasadáním spomínaného medziodborového tímu. Felix Vašečka, ktorý bol poverený jej prípravou, ju po rozhovoroch a poradách na Ústave štátu a práva vnímal ako otvorené podujatie za účasti mnohých spoločenskovedných pracovníkov, ktorí zaujmú relevantné postoje k problematike ďalšieho štátoprávneho usporiadania spoločného československého štátu. Prípravu v tomto duchu odporúčal i Gustáv Husák, pričom účastníci podujatia s nedočkavosťou očakávali práve jeho vystúpenie, ktoré malo posunúť problematiku štátoprávneho usporiadania „z teoretickej roviny do polohy akútneho politického riešenia“.¹⁹³ Už počas príprav konferencie v prvých týždňoch roka 1968 sa javili ako problémové ekonomické otázky a súvislosti federalizácie štátu, čo vyplývalo z toho, že tieto sa v teórii v minulom období nerozpracovali, lebo boli jednoducho tabuizované.

Rokovanie konferencie otvoril Zdeněk Mlynář 8. marca konštatovaním, že hlavná časť práce medziodborového tímu je pred ukončením a zostáva iba formulovať závery. Podľa záznamu z konferencie, ktorý vznikol až v októbri 1970,¹⁹⁴ H. Kočtúch v svojom vystúpení predstavil teoretickú hypotézu ekonomickej federalizácie štátu. Nevystupoval pritom *a priori* z tézy, že federalizácia štátu je nevyhnutná z ekonomických dôvodov, ale skôr sa s pomocou analýzy ekonomických faktov snažil dopracovať k záveru, že federalizácia bude znamenať mohutný a pozitívny impulz tak pre rozvoj ekonomiky Slovenska, ako aj celého štátu. Kočtúchov výklad s použitím grafov bol údajne pre neekonómov pomerne abstraktný a poslucháči pre krátkosť času nemali vopred k dispozícii ani písom-

¹⁹² V priebehu roka 1968 bola síce publikovaná práca V. Pavlendu *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v ČSSR* (Bratislava, VPL 1968), no bola determinovaná tým, že vznikala ešte pred rokom 1968 a často bola nejednoznačná i keď sa autor hlási k nevyhnutnosti posilniť postavenie slovenských národných orgánov za existencie tzv. ekonomickej sústavy riadenia. Napr. autor na s. 280 dospel k názoru, že najvhodnejším riešením je „dôsledná ekonomicko-politická federácia,“ pritom sám konštatuje, že táto idea sa viaže až k roku 1968.

¹⁹³ Cit. podľa ŽATKULIAK, J.: *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970* c. d., s. 31.

¹⁹⁴ Autorom záznamu bol M. Řehůřek.

nú verziu prednášky. Referát vyvolal živú diskusiu, v ktorej jednotliví rečníci skôr prezentovali svoj postoj k federalizácii, „*než vecnou argumentáciou ekonomickej proveniencie*“. U niektorých pražských účastníkov pritom už nechýbali náznaky postojov typu „*když federaci, tak každý za své*“, čo na konferencii nepríjemne pripomínalo Novotného heslo „*když federaci, tak důsledne*“, ktoré inak formálne odsúdili i účastníci podujatia. Ďalší českí rečníci, napr. Jiří Grospič, R. Kocanda, Milan Hůbl, napriek zložitosti ekonomických otázok v podstate neodmietli samotnú ideu federalizácie.¹⁹⁵

Druhý deň rokovania konferencie jej účastníci venovali historickým a politicko-právnym otázkam, pričom rozprava vyústila do poznania, že seriózna diskusia o federalizácii je nanajvýš potrebná. Prítomný bol i G. Husák, ktorý v svojom vystúpení analyzoval dovtedajšie vzťahy českého a slovenského národa. Tak ako to už neraz býva, skutočná neformálna diskusia sa na Smolenickom zámku začala až po večeri pri pohári červeného orešanského vína, pričom podľa záznamu v nej hlavné slovo mal práve G. Husák. Mnohým prítomným sa údajne doslova otvorili oči a začali sa celkom inak pozeráť na problematiku štátoprávneho usporiadania Československa. Z. Mlynář nasledujúci deň vo svojom záverečnom vystúpení uviedol, že až teraz si, napriek dlhodobému štúdiu problematiky politického systému, uvedomil význam otázky štátoprávneho usporiadania českého a slovenského národa a že je potrebné riešiť ju ako „*aktuálny politický problém*“.¹⁹⁶

Marcová smolenická konferencia roku 1968 mala byť pôvodne zasadením Mlynářovho tímu slovenských a českých spoločenskovedných pracovníkov, zaoberajúcich sa problematikou rozvoja politického systému, no nakoniec sa zaoberala predovšetkým slovenskou národnou otázkou, pričom sa nastolila i možnosť federatívneho štátoprávneho usporiadania. Význam konferencie spočíval podľa autora záznamu Dr. Miloša Řehůřka „*v prelomení takmer všeobecnej antipatie, nezájmu a podceňovania tohto problému,*“ pričom bolo zrejmé, že viacerí českí účastníci na takúto ideu, resp. jej možnú realizáciu ešte neboli pripravení.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Cit. podľa ŽATKULIAK, J.: Federalizácia československého štátu 1968 – 1970...c. d., s. 32.

¹⁹⁶ Tamže, s. 32 – 33.

¹⁹⁷ Tamže, s. 34, s. 32.

V priebehu nasledujúcich týždňov postupne rástol tlak slovenských národných orgánov v prospech federalizácie štátu. Už 17. januára 1968 sa Predsedníctvo SNR vyslovilo za zmenu asymetrického štátoprávneho usporiadania Československa a v dňoch 14. – 15. marca sa SNR vo svojom vyhlásení postavila za federalizáciu štátu. Podľa tohto vyhlásenia sa tzv. asymetrický model počas 23-ročného uplatňovania natoľko zdiskreditoval, že ako štátoprávnej forma usporiadania, ktorá mala zabezpečiť rovnoprávne vzťahy medzi slovenským a českým národom na zásadách „*rovný s rovným*“, je nedôveryhodný. Preto SNR nastolila potrebu rešpektovať „*socialistické federatívne usporiadanie*“ a usporiadať prípravne práce tak, aby mohlo byť začlenené do novej ústavy ČSSR.¹⁹⁸

U slovenských ekonómov v tomto období postupne nastával posun v teoretických otázkach a ku koncu apríla 1968 bol už pripravený materiál s názvom *Zásady federalizácie ekonomiky národov Československa*, ktorý mal byť podkladom na ďalšiu diskusiu s českými partnermi, ekonómami i politikmi. Materiál vychádzal z tézy, že Československo je štátom dvoch rovnoprávných národov, pričom jeho ekonomika sa chápala ako integrovaná syntéza dvoch národných ekonomík. Podľa neho sa dovtedajšia integrácia uskutočňovala vrchnostensky, administratívne, zhora a bola neracionálna, čo koniec koncov pôsobilo proti ekonomickým záujmom oboch národno-politických oblastí. Deformácie z nej vyplývajúce sa pritom vecne výraznejšie prejavili v slovenskej ekonomike, napr. pri dopade ekonomickej reformy. Preto treba eliminovať negatíva vyplývajúce napr. z jednostrannej odvetvovej štruktúry, slabosti výrobných programov na Slovensku či z neracionálnosti investičnej politiky, ktorá neberie do úvahy situáciu v zdrojoch pracovných síl.¹⁹⁹

Nová ekonomická integrácia musí preto podľa materiálu zrušiť diskriminačné podmienky Slovenska a v súlade s Akčným programom KSČ zabezpečiť ekonomické vyrovnanie do roku 1980. Do budúcnosti sa predpokladala jednotná mena, spoločný trh i voľný pohyb pracovných síl. Slovenské a české národné orgány by si mali vypracúvať samostatné koncepcie a plány ekonomického rozvoja, ktoré by koordinoval ústredný orgán. Novej ekonomickej sústave riadenia by zodpovedala i primeraná banková sústava, ktorá by oddeľovala emisne meno-

¹⁹⁸ Tamže, s. 35 – 36.

¹⁹⁹ Tamže, s. 74 – 75.

vú a komerčnú činnosť, pričom sa rátaťo s pôsobením národných emisných centier.

Táto koncepcia teda vychádzala „zo zásady národných orgánov ako nositeľov originálnej štátotvornej suverenity“. Federálnym orgánom mali ostať len tie kompetencie, ktoré im delegujú národné orgány, pričom tieto sú prioritné aj z hľadiska rozhodovania o ďalšom hospodárskom raste jednotlivých národných ekonomík. V dokumente sa tiež objavila téza, že národná ekonomika umožňuje dynamizovať takú významnú hnaciu silu, akou je národná iniciatíva. Táto koncepcia *ekonomicko-politickej federácie* pritom mala vylúčiť taký možný postup pri federalizácii štátu, keď by sa uskutočnila len „veľká politická“ a „malá ekonomická“ federácia.²⁰⁰ Pokiaľ išlo o socialistické spoločenské zriadenie a z toho vyplývajúce napr. vlastníctvo výrobných prostriedkov, to sa v tomto čase absolútne akceptovalo a v celom dokumente niet ani náznaku pochybností v tomto smere, neuvažovalo sa napr. ani o drobnom súkromnom podnikaní. Za samozrejmé sa však považovalo ďalšie rozvíjanie economickej reformy v Československu.

Dokument s názvom *Zásady federalizácie ekonomiky národov Československa* bol zo slovenskej strany (hlavní autori H. Kočtúch, V. Pavlenda, J. Ferienc) pripravený a predložený na spoločnom stretnutí slovenských a českých ekonómov v Bratislave 29. apríla 1968.²⁰¹ Jeho cieľom bolo získať popredných českých ekonómov pre jeho hlavné idey, predovšetkým pre koncepciu dvoch národných ekonomík, ktoré vlastne svojou integráciou vytvárajú ekonomiku československú. Myšlienky slovenských ekonómov sa však nestretli s pozitívnym prijatím a z českej strany k nim prevládal skôr kritický postoj. Dôvodom mala byť údajne skutočnosť, že tendencie k uplatňovaniu trhových princípov v ekonomike si vyžadujú nie vytváranie nových bariér jednotlivých uzavretých ekonomík, ale skôr ich prekonávanie v záujme maximálnej integrácie do svetovej ekonomiky.²⁰²

Pritom z dikcie dokumentu nevyplývala snaha o budovanie uzavretých národných ekonomík, naopak na viacerých miestach sa spomínali problémy economickej integrácie, jednotný spoločných trh a pod. Podľa Zdislava Šulca sa roko-

²⁰⁰ Tamže, s. 74 – 77.

²⁰¹ Tamže, s. 73 – 78.

²⁰² Cit. podľa ŠULC, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reform v Československu (České republice) 1945 – 1995*. Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Studie 3, 1996, s. 53. Doc. Z. Šulc sa osobne zúčastnil spomínaného stretnutia slovenských a českých ekonómov.

vanie uzavreli s tým, že slovenskí autori upravia predložený materiál v zmysle kritických pripomienok. V skutočnosti sa však na tieto výhrady príliš neprihliadalo a materiál bol publikovaný v dennej tlači bez zásadných zmien. Na to českí ekonómovia reagovali slovami, že ich podpisy uvedené pod dokumentom neznamenajú súhlas s uverejneným textom, ale len to, že sa zúčastnili spoločného rokovania.²⁰³

Takto sa hneď na jednom z prvých rokovaní slovenských a českých ekonómov o ekonomických problémoch súvisiacich s prípravou federalizácie štátu ukázali zásadné sporné body, vyplývajúce z rôzneho pohľadu a odlišných koncepcií, ktoré sa v podstate riešili až do prijatia ústavného zákona. Na strane českých ekonómov prevládala skôr tendencia k tzv. tuhej federácii – jedným z modelov, ktorý bol pripravený v máji 1968 na pražskej Vysokej škole ekonomickej, bola aj koncepcia prof. Kurta Rozsypala a ďalších autorov (prof. Miroslav Kadlec, Ladislav Veltruský, Miroslav Tuček).²⁰⁴ Podľa ich koncepcie národné orgány nemôžu obmedzovať federálne orgány pri samotnom procese riadenia. Postupne sa začali objavovať podobné názory, ktoré podmieňovali proces vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín práve tým, že sa bude akceptovať model tesnej federácie. Naopak, na strane slovenských ekonómov možno v tomto období pozorovať skôr opačný postoj, ktorý bol však kompatibilný s celkovými snahami, objavujúcimi sa v slovenskej spoločnosti najmä po januári 1968, a ktorý možno pomenovať ako národnoemancipačný. V súvislosti s celkovým uvoľnením vystupujú do popredia otázky politického charakteru, miesta Slovenska v štruktúre štátu, zhmotňujúce sa v požiadavke federalizácie Československa. Ekonómovia zaoberajúci sa kritikou tzv. administratívno-byrokratického riadenia a nedostatkami v riadení ich spájali predovšetkým so silnou centralizáciou, ktorá je inak *a priori* vlastná socialistickej ekonomike.

Koncepcia, ktorú by sme mohli pomenovať ako Kočtúchova a ktorá sa objavila i v dokumente *Zásady federalizácie ekonomiky národov Československa*, nebola len ideou niekoľkých osamelých autorov, naopak bola v súlade s prevládajúcim myšlienkovým prúdom, ktorý v politickej rovine smeroval k federalizácii spoloč-

²⁰³ Tamže, s. 53. Materiál bol publikovaný v Rudom práve a v Pravde dňa 18. 5. 1968. Porovnaj ŽA-
TKULIAK, J.: Federalizácia československého štátu 1968 – 1970, c.d., s. 73 – 78.

²⁰⁴ Cit. podľa RENDEK, I.: Spomienky účastníka prác na československej federácii. Bratislava 1985 (rukopis).

ného štátu. Takisto materiál *Náčrt základných vzťahov federatívneho usporiadania v riadení hospodárstva*, ktorý 18. mája 1968 predložila Predsedníctvu SNR skupina poslancov pod vedením Františka Barbírka mala mnohé spoločné body s Kočtúchovou koncepciou.²⁰⁵ V súvislosti s prípravou nového federatívneho usporiadania sa rovnocennosť slovenského a českého národa mala prejavovať tým, že by sa vychádzalo z prioritnej zásady, že národné orgány sú nositeľmi originálnej štátoprávnej suverenity na všetkých úrovniach. Z toho malo, podľa materiálu, jednoznačne vyplývať, že do kompetencie národných orgánov patria všetky činnosti spojené s riadením ekonomiky, okrem tých, ktorých sa tieto dobrovoľne zrieknu v prospech federálnej vlády. Základnými tézami návrhu boli: jednotný trh, voľný pohyb pracovných síl, fondov, spoločná mena, spoločné princípy sústavy riadenia i spoločné zásady hospodárskej politiky. Zaujímavosťou tohto návrhu bolo, že v súvislosti s voľným pohybom pracovných síl na celom území štátu uprednostňoval aj otázku úhrady nákladov na reprodukciu pracovných síl migrujúcich medzi národnopolitickými oblasťami. Tu sa vychádzalo z téz, ktorými H. Kočtúch argumentoval už v polovici šesťdesiatych rokov, a to, že zo Slovenska v danom čase dochádzalo za prácou do českých krajín približne 90-tisíc pracovníkov a ďalších 300-tisíc migrovalo trvale. Pritom ich výchova a rôzne sociálne potreby sa uhrádzali z rozpočtu Slovenska. Aj materiál poslaneckej skupiny navrhoval, aby sa na úhrade týchto nákladov istým spôsobom podieľala aj česká národnopolitická oblasť.²⁰⁶

Podľa tohto návrhu sa v novom federatívnom usporiadaní malo zmeniť i postavenie plánov v ekonomickej oblasti, a to v dvoch smeroch: na jednej strane plán pre hospodársku sféru mal mať len informatívny charakter, a to v súvislosti s ďalším rozvíjaním a realizovaním ekonomickej reformy v Československu. Základom rozvoja integrovanej celoštátnej ekonomiky mal byť dlhodobý výhľad,

²⁰⁵ Cit. podľa ŽATKULIAK, J.: *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970*, c.d., s. 79 a n. Tento materiál sa potom stal súčasťou tých materiálov, ktorými sa zaoberala odborná vládna komisia na prípravu ústavného zákona o novom štátoprávnom usporiadaní v Československu. Tamže, s. 85.

²⁰⁶ Tamže, s. 80. H. Kočtúch spolu s ďalšími autormi vypracoval spresnenú metodiku výpočtu národného dôchodku Slovenska, v ktorej zohľadňoval i takéto záležitosti. Na základe takejto metodiky pri výpočte národného dôchodku Slovenska za rok 1965 dospeli k záveru, „že Slovensko sa rozvíjalo v podstate zo zdrojov ním vytvorených“. Cit. podľa DŽUBAN, A. – KOČTÚCH, H. – PRAČKO, E.: *Národný dôchodok Slovenska*. *Ekonomický časopis*, 14, 1966, č. 8, s. 733.

v ktorom sa mali odzrkadliť hlavné ciele rozvoja, zahraničnoobchodné vzťahy krajiny, ale aj ciele v oblasti rastu životnej úrovne a pod. Obidve národné ekonomiky mali mať samostatné plány, čo by sa podľa autorov návrhu nemalo prejavíť vznikom nejakých vážnych disproporcií. Zároveň sa očakávalo, že federálna vláda by stimulovala realizáciu takých zámerov, výhodných pre obe národné ekonomiky, ktoré by presiahli ich možnosti, napr. atómové elektrárne, diaľnice, vodné diela a pod.²⁰⁷

* * *

V novej spoločenskej atmosfére jari 1968 dochádza na slovenskej strane nielen k ďalšiemu postupnému rozpracovaniu modelu ekonomicko-politickej federácie, ale aj k verejnému prezentovaniu mnohých ideí, ktoré boli v predchádzajúcom období tlmené. Išlo nielen o kritiku rôznych stránok ekonomického vývoja Slovenska v čase socializmu, ale aj o príklady a skúseností ekonómov z praxe, v záujme ďalšieho pozitívneho rastu. Prejavilo sa to i na vedeckej konferencii, ktorú, pod názvom *Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní*, usporiadala Vysoká škola ekonomická (VŠE) v Bratislave v dňoch 6. – 8. mája 1968.²⁰⁸ Jeden z dôležitých teoretických referátov predniesli spoločne Ján Ferienc a Ján Kuťka.²⁰⁹ Zaoberali sa ekonomickým obsahom federácie, ktorú považovali za „ústredný problém politického modelu socialistickej demokracie v Československu“. Podľa nich federácia umožní nielen konštituovanie Čechov a Slovákov ako moderných socialistických národov, ale bude i zárukou trvácnosti ďalšieho demokratického vývinu socialistickej spoločnosti v Československu. Prekonáva totiž monopol moci s jeho byrokratickým systémom. Rovnoprávnosť dvoch rovnocenných partnerov československej štátnosti podľa autorov prináša pluralitu moci.²¹⁰

²⁰⁷ Cit. podľa ŽATKULIAK, J.: Federalizácia československého štátu 1968 – 1970. c.d., s. 81.

²⁰⁸ Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní. Zborník zo sympózia VŠE 6. – 8. mája 1968. Vyd. Edičné stredisko VŠE, Bratislava 1968.

²⁰⁹ V tom čase boli obaja pracovníkmi Výskumného ústavu oblastného plánovania v Bratislave.

²¹⁰ FERIANC, J. – KUŤKA, J.: Ekonomický obsah federatívneho modelu. In.: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní. Zborník zo sympózia VŠE 6. – 8. mája 1968. Vyd. Edičné Stredisko VŠE, Bratislava 1968, s. 113.

Na konferencii sa prezentovali hlavné idey ekonomicko-politickej federácie, pričom prvotným princípom bola národná suverenita, z ktorej vyplýva originálnosť hospodárskej moci a politiky národných orgánov. Preto ústredné, federálne orgány majú vykonávať právomoci len v dohodnutých, delegovaných záležitostiach. Aj územno-organizačné usporiadanie podnikovej a rozpočtovej sféry by malo byť také, aby sa krylo s pôsobnosťou národných orgánov. Ďalším základným bodom nového ekonomického fungovania štátu (rozumej ekonomickej reformy) musí byť prekonanie etatizmu, uznávanie ekonomických princípov regulovaného trhového hospodárstva²¹¹ a autonómneho postavenia podnikov v hospodárskej sfére. „Ústavou“ socialistického podnikania mal byť pritom zákon o podniku. Zároveň súčasťou fungovania federatívneho modelu malo byť aj naplnenie historickej úlohy – ekonomického vyrovnávania Slovenska, a to primerane k podmienkam zavŕšenia industriálnej fázy rastu slovenskej ekonomiky. Základom hospodárskej politiky štátu musí byť národohospodársky plán v novom poňatí, ktorý by bol zdrojom poznávania a informácií, a nie bezbrehým dirigizmom podnikovej sféry. Nevyhnutnosťou je vypracovanie koncepcie rozvoja národného hospodárstva s cieľom ujasnenia možností optimálneho rastu tak na úrovni federácie, ako i národných štátov.²¹²

Ako prvý na konferencii predniesol svoj referát H. Kočtúch, ktorý na jednej strane uvažoval o realite v súvislosti s vtedajším stavom československej a slovenskej ekonomiky, na druhej strane mu šlo o prognózu dlhodobejšieho vývoja. Problémom bol podľa neho už len samotný fakt, že dlhých 35 rokov sa v Československu nevyšlovalo národné bohatstvo. Oficiálne štatistické úrady pritom prinášali množstvo údajov, ktoré však spolu nevytvárali pravdivý obraz skutočnosti.²¹³ V súvislosti so základnými fondami či obežnými prostriedkami

²¹¹ Socialistické zriadenie v priebehu roka 1968 nespochybňuje ani J. Ferianc, ani ďalší slovenskí ekonómovia.

²¹² Cit. podľa FERIANC, J. – KUŤKA, J.: Ekonomický obsah federatívneho model. c. d. s. 114 – 120.

²¹³ Podľa referátu M. Abraháma oficiálna štatistika danej doby prinášala množstvo údajov, počet sledovaných ukazovateľov prekročoval 1000. No často šlo o nič nehovoriace údaje. Resp. bolo možné zistiť údaj typu „odchyt živých zajacov celkom“, no oficiálna štatistika neprinášala také ukazovatele ako „obrat zahraničného obchodu podľa jednotlivých oblastí“, ktorý bol potrebný na výpočet spoločenského produktu či národného dôchodku oblasti. Cit. podľa ABRAHÁM, M.: Pohľad na niektoré problémy štatistiky na Slovensku v novom modeli štátoprávneho usporiadania. In.: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní. c. d., s. 178.

sa napr. používali údaje vychádzajúce z rôznych cien, ktoré však neodrážali skutočné trhové ceny²¹⁴ a vôbec neboli porovnateľné s medzinárodne uznávanými štatistickými údajmi.

Podobná situácia bola aj pri vypočítavaní národného dôchodku v Československu, nehovoriac o tom, že za obdobie socializmu sa tento na Slovensku pravidelne nevypočítaval.²¹⁵ Pri výpočte jeho prírastku sa zohľadňovali len štyri faktory,²¹⁶ pričom moderné systémové analýzy používané v zahraničí mali na zreteli až dvadsať šesť činiteľov a výsledky tak oveľa presnejšie zobrazovali ekonomickú skutočnosť. Navyše prírastok národného dôchodku v Československu sa metódikou jeho výpočtu umelo navyšoval, napr. zbytočnými a protismernými prepravnými nákladmi, ktoré boli z národohospodárskeho hľadiska vlastne stratami. Preto Kočtúch navrhol vypracovať štandardnú metodiku výpočtu národného dôchodku, aby vznikla základňa na skutočne realistické porovnávanie medzinárodnej ekonomickej úrovne.

Z hľadiska budúcnosti bolo podľa Kočtúcha dôležité, aby sa reálny ekonomický vývin porovnával nie s plánovaným, ale skôr s potenciálne možným. Odchýlka plánovaného vývinu od skutočného totiž nenapovie takmer nič. V tejto súvislosti uviedol i konkrétne údaje. Pre rok 1965 bol minimálny objem národného dôchodku na Slovensku okolo 25 mld. Kčs, maximálny 81 mld. Kčs a skutočný takmer 43,7 mld. Kčs. Teda skutočný národný dôchodok predstavoval iba 53,6 % potenciálneho maxima. Pritom rýchlosť ekonomického rastu na Slovenska bola podľa Kočtúcha nižšia ako v českých krajinách a predstavovala 0,83 jednotkovej rýchlosti českých krajín.²¹⁷ Ďalšia extrapolácia takéhoto vývoja by pochopiteľne oddialila vyrovnanie ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska úrovni českých krajín „do veľmi vzdialenej budúcnosti“.²¹⁸

²¹⁴ KOČTÚCH, H.: K vecným problémom rozvoja ekonomiky Slovenska. In.: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní.c.d., s. 9 – 10.

²¹⁵ K tejto problematike bližšie pozri DŽUBAN, A. - KOČTÚCH, H. - PRAČKO, E.: Národný dôchodok Slovenska. Ekonomický časopis, 14, 1966, č. 8. Pozri tiež LONDÁK, M.: Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967, c. d., s. 195 a n.

²¹⁶ Vplyv prírastku zamestnanosti, vzrast produktivity živej práce, spoločenskej práce, hľadisko úspor materiálových nákladov.

²¹⁷ Podľa Kočtúchových výpočtov by pri rovnakej mernej rýchlosti rastu národného dôchodku Slovenska ako v českých krajinách bol národný dôchodok roku 1965 na úrovni 49,3 Kčs.

²¹⁸ Cit. podľa KOČTÚCH, H.: K vecným problémom rozvoja ekonomiky Slovenska. c. d., s. 14.

Po skončení druhej svetovej vojny sa podľa plánov komunistických národohospodárov očakávalo vyrovnanie Slovenska v priebehu 3 – 4 päťročnic (t. j. asi do roku 1965). Jednou z príčin, prečo sa tento cieľ nedosiahol, bolo podľa Kočtúcha zlyhanie tzv. administratívneho modelu riadenia. Aj z tohto dôvodu bola úroveň národného dôchodku Slovenska na obyvateľa o 30 % nižšia než v českých krajinách a podobná situácia bola i v miere vybavenia základnými fondami na jedného obyvateľa. Preto len aplikáciou tzv. ekonomického modelu riadenia možno smerovať k vytyčovaniu takých cieľov, akým bola napr. snaha o vyrovnanie ekonomickej a sociálnej úrovne Slovenska na úroveň českých krajín do roku 1980.²¹⁹ H. Kočtúch síce poukazoval aj na ďalšie negatíva, vyplývajúce z aplikácie administratívneho modelu riadenia, no posun v jeho myslení, vďaka ktorému by hľadal príčiny momentálnych ekonomických problémov už v samotnej existencii socialistickej ekonomiky, resp. v pôsobení socialistických výrobných vzťahov, uňho v danom čase ešte nenastal, podobne ako ani u ďalších slovenských ekonómov— teoretikov.

Podľa profesora Jozefa Rosu²²⁰ bola vďaka ekonomickej reforme realizácia novej sústavy riadenia len na začiatku cesty, pričom jej rozvíjaniu bránilo niekoľko brzdiacich prvkov: 1. absencia uceleného programu hospodárskej politiky, 2. nekomplexné a rezortné rozhodovanie ministerstiev, 3. nekonštituovanie podnikov ako samostatných výrobcov na trhu, nemožnosť ich slobodného integračného zoskupovania s prevládajúcim byrokratickým a neekonomickým riadením. Pretrvávajúci rezortizmus a administratívneho, byrokratického riadenia ekonomiky bolo podľa J. Rosu hlavnou prekážkou rozvinutia socialistického regulovaného trhu.²²¹

²¹⁹ Tamže, s. 14.

²²⁰ Prof. Ing. Jozef Rosa, DrSc. – v rokoch 1966 – 1969 rektor VŠE v Bratislave.

²²¹ ROSA, J.: Sústava ekonomických nástrojov riadenia národného hospodárstva. In.: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní. c. d., s. 29 – 31. Podľa A. Baránika prehnane presadzovanie rezortizmu, odborového princípu v podmienkach asymetrického modelu spôsobilo, že „slovenská národná ekonomika sa stala len prívieskom v rámci celoštátnej ekonomiky ...“. Cit. podľa BARÁNIK, A.: Usporiadanie výrobnotechnickej základne pri federalizácii ekonomiky ČSSR. In.: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní, c. d., s. 244.

Byrokratický aparát ovládajúci nielen ekonomiku, ale celú spoločnosť v Československu po februári 1948 neustále narastal.²²² Početnosť tohto aparátu sa však v oficiálnych štatistikách nezaznamenávala a údaje o ňom boli v podstate nedostupné. Napriek tomu sa z času na čas objavili názory, poukazujuce na nepružnosť byrokratického riadenia, najmä v súvislosti s ekonomickou krízou zo začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia. Len v období od júna 1961 do konca roka 1962 podľa straníckych materiálov vzrástol byrokratický aparát o 38-tisíc ľudí, pričom sa pripúšťala tendencia neustáleho rastu. Ku koncu roka 1962 pracovalo v byrokratickom aparáte riadenia socialistického sektora národného hospodárstva (bez JRD) vyše 750-tisíc osôb, z toho v ústredných orgánoch (ministerstvách) takmer 22-tisíc osôb.²²³ Napriek niektorým opatreniam rast aparátu pokračoval i v priebehu roka 1963. Preto sa v súvislosti s ekonomickou reformou od roku 1964 pripravovali opatrenia s cieľom zníženia početnosti byrokratického aparátu. Napríklad v súvislosti s presunom ťažiska práce ministerstiev od operatívneho k perspektívnemu riadeniu sa očakávalo zníženie aparátu na ministerstvách o 20 – 25 %, pri splnení optimálnych podmienok až o 50 %.²²⁴ Súčasťou byrokratického aparátu bolo množstvo vplyvných osôb nielen na ministerstvách, ale i na ďalších riadiacich úrovniach, odborových riaditeľstvách či vo vedení výrobných a hospodárskych jednotiek. Ak ekonomická reforma ohrozovala ich ďalšiu kariéru a vplyvné postavenie, nečudo, že sa stávali brzdu jej rozvíjania. Nielen J. Rosa, ale i ďalší autori poukazovali preto v tomto období na pretrvávajúci problém byrokracie. V novom modeli riadenia mal byť do značnej miery riešený novým postavením výrobných podnikov v štruktúre ekonomiky, ktoré malo byť s konečnou platnosťou zavŕšené zákonom o socialistickom podniku. Množstvo úradníckych miest na viacerých medzičlánkoch riadenia by bolo zrazu zbytočných, keďže operatívne riadenie by zostalo v rýši samotných podnikov. Viacero slovenských ekonómov malo k tomuto problému kritický

²²² Podľa O. Šika vznikla v krajinách východného bloku „absolútna vláda špecifickej byrokracie“, ktorá bola prekážkou skutočného socializmu. Cit. podľa ŠIK, O.: Komunistický mocenský systém. Nekorigovaný preklad publikácie *Das Kommunistische Machtsystem*. Hamburg, Hoffmann und Campo 1976, vydaný v Prahe nákladom 50 výtlačkov, s. 10.

²²³ NA ČR, f. 1. tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, kart. 136. Pre byrokratický aparát sa používal dobový termín „riadiaci a správny aparát“.

²²⁴ NA ČR, f. 1. tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, kart. 137.

postoj,²²⁵ i keď bolo zrejme, že v tejto otázke budú ešte prebiehať mnohé politické zápasy.

V spoločenskej atmosfére poznamenatej politickou liberalizáciou začiatkom roka 1968 prezentovali slovenskí ekonómovia také množstvo ideí a tém z rôznych oblastí ekonomického života, že je ťažké na krátkom priestore čo i len vymenovať ich.²²⁶ Možno ich však zhrnúť do základných smerov myslenia. Príčiny momentálnych problémových javov v ekonomike, resp. v dovtedajšom vývine v období socializmu spočívali podľa nich predovšetkým v existencii tzv. administratívno-direktívneho modelu riadenia a pokiaľ ide o štátoprávne usporiadanie – tak v jeho asymetrickom modeli. Preto východisko do budúcnosti videli v dôslednom rozvíjaní ekonomickej reformy, v nastolení tzv. ekonomickeho modelu riadenia, v štrukturálnej prestavbe ekonomiky a v dôslednom uplatnení federatívneho štátoprávneho usporiadania. Politické pomery a celkové spoločenské podmienky však zrejme slovenských autorov neprivedli k tomu, aby sa zamýšľali nad tým, ktoré z príčin nepriaznivých javov a procesov v slovenskej ekonomike sú jednoducho dané existenciou socialistického zriadenia a teda systémovo z neho vyplývajú.

Uvedomovali si však, že vývoj v Československu na jar 1968 vstupuje do novej etapy, v ktorej sa bude v politickom zápase rozhodovať o tom, ktoré z prezentovaných ideí sa podarí presadiť do skutočného života. Podľa Augustína Mariána Húsku vývoj „vajatá“ v jeho ďalšom smerovaní. Nasledovalo obdobie, v ktorom sa na pôde rôznych komisií a subkomisií malo rozhodnúť o ďalšom vývoji. Otázkou tiež bolo, ako sa podarí presadiť idey o federalizácii štátu do praxe. Hrozilo totiž, že federácia ako model československého „narovnania“ „*môže naozaj zlyhať, ale iba vtedy a len vtedy, ak bude nedôslednou federáciou*“.²²⁷

²²⁵ Pozri napr. SEDLÁK, M.: Socialistický podnik v podmienkach federatívneho štátoprávneho usporiadania a regulovaného trhového hospodárstva. In.: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní, c.d., s. 41 – 80.

²²⁶ Spomeňme aspoň niektoré: nové postavenie zdrojov pracovných síl v ekonomickom modeli riadenia, problémy využitia kvalifikovaných pracovných síl, vysokoškolákov na Slovensku, problémy zavádzania výpočtovej techniky, nové miesto štatistiky, riadenia zahraničného obchodu na Slovensku, nová organizácia bankovníctva vo federatívnom modeli, nevyhnutnosť vzniku emisnej banky na Slovensku, potreba nového daňového systému atď.

²²⁷ Cit. podľa HÚSKA, A. M.: Ekonomická integrácia a federácia vo svetle systémovej teórie a kybernetiky. In.: Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní, c. d., s. 122.

ÚV KSS ako jeden z najvyšších orgánov strany na Slovensku sa počas roka 1968 osobitne ekonomickými otázkami nezaoberal. Stalo sa tak až na decembrovom pléne. Napriek tomu i pri prerokúvaní rôznych aktuálnych politických otázok, v popredí jeho záujmu zostávala budúcnosť štátoprávneho usporiadania a problémy hospodárstva ako najvýznamnejšie úlohy najbližších dní. Po aprílovom schválení Akčného programu sa v súvislosti s úvahami o ďalšom politickom smerovaní štátu začala artikulovať nielen problematika federalizácie štátu, ale aj otázka nového, mimoriadneho zjazdu KSČ, ktorý by nielen prišiel s analýzou výsledkov budovania socializmu v Československu, ale aj s vytýčením nového programu strany. Zvolanie mimoriadneho zjazdu strany sa očakávalo v septembri 1968. Na pôde Predsedníctva ÚV KSS v tomto čase prevládal názor, že mimoriadny zjazd KSS by sa mal zvoliť až po zasadaní celoštátneho zjazdu strany, a to z viacerých dôvodov – jednak zohľadňoval praktické problémy pri neexistencii Komunistickej strany Čiech a Moravy, jednak sledoval cieľ vylúčiť možnosť majorizácie členov ÚV KSČ zo Slovenska. Dôvodilo sa napr. i tým, že ak by sa mimoriadny zjazd KSS konal pred celoštátnym zjazdom, tak potom by sa dostali českí komunisti do nerovnoprávneho postavenia.²²⁸

Relevantnou súčasťou materiálov pripravovaných na mimoriadny zjazd KSS mal byť i hlavný prejav, ktorý mal predniesť Vasil Biľak ako najvyšší predstaviteľ strany na Slovensku. Na prípravu prejavu mal priamy vplyv i tajomník KSS V. Pavlenda, ktorého idey, týkajúce sa ekonomických otázok, sa, rovnako ako idey H. Kočtúcha, stali súčasťou a základom vyše 100-stranového materiálu.²²⁹ Pripravovaný prejav obsahoval napr. tézy, že na jednej strane Slovensko prešlo za dve desaťročia socialistického vývinu zložitým procesom ekonomického, sociálneho a kultúrneho rozmachu, v priebehu ktorého sa stalo priemyselnou oblasťou. Na druhej strane bol tento rozvoj „*silne poznačený deformujúcimi dôsledkami*

²²⁸ SNA, f. ÚV KSS, kart. 1207. Pokiaľ ide o riešenie stranických záležitostí, v tomto čase vznikali i na tú dobu i relatívne radikálne názory. Podľa jedného z návrhov si federatívne usporiadanie štátu vyžaduje i nový prístup pokiaľ ide o problematiku postavenia slovenských stranických orgánov v štruktúre KSČ. Preto sa navrhovalo v pripravovaných nových stanovách riešiť i otázku federalizácie KSČS. To predpokladalo, ako jednoznačne vyplýva z dĺžky dokumentu, „vytvorenie národne-územných organizácií KSČS, t. j. Komunistickej strany Čiech a Komunistickej strany Slovenska so svojimi národne-územnými orgánmi.“ Tiež sa navrhovalo, aby v novom celoštátnom ÚV mali zástupcovia Slovenska právo veta v dôležitých koncepcných otázkach, dotýkajúcich sa ďalšieho vývoja Slovenska.

²²⁹ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1208, kart. 1210.

mi direktívneho riadenia celého československého hospodárstva a jeho jednostrannej orientácie na extenzívny rozvoj“. Proces industrializácie, podobne ako potenciálne zdroje, sa však nevyužili v dostatočnej miere na vybudovanie moderného hospodárstva na takej štruktúrálnej a technickej úrovni, ktorá by zodpovedala vtedajšiemu stavu svetového vedeckého a technického progresu. Rovnako sa nedoriedili problémy v oblasti ekonomického a sociálneho vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajov. Pre rok 1966 sa uvádzalo, že Slovensko dosahuje v tvorbe národného dôchodku len 72 % úrovne českých krajov. V materiáli sa zdôrazňovalo, že v minulom období sa slovenskí ekonómovia intenzívne zaoberali problematikou vyrovnávania a dokazovali, že „*plány na vyrovnanie Slovenska na úroveň českých krajov sú nereálne, a preto sa ani nedajú realizovať*“. Preto požadovali pripraviť oblastné plány na novej úrovni a najmä vyčleniť prostriedky z celoštátnych zdrojov na skutočnú politiku vyrovnávania zaostalých oblastí štátu.²³⁰

Príčiny tohto stavu sa hľadali o. i. v nevyhovujúcej štruktúre a zastaralej technickej úrovni priemyslu, ktorý produkoval väčšinou len polotovary, s malým percentom finálnej výroby. Na Slovensku zaostávala aj vývojová základňa, keď mnohé podniky existovali bez vlastných výskumných, konštrukčných a technologických pracovísk. Príčina nižšej efektívnosti priemyselnej výroby na Slovensku spočívala predovšetkým v zameraní investičnej výstavby na fondovo náročné základné odvetvia s malou podporou spracovateľských podnikov. Navyše jednotlivé podniky nedostatočne na seba nadväzovali. Dôsledkom spomínaných skutočností bol nižší ekonomický potenciál hospodárskej základne Slovenska, nesúlal medzi tvorbou a užitím národného dôchodku a koniec koncov i „odchádzka“ 10-tisícov osôb zo Slovenska za prácou do českých krajov.²³¹ Podcenila sa teda aj potreba vytvárať predpoklady na efektívne využitie rýchlejšieho populačného vývinu na Slovensku.²³² Podľa ďalšieho analytického materiálu, ktorý bol takisto súčasťou prípravy mimoriadneho zjazdu KSS, „*dosiahnutý stupeň ekonomického, sociálneho a kultúrneho rozvoja Slovenska nebol v období rokov 1948 – 1966 v súlade s potrebami a možnosťami racionálneho využitia prírodných a economic-*

²³⁰ Tamže.

²³¹ Pre rok 1965 platí oficiálny údaj 87-tisíc.

²³² SNA, fond ÚV KSS, kart. 1208, kart. 1210.

*kých faktorov oboch národno-politických oblastí“.*²³³ V danom časovom období sa východisko z naznačených problémov hľadalo predovšetkým vo vytváraní podmienok na nastolenie ekonomickej rovnováhy v krajine a koncepcne v prehlbovaní tzv. ekonomickej sústavy riadenia, teda ekonomickej reformy. Dlhodobým cieľom bolo napomáhať procesu ekonomickeho vyrovnávania medzi českými krajinami a Slovenskom ako dvomi národno-politickými oblasťami, pričom sa verilo, že tento proces je možné a zároveň žiaduce uskutočniť do roku 1980.²³⁴

V spomínanom návrhu pripravovaného prejavu možno objaviť i náznak postoja vedenia KSS k problematike drobného podnikania a k jeho miestu v československej ekonomike. V Akčnom programe KSČ sa drobné podnikanie spomenulo iba stručne, čo však neznamenalo, že malo byť len periférnou záležitosťou – počítalo sa s jeho pôsobnosťou vo sfére služieb a za nevyhnutné sa považovalo pripravenie zákonných ustanovení o drobnom osobnom podnikaní. Podľa návrhu prejavu sa to však nemalo chápať v tom zmysle, že by malo ísť o masové vytváranie podnikov v súkromnom vlastníctve do počtu 50 zamestnancov. *„Otvorene vyhlasujeme, že zbytočne by u nás niekto kalkuloval s návratom do predfebruárových dní roka 1948. Jedným z výsledkov Februára 1948 bolo odstránenie vykorisťovateľskej námezdnjej práce. A chcel by som jednoznačne povedať raz navždy: v žiadnej forme, i keby bola pod akoukoľvek firmou to nepripustíme.“*²³⁵

Zo slovenských autorov sa tejto problematike venovali predovšetkým M. Kontra a Eugen Löbl. Na tzv. komunálne podniky, ktoré v danom období zabezpečovali v podstate všetky činnosti, ktorými sa pred februárom 1948 živili tisíce živnostníkov a remeselníkov, sa sypala spříška kritiky a práve obnovenie istej formy drobného podnikania na zákonomnom podklade malo priniesť pozitívum v tom, že sa opätovne do tohto sektora ekonomiky vráti konkurencia.

²³³ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1211 a.

²³⁴ Ekonomickým vyrovnávaním sa myslelo: dosiahnutie v podstate rovnakých podmienok na tvorbu a používanie národného dôchodku na obyvateľa, dosiahnutie zhruba rovnakého stupňa ekonomickeho využitia práceschopného obyvateľstva pri efektívnom využívaním prírodných zdrojov i ekonomických faktorov v oboch oblastiach štátu, približne rovnaké vybavenie práce výrobnými činiteľmi v rovnakých podmienkach, dosiahnutie relatívne rovnakej úrovne spoločenskej spotreby – išlo v podstate o tézy ekonómov H. Kočtúcha a V. Pavlendu, ku ktorým sa v svojich teoretických prácach dopracovali od pol. 60. rokov. SNA, fond ÚV KSS, kart. 1208.

²³⁵ SNA, fond ÚV KSS, kart. 1205.

Do diskusie o ďalšom vývoji ekonomického systému sa E. Löbl nezapojil len preto, aby iba propagoval potrebu rozvoja drobného podnikania za existencie socialistického hospodárskeho systému. Ani on síce neprišiel s jeho apriórnu kritikou, resp. nehľadal v jeho samotnej podstate príčinu sústavného zaostávania za vyspelými kapitalistickými krajinami, klesajúcej efektívnosti a pod., napriek tomu v svojej práci *Úvahy o duševnej práci a bohatstve národa* priniesol množstvo novátorských ideí, ktoré nabúravalí dovtedy jednoznačne platný a nemenný názor na správny obraz socialistickej ekonomiky i spoločnosti vôbec. Isté zmeny a posun naznačuje už v tej časti práce, kde zovšeobecňuje historický vývoj ľudskej spoločnosti. Dejiny ľudstva Löbl chápe predovšetkým ako „*dejiny vývinu ľudského intelektu a všeobecnej intelektuálnej úrovne*“²³⁶ a nekladie tak do popredia jednoznačne prácu v jej materiálnom zmysle, ako to bolo platné v marxistickoleninskom ponímaní historického vývoja. Do protirečenia s vládnuou komunistickou garnitúrou sa však dostal predovšetkým v súvislosti s názormi na význam inteligencie ako spoločenskej vrstvy. Podľa Löbla nebyť vedy a techniky, teda nebyť inteligencie, bolo by ľudstvo zostalo na úrovni remeselnej, resp. primitívnej manufaktúrnej výroby. Len vďaka pôsobeniu inteligencie mohla vzniknúť moderná výroba a proletariát ako spoločenská trieda. A vďaka ďalšej činnosti inteligencie a duševnej práce, ktorú on považuje za mimoriadne významného činiteľa, sa spoločnosť dostáva do etapy vedecko-technickej revolúcie, kde bude klesať podiel manuálne pracujúcich a vôbec proletariátu. Na základe toho môže potom Löbl povedať: „*bohatstvo národa je priamo úmerné podielu duševnej a nepriamo úmerné podielu fyzickej práce*“.²³⁷

* * *

Potom, ako sa na jar 1968 na strane slovenských i českých ekonómov rozvinuli základné teoretické predstavy o tom, na akých princípoch by mohla fungovať československá federácia v hospodárskej oblasti, od polovice mája nasledovala etapa, keď sa diskusie preniesli na novú úroveň. Vznikla odborná vládna komisia na prípravu návrhu ústavného zákona o federalizácii ČSSR (tzv. Husáková

²³⁶ Cit. podľa LÖBL, E.: *Úvahy o duševnej práci a bohatstve národa*. Bratislava 1967, s. 46.

²³⁷ Tamže, s. 90.

komisia) a v rámci nej začala pracovať i ekonomická subkomisia. Zo slovenskej strany najaktívnejšími v tejto subkomisii boli H. Kočtúch, J. Ferienc, V. Pavlenda, ktorý ako tajomník ÚV KSS mal v tomto čase aj množstvo iných úloh, a naopak málo sa na jej činnosti zúčastňoval J. Rosa.²³⁸ Ekonomická subkomisia, pracujúca väčšinou na zámku v Kolodějoch, v priebehu niekoľkých týždňov zhromaždila množstvo materiálu od slovenských i českých odborníkov, ktoré odzrkadľovalo celé spektrum názorov na to, akým spôsobom riešiť otázku federalizácie štátu vrátane jeho ekonomického obsahu. Na základe toho ekonomická subkomisia pripravila na začiatku júla 1968 tzv. zhrňujúci materiál s názvom *Ekonomické otázky federatívneho usporiadania*, ktorý sa chápal ako základ k paragrafovanému zákonu o federalizácii Československa. Z neho mala v svojej ďalšej činnosti vychádzať vláda.²³⁹

V dokumente sa konštatuje predovšetkým skutočnosť, že v sledovanej problematike „*fungovania ekonomického mechanizmu socialistickej spoločnosti*“ existuje množstvo diferencovaných názorov, pričom podľa nasledujúcej dikcie materiálu sa tým zároveň myslelo, že medzi českými a slovenskými odborníkmi existujú do značnej miery rozdielne názory. Na jednej strane sa v dokumente vymenovali základné okruhy otázok, v riešení ktorých bola zhoda:

- hospodárstvo ČSSR je syntézou dvoch národných ekonomík – českej a slovenskej;
- československá ekonomika predpokladá jednotný socialistický trh založený na jednotnej mene, voľnom pohybe pracovných síl, peňažných fondov a jednotnej sústave riadenia;
- prvoradým záujmom českého i slovenského národa je najmä modernizácia štruktúry ekonomiky, zabezpečenie jej otvorenosti voči svetovej ekonomike a ďalšia realizácia economickej reformy;
- nezanedbateľnou skutočnosťou bolo tiež racionálne ponímanie economickej integrácie slovenskej a českej ekonomiky a ich vzájomné vyrovnávanie.²⁴⁰

²³⁸ Cit. podľa RENDEK, I.: Spomienky účastníka prác na československej federácii, c. d., s. 73.

I. Rendek bol podľa vlastných slov prizvaný k práci spomínanej komisie dňa 13. mája 1968.

²³⁹ ŽATKULIAK, J.: Federalizácia československého štátu 1968 – 1970, c. d., s. 187 a n.

²⁴⁰ Tamže, s. 187 – 188.

V ďalšej časti sa materiál sústredil na charakteristiku tých najpodstatnejších rozdielov medzi názormi slovenských a českých ekonómov, ktoré sa v priebehu posledných týždňov vykryštalizovali.²⁴¹ Bolo zrejmé, že vznikom federatívneho štátu sa národný štát vzdáva časti svojej suverenity. Problém vznikol v súvislosti s rozsahom kompetencií odovzdaných federálnym orgánom. Podľa slovenských odborníkov sa kompetencie federálnych orgánov vo veciach hospodárskych majú jednoznačne odvodzovať zo suverenity národných štátov. Preto národné orgány majú mať také postavenie, aby reálne mohli vplývať na procesy, akými sú napr. realizácia ekonomickej reformy, modernizácia ekonomickej štruktúry krajiny či racionálne prepojenie národnej ekonomiky s integrovanou československou a so svetovou ekonomikou a samozrejme na proces vyrovnávania oboch národných ekonomík.

Predsedníctvo SNR v tomto čase považovalo za neprijateľné „*extrémne konštrukcie tesnej alebo úplne voľnej federácie*“. Riešenie videlo v nájdení takého modelu federácie, v ktorom by mali národné orgány k dispozícii všetky kompetencie v tých veciach, ktoré môžu optimálne riadiť a federálne inštitúcie zasa v záležitostiach, ktoré im budú zverené po dohode s národnými orgánmi. V súvislosti s nedoriešenou problematikou národných emisných bánk Predsedníctvo SNR zastávalo názor, že národné banky je nevyhnutné vybaviť právnou subjektivitou. „*Dohodnuté právomoci federálnej emisnej banky sú dostatočnou zárukou uplatňovania jednotnej menovej politiky na území celej federácie a nie sú v rozpore s právnou subjektivitou národných emisných bánk.*“²⁴² Slovenskí ekonómovia vystupovali proti neprimeranej centralizácii ekonomických procesov a jednotnú menu podľa ich názoru mohla zabezpečiť sústava federálnej emisnej banky a národných bánk, pričom federálne dane sa mali určovať len v nevyhnutnom rozsahu.²⁴³

Na druhej strane českí ekonómovia (J. Toman, Č. Kožušník, A. Červinka, M. Koudelka, M. Kohoutek, M. Sokol) vychádzali predovšetkým z poznania, že aplikáciou ekonomickej reformy sa presúva ťažisko hospodárskej

²⁴¹ Tamže, s. 188 a n. Na slovenskej strane sa prejavili v dokumente *Stanovisko slovenských ekonómov k Podkladu pre komisiu pre riešenie ekonomických problémov súvisiacich s novým štátovým usporiadaním*. SNA, f. ÚV KSS, kart. 1209.

²⁴² SNA, f. ÚV KSS, kart. 1209.

²⁴³ SNA, f. ÚV KSS, kart. 1209.

politiky do oblasti hodnotových vzťahov, teda uprednostňovali riadiacu úlohu trhu, a preto podľa nich nie je možné v danom období „*absolutizovať samostatnosť hospodárskej politiky národných orgánov a dopustiť oslabenie integrovanej spoločnej ekonomiky či nehybnosť federálnych orgánov*“. Podľa ich názoru sa v nasledujúcom období musí nevyhnutne zabezpečiť jednotná emisná a cenová politika, jednotný daňový systém a pod. Slovenskí ekonómovia (H. Kočúch, V. Pavlenda, J. Ferienc, J. Rosa, D. Hanes a I. Rendek) boli proti neprimeranej centralizácii právomocí na federálne orgány, lebo podľa nich si jednotný trh nevyžaduje absolútnu uniformitu ekonomických nástrojov, ktoré by boli jednoznačne dirigované z vrcholných orgánov, a rozdielny stupeň vývoja jednotlivých oblastí štátu si zasa vyžaduje istú mieru diferencovaných nástrojov.²⁴⁴

„Principiálne nezhody“ medzi slovenskými a českými teoretikmi existovali aj v problematike medzioblastného vyrovnávania (v súdobej terminológii). Z českej strany sa totiž politika ekonomického vyrovnávania viazala či podmienňovala „*iba zovretým federatívnym usporiadaním – silná federácia, ktorá je zastretou formou silného unitaristického centralistického štátu*“. Pritom pri aplikácii extrémneho variantu tzv. voľného federatívneho usporiadania sa s politikou ekonomického vyrovnávania na českej strane vôbec nepočítalo. Voľné usporiadanie sa používalo ako hrozba pre Slovensko „*so všetkými ekonomickými dôsledkami, až po colné hranice*“. Týmto spôsobom sa vlastne Slovensku vnucovalo, aby pod pojmom federácie prijalo „*unitárny, centralistický model štátoprávneho usporiadania*“. Hoci teoreticky sa aj na českej strane vyrovnávanie ponímalo ako proces, ktorý je prospešný obidvom národno-politickým častiam štátu.²⁴⁵

Názor slovenských odborníkov k problematike vyrovnávania bol jednoznačný: za uplynulých dvadsať rokov v podmienkach silných kompetencií ústrednej vlády „*nedochádzalo k ekonomickému vyrovnávaniu Slovenska, závislosť Slovenska na českých krajinách v kvalitatívnom, kvantitatívnom i štrukturálnom zmysle sa zvyšovala a absolútne rozmery základných strategických parametrov jeho hospodárstva sa prehlbovali v neprospech Slovenska.*“²⁴⁶ Preto zastávali názor, že apli-

²⁴⁴ ŽATKULIAK, J.: Federalizácia československého štátu, c. d. s. 188 – 189.

²⁴⁵ Cit. podľa dokumentu *Stanovisko slovenských ekonómov k Podkladu pre komisiu pre riešenie ekonomických problémov súvisiacich s novým štátoprávnym usporiadaním*. s. 12 – 13 dokumentu. SNA, f. ÚVKSS, kart. 1209.

²⁴⁶ Tamže, s. 3 dokumentu.

kácia modelu tesnej federácie nemá skutočné opodstatnenie a nie je zárukou optimálneho ekonomického rastu na Slovensku.

Tieto zásadné rozdiely naďalej rozdeľovali slovenských i českých ekonómov. Rokovania však museli pokračovať ďalej, lebo v politickej rovine sa počítalo s urýchlenu prípravou dohody a s následným kodifikovaním paragrafovaného znenia ústavného zákona o československej federácii. Preto i ekonómovia boli pod stálym tlakom. Podľa I. Rendeka mali rokovania prebiehať úplne inak, v inom poradí – najprv na vysokej politickej úrovni, kde sa mala dohodnúť i otázka ekonomického vyrovnávania a základné princípy, ktorými sa mala ekonomika vôbec riadiť. Na rokovaníach v Kolodějoch však boli slovenskí zástupcovia pod tlakom a čoskoro sa celá Kočtúchova ústavno-právna koncepcia dostala do krízy. Napríklad sa ukázalo, že slovenský priemysel nemôžu riadiť len slovenské inštitúcie, lebo „za úsek priemyslu je celý rad vecí, ktoré treba vykonávať spoločne. Tak sa muselo súhlasiť so zriadením ďalšieho federálneho orgánu Federálneho výboru pre priemysel. To isté sa čoskoro opakovalo za poľnohospodárstvo“.²⁴⁷

Rokovania pokračovali ďalej a na začiatku augusta 1968 bol pripravený *Súborný materiál odbornej komisie vlády*, ktorý obsahoval i *Návrh federatívneho usporiadania ČSSR*. Ten mal byť vlastne podkladom na prípravu paragrafovaného znenia ústavného zákona o federalizácii krajiny.²⁴⁸ Materiál sa pochopiteľne vyjadroval i k problematike ekonomických vzťahov medzi budúcimi národnými republikami, ale len veľmi všeobecne konštatuje, že hospodárstvo Československa je syntézou dvoch národných ekonomík, a to umocňuje ich ekonomický potenciál. Ďalej sa v ňom uvádza, že syntéza oboch národných ekonomík predpokladá jednotný socialistický trh, ktorý má byť založený na jednej mene, „voľnom pohybe pracovných síl, voľnom pohybe peňažných fondov, jednotnej sústave riadenia a jednotných zásadách hospodárskej politiky“.²⁴⁹

V súvislosti s politikou vyrovnávania materiál konštatoval, že hospodárstvo Československa pozostáva z dvoch rozdielnych ekonomík, pričom na základe dovtedajšej „administratívno-vrchnostenskej integrácie“ sa nepodarilo zabezpečiť taký vývoj, ktorý by odstránil rozdiely, existujúce medzi českou a slovenskou

²⁴⁷ Cit. podľa RENDEK, I.: Spomienky účastníka prác na československej federácii. c. d., s. 89.

²⁴⁸ Bližšie pozri ŽATKULIAK, J.: Federalizácia československého štátu 1968 – 1970, c. d., s. 231 a n.

²⁴⁹ Tamže, s. 234.

ekonomikou. O politike ekonomického vyrovnávania sa ďalej hovorilo v tom zmysle, že je prospešná pre oba národy, širší vnútorný trh a efektívnejšie využívanie zdrojov rastu údajne zabezpečí podmienky na rýchlejšiu rast životnej úrovne. Bola to konštatácia všeobecnej úrovne, ktorá nespomenula nijaké konkrétnejšie metódy, akými sa zabezpečí i v nových podmienkach federalizácie a rozvíjania ekonomickej reformy skutočné dosiahnutie vyrovnania medzi slovenskou a českou politikou.

Augustová okupácia priniesla násilné ukončenie procesu diskusií o novej podobe celého ekonomického systému v Československu. Proces smerujúci k federalizácii krajiny, zavŕšený prijatím zákona o československej federácii, prebiehal už v nových podmienkach. Samotná realizácia federácie tak v politickej, ako aj ekonomickej rovine bola deferovaná skutočnosťou, že sa uplatňovala v tzv. socialistickej podobe.

2. 6. Reálny vývoj ekonomiky

Po prekonaní ekonomickej krízy zo začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia sa v Československu obnovil rast hospodárstva. Národný dôchodok síce začal opäť rásť, no procesy nerovnováhy v celom ekonomickom systéme sa nepodarilo odstrániť a mali skôr tendenciu k prehlbovaniu. V rokoch 1966 a 1967 sa v priemysle dosahoval rast 7 %, ktorý však v prvých piatich mesiacoch roka 1968 klesol pod 6 %, pričom nadpriemerný rast sa dosiahol v oblasti bytovej výstavby. Neobyčajne dynamický vývoj sa prejavil predovšetkým v raste miezd a vôbec príjmov obyvateľstva, čo sa odrazilo na prudkom vzostupe maloobchodného obratu. Tempo rastu miezd bolo na vtedajšie pomery skutočne vysoké. Kým v rokoch 1963 – 1965 bol priemerný ročný rast miezd v Českoslovenku na úrovni 1,7 %, roku 1966 sa dosiahol vzostup 2,7 %, v nasledujúcom roku 5,5 % a v prvom polroku 1968 bol na úrovni 6,5 %. Priemerná nominálna mzda tak dosiahla najrýchlejšie tempo rastu za predchádzajúcich štrnásť rokov. Plnila sa i zásada, že rast miezd dosiahnutý v priemysle sa s ročným oneskorením prejaví i v nevýrobných oblastiach.²⁵⁰

²⁵⁰ NA ČR, f. 02/1, sv. 74, a. j. 101, f. 02/4, sv. 29, a. j. 48.

Tento pozitívny vývoj sa dosiahol aj vďaka ekonomickej reforme a priaznivou dôchodkovou situáciou vtedajších socialistických podnikov, ktorá však bola, podľa ekonomických odborníkov, determinovaná o. i. aj nízkou účinnosťou ekonomických nástrojov reformy. Preto sa v polovici roka 1968 začalo uvažovať o dodatočnom zdanení podnikov, resp. o zvýšení ekonomického tlaku na podnikateľské subjekty vôbec. V ďalšom rozvíjaní ekonomickej reformy sa táto situácia mala riešiť komplexným spôsobom v rámci nového daňového systému.

V tomto čase mal rýchly rast miezd, ale aj ďalších príjmov obyvateľstva v dôsledku opatrení, prijatých v sociálnej oblasti, za následok kumulovanie problémov na vnútornom trhu. Príčinou bol nielen nárast mzdových požiadaviek, ktorým podniky relatívne ochotne vychádzali v ústrety, ale aj minimálny rast cien na trhu, ktorý bol pôvodne plánovaný, ale nové vedenie štátu ho v praxi nerealizovalo (pôvodne sa predpokladal rast cien, a to i pri cenách niektorých základných potravín asi o 1,5 %). Vzostup maloobchodného obratu v Československu dosiahol v apríli 1968 rast 18,4 % a od januára do mája v priemere 11,6 %. Napriek tomu zásoby priemyselného tovaru vzrástli, poklesli však zásoby potravín. Rýchlu dynamiku rastu príjmov obyvateľstva, dodávok na vnútorný trh, ale i maloobchodného obratu tak možno považovať za jedno z najvýznamnejších špecifik vývoja v prvej polovici roka 1968 v Československu.²⁵¹

Napriek týmto pozitívam sa nerovnováha československej ekonomiky nevyriešila, skôr sa prehlbovala a reprodukovala na novej úrovni. Predovšetkým hrozil stav, že ak sa nepodarí zastaviť v celoštátnom meradle nové mzdové požiadavky, roku 1969 sa predpokladal istý inflačný vývoj, ktorý bol v tzv. socialistickej ekonomike neobvyklým javom. Zároveň si odborné kruhy začali uvedomovať možnosť vzniku vážnych problémov na vnútornom trhu. Taký dynamický rast príjmov obyvateľstva sa totiž neočakával a hrozil nedostatok dodávok na vnútorný trh vo viacerých komoditách. Pôvodne sa očakávali dodávky na vnútorný trh roku 1968 na úrovni 137 mld. Kčs, t. j. na úrovni asi o 8,4 mld. vyššej. Tým by však celkové zásoby poklesli pod 80 % a hrozilo prehlbovanie nedostatkov, keďže pre rok 1969 sa očakávala potreba dodávok na domácom trhu na úrovni 158 mld. Kčs. Ministerstvo národohospodárskeho plánovania však bolo schopné dodať

²⁵¹ NA ČR, f. 02/1, sv. 74, a. j. 101.

tovar len v hodnote nižšej o 10 mld. Kčs, následkom čoho by narastali disproporcie na trhu.²⁵²

Tento rozpor v polovici roka 1968 nevedeli ústredné orgány riešiť ani prostredníctvom zahraničného obchodu. V ňom na strane Československa narastalo aktívum pri obchode so socialistickými krajinami, teda vyvážal sa tovar vo vyššej hodnote ako sa priviezol. Vo vzťahu ku krajinám východného bloku bolo Československo v úlohe veriteľa, dlžníkom bolo len vo vzťahu k Juhoslávii (dlh na úrovni 172 mil. Kčs) a k Číne (65 mil. Kčs). Na druhej strane v obchode s kapitalistickými krajinami sa pasívne saldo Československa zväčšovalo a bolo nevyhnutné neustále obmedzovanie krátkodobých úverov. Začalo sa dokonca uvažovať o vyššej pôžičke vo voľne zameniteľných menách, ktorá by sa však nemala podľa odborníkov použiť na nákup spotrebného tovaru pre domáci trh, ale naopak, mala napomôcť riešeniu štrukturálnych problémov československej ekonomiky, resp. ozdraveniu výroby a obchodu vôbec.²⁵³

Podľa oficiálnych údajov roku 1968 dosiahol rast národného dôchodku v Československu 7,18 % (v porovnateľných cenách, na Slovensku 9,55 %) a rast peňažných príjmov obyvateľstva 11,91 % (13,77 %).²⁵⁴ Vývoj na Slovensku bol do značnej miery podobný celoštátnemu. V období od januára do júla 1968 sa priemerné tempo rastu priemyselnej výroby pohybovalo na úrovni 9,7 %, vcelku úspešný bol aj priebeh sezónnych prác v poľnohospodárstve, napriek istým problémom v nákupe živočíšnych výrobkov. Augustová okupácia Československa znamenala narušenie relatívne pokojného vývoja v celej ekonomike. Azda najcitelnejšie sa jej dôsledky prejavili v doprave – už 21. augusta bolo odstavených päťdesiat vlakov a tento počet sa zvýšil do konca mesiaca na 411. Narušená bola i automobilová doprava. Podľa neoficiálnych údajov boli škody spôsobené v hospodárstve na Slovensku do konca augusta 1968 na úrovni 314 miliónov Kčs (v tejto sume neboli zahrnuté nepriame škody, ktoré vznikli následkom čiastočného alebo úplného zastavenia výroby). Počnúc 21. augustom sa tiež zastavil rast úspor obyvateľstva – do konca mesiaca bolo vložených do bánk 66 miliónov Kčs a vybralo sa 504 miliónov Kčs. Pritom pokles úsporných vkladov, ktorý nastal

²⁵² Tamže.

²⁵³ Tamže.

²⁵⁴ Vypočítané podľa údajov Historickej štatistickej ročenky ČSSR, Praha 1985.

v sledovanom období, bol najväčším zásahom do vývoja vkladov od roku 1953 a predstavoval vyše 3 % zo stavu úsporných vkladov. Z celkového poklesu vkladov v Československu na slovenské územie pripadalo 40 %.²⁵⁵

Podobne ako v českých krajinách sa rast príjmov obyvateľstva na Slovensku v priebehu roka 1968 prejavil rýchlym dopytom na trhu v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi. Udalosti po 21. auguste sa odrazili aj na trhu a vyvolali horúčkovité nákupy obyvateľstva. Na jednej strane sa kupovali automobily, ktoré boli práve v tom čase dodané do predajní, ale predovšetkým základné potraviny. Vysoké percento rastu nákupu potravín potvrdzovalo úvahy, že nižšia spotreba potravín na obyvateľa na Slovensku, vrátane nepriaznivejšej skladby spotreby potravín vzhľadom na racionálnu výživu, je dôsledkom nižších príjmov obyvateľstva. V tomto čase sa tiež jednoznačne ukázalo, že na Slovensku je nedostatočná sieť maloobchodných predajní, ktorá predovšetkým na vidieku znižovala spotrebu i takých potravín, ktorých bol relatívny dostatok, resp. spracovateľských kapacít. Aj z týchto dôvodov sa zo slovenského územia presúvali do českých krajov značné objemy potravinárskych polotovarov, ktoré sa tam potom ďalej spracúvali a finalizovali, prípadne priamo exportovali.²⁵⁶ Podľa úradných miest však bolo zásobovanie obyvateľstva základnými potravinami na Slovensku zabezpečené do konca roka 1968, napriek istým problémom v pokrytí spotreby niektorých sortimentov mäsa.

Na decembrovom pléne ÚV KSS roku 1968 hodnotil ekonomický vývoj na Slovensku i jeho vtedajší tajomník V. Pavlenda. Podľa údajov, ktoré prezentoval, príjmy obyvateľstva z miezd vzrástli v priebehu roka o 10,6 %, príjmy poľnohospodárov (združených v JRD) o 22,1 % a sociálne príjmy o 15,8 %, teda celkové príjmy obyvateľstva mali vzrásť o 4 mld. Kčs. To bol oveľa väčší rast ako sa pôvodne predpokladalo, napriek tomu nastal, podľa Pavlendu, pokles životnej úrovne niektorých kategórií obyvateľstva, najmä dôchodcov, ktorým sa rast životných nákladov nekompenzoval zvýšením dôchodku.

V. Pavlenda na tomto fóre tiež konštatoval, že v československom hospodárstve naďalej pretrváva stav nerovnováhy, pričom Slovensko má svoje špecifiká.

²⁵⁵ SNA, f. ÚV KSS, kart. 1213.

²⁵⁶ Tamže. Napríklad za prvých deväť mesiacov sa zo Slovenska do českých krajín exportovalo 30-tisíc ton živej váhy hovädzieho dobytky a ošípaných.

Napriek tomu, že za uplynulých dvadsať rokov sa podľa jeho názoru podstatne znížili rozdiely medzi slovenskou a českou ekonomikou, jej úroveň na Slovensku je stále nižšia o 18 – 25 %. Pretrvávala rozdielna úroveň výrobných síl, čo bolo determinované dovtedajšou celoštátnou koncepciou výstavby československého hospodárstva, ktorá na Slovensku rozvíjala predovšetkým surovinové odvetvia hutnickej a chemickej výroby a palivovo-energetický komplex, no rozvoj spracovateľskej a finálnej produkcie zaostával. Do popredia začala vystupovať i nižšia vybavenosť výroby modernými technológiami. Za ďalší problém slovenskej ekonomiky Pavlenda považoval relatívne nižšiu ekonomickú aktivitu obyvateľstva, čo bolo zapríčinené nedostatkom pracovných príležitostí pre ženy v spracovateľskom priemysle ako aj odchodom značného počtu pracovných síl zo Slovenska za prácou do českých krajín. Keď k tomu pripočítal nižšiu úroveň vybavenosti nevýrobnou infraštruktúrou, mohol Pavlenda iba konštatovať, že výsledkom je stále pomerne nízka účasť Slovenska na tvorbe celoštátneho národného dôchodku.²⁵⁷

* * *

Problém nedostatočnej finalizácie priemyselnej výroby rezonoval v priebehu celého roka 1968. Význam tejto otázky nadobúdala postupne také rozmery, že sa jej venovala spoločná analýza Výskumného ústavu národohospodárskeho VŠE a Slovenského štatistického úradu. Ak na jednej strane silneli hlasy za zvýšenie finálnej výroby na Slovensku, vývoj určený plánovacími úradmi v skutočnosti šiel iných smerom. Podľa výskumu sa štruktúra priemyselnej výroby na Slovensku v rokoch 1966 – 1968 menila v smere znižovania finálnej produkcie. Nefinálne výrobky vzrástli o 92,6 %, finálne len o 31,8 %. Výroba tovarov pre domácnosti vzrástla o 25,2 %, no napríklad produkcia surovín o 86,2 % a kompletačných výrobkov až o 137 %.²⁵⁸

V sledovanom období z celkovej slovenskej priemyselnej výroby 43,9 % bolo surovinového a polotovarového charakteru. Slovenská ekonomika bola vysoko

²⁵⁷ SNA, f. ÚV KSS, kart. 1217.

²⁵⁸ ROSA, J.: Zdroje rozvoja národného hospodárstva Slovenska. In.: In.: Ekonomický časopis, 17, 1969, č.5, s. 398 – 399.

otvorená voči českému hospodárstvu a 37 % priemyselnej produkcie sa presúvalo do českých krajín.²⁵⁹ Ak sa v tomto čase požadoval zo strany vedúcich hospodárskych pracovníkov rast finálnej výroby, bolo to najmä z toho dôvodu, že cenová prestavba po 1. januári 1967 len zhoršila postavenie slovenských výrobcov, čo sa koniec koncov prejavilo v znížení stupňa rentability celého slovenského priemyslu. Rast finálnej produkcie pri danej cenovej politike tak vlastne znamenal rast efektívnosti výroby v priemyselných podnikoch.

Na decembrovom pléne ÚV KSS roku 1968 sa mohli prezentovať i relatívne kritické názory na dovtedajší vývoj slovenskej ekonomiky. V analytickom materiáli, ktorý bol pripravený na toto rokovanie, sa konštatovalo, že v poslednom období na Slovensku pretrváva taký rozvoj odborovej štruktúry priemyslu, ktorý spôsobuje ďalší výrazný pokles podielu finálnej produkcie. Vysoké tempá rastu vykázali progresívne odbory len surovinového charakteru (plechy, plastické hmoty, priemyselné hnojivá, gumárske výrobky). Rozvoj výrobných odvetví dopravných prostriedkov na Slovensku sa podľa materiálu nemohol považovať za progresívny, pretože išlo prevažne iba o malosériovú výrobu náhradných súčiastok, resp. dielov pomerne zastaralých typov. Celý charakter priemyselnej produkcie na Slovensku bolo možné označiť v nemalej miere za jednoduchý s nižším zhodnocovaním výrobných procesov. Kritizovali sa vysoké presuny výrobkov surovinového alebo komplementačného charakteru do českých krajín, pretože často neboli objektívnou potrebou. Tendencia vysokých presunov nefinálnej produkcie mala pritom trvať dlhé obdobie, vzhľadom na zanedbávanie budovania územných komplexov a pomalý rozvoj spracovateľského priemyslu na Slovensku.²⁶⁰ V závere tohto analytického materiálu sa konštatoval stav vážnych disproporcií medzi existujúcimi a využiteľnými zdrojmi ekonomického rastu na Slovensku a ich reálnym využitím. Nízka úroveň technológie spôsobovala pri mnohých výrobkoch vysokú nákladovosť, nízke úžitkové vlastnosti a malú konkurencioschopnosť na zahraničných trhoch. Za dôležitý problém sa považoval aj rýchlejší rozvoj surovinových odvetví priemyslu v porovnaní so spracovateľskými. Výsledkom viacerých spomenutých faktorov nakoniec bolo, že merná rýchlosť prírastku národného dôchodku na jedného obyvateľa Slovenska za roky

²⁵⁹ Tamže, s. 398.

²⁶⁰ SNA, f. ÚV KSS, kart. 1216.

1965 – 1967 dosiahla len 0,96 v porovnaní s českými krajinami, čo znamenalo, že rozdiely medzi národnými ekonomikami sa zväčšovali. Ekonomické vyrovnávanie tak čoraz jasnejšie súviselo s otázkou štrukturálnej prestavby slovenskej ekonomiky.²⁶¹

3. Labutia pieseň ekonomickej reformy

3. 1. Osud ekonomickej reformy po auguste 1968

V čase bezprostredne po okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy, nebolo pochopiteľne prioritou jeho politickej reprezentácie riešenie koncepčných ekonomických otázok. Napriek tomu ešte stále pretrvával názor, že niet dôvodov na to, aby sa nemohlo ďalej pokračovať v takých dôležitých procesoch, ako bolo napríklad ďalšie rozvíjanie ekonomickej reformy. Veď aj v prípade zotrvania cudzích vojsk na československom území sa pôvodne predpokladalo, že je len otázkou krátkeho času. Mnoho ľudí v Československu žilo stále v presvedčení, že i v nových podmienkach po auguste 1968 sa podarí zachovať atmosféru reforiem a zatiaľ si ešte nepripúšťali možnosť ich konca. Napriek začínajúcemu sa vnútropolitickému zápasu, ktorý sa prejavil už na zasadaní pléna ÚV KSČ v decembri 1968, z prejavu predsedu vlády Oldřicha Černíka vyplynulo, že v hospodárskej politike má byť jedným z jej najbližších krokov uvedenie zákona o socialistickom podniku do praxe. Taktiež sa mala pripraviť legislatíva o podmienkach socialistického podnikania. Aj z ďalších úloh, ktoré mala údajne vláda pripravené (daňová reforma, nová koncepcia cenovej politiky), bolo zrejme, že názor výkonnej zložky moci na ekonomickú reformu a jej nevyhnutnosť pre ozdravenie hospodárstva krajiny, sa nezmenil, Černíkovo vystúpenie v podstate získalo podporu aj v uznesení ÚV KSČ, z ktorého vyplývalo, že na pôde federálnej vlády sa má spracovať a následne predložiť na schválenie návrh „*k vymedzeniu postavenia socialistického podniku*“ a tiež vyhodnotiť experimenty o kolektívnych orgánoch typu podnikových rád.²⁶²

²⁶¹ Tamže.

²⁶² NA ČR, f. 02/1, sv. 86, a. j. 137.

Na tomto rokovaní vystúpil i slovenský ekonóm a vtedajší tajomník ÚV KSS V. Pavlenda, ktorý vo svojom referáte, napriek kritickým pripomienkam, očakával, že ekonomická reforma bude pokračovať. Pavlenda na tomto fóre opätovne kritizoval najmä fakt, že pri príprave reformy sa takmer neprihliadalo na slovenskú realitu a česká skutočnosť sa naďalej stotožňovala s celoštátnou. Podľa jeho názoru sa pri realizácii reformy prejavovala aj istá živelnosť a nekonceptnosť, čo azda vyplývalo aj z toho, že roku 1968 bol vývoj v krajine príliš hektický.²⁶³

Nepopierateľným faktom však bolo, že zákon o socialistickom podniku, ktorý sa pripravoval už od začiatku roka 1967, sa takmer ani po ďalších dvoch rokoch neposunul do takej fázy, aby mohol byť legislatívne schválený. Ak sa tak nestalo do augusta 1968, bolo to spôsobené predovšetkým tým, že Šikova reforma mala nepriateľov nielen na strane Kremľa, ale aj na domácej politickej scéne, kde ju brzдили významné skupiny úradníkov, lebo ohrozovala ich existenciu. Už sme spomínali, aké vysoké percento byrokratických pracovníkov v tzv. strednom článku riadenia mohlo prísť o svoje „teplé miesta“, nehovoriac o tých pracovníkoch aparátu, ktorí sa venovali ekonomickej sfére. Išlo vlastne o desiatistice úradníkov, pôsobiacich na hospodárskych ministerstvách, generálnych riaditeľstvách, ale aj v aparáte KSČ.²⁶⁴

V tomto zmysle sa ekonomická reforma naozaj nachádzala v štádiu, keď sa vlastne rozhodovalo o jej ďalšom osude, a to z viacerých príčin. V krátkom čase sa malo ukázať, ako sa po okupácii Československa, v nových politických pomeroch, bude dariť jej rozvíjanie, resp. realizovanie v praxi. Navyše po prijatí ústavného zákona o československej federácii (27. októbra 1968) od začiatku roka 1969 do popredia vystupovala aj otázka, do akej miery sa naplnili predstavy slovenskej politickej reprezentácie, ale aj slovenských ekonómov, ktorí s takým oduševnením vstupovali do diskusií o reforme na jar roku 1968.

Ak by sme totiž vychádzali zo schválenej normy ústavného zákona o federácii, pochopiteľne, bola do istej miery všeobecná, napriek tomu v nej nezostalo veľa

²⁶³ SNA, f. ÚV KSS, kart. 1217.

²⁶⁴ NA ČR, f. 1. tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, kart. 137. Pozri tiež: BÁRTA, M. – FELMAN, O. – BELDA, J. – MENCL, V.: Československo roku 1968. 2. díl: Počátky normalizace. Praha 1993, s. 43.

z pôvodných predstáv, s ktorými do rokovani o federalizácii vstupovali slovenskí zástupcovia. O hospodárstve Československa sa v zákone hovorilo ako o integrácii dvoch národných ekonomík a tiež v tom zmysle, že slovenský a český národ sú ekonomicky svojbytné. Zároveň však ústavný zákon určil v článku 8 oblasti, ktoré spadali do spoločnej pôsobnosti ČSSR a oboch republík, pričom taxatívne nevymenované oblasti mali patriť „do výlučnej pôsobnosti“ národných republík. Spoločnými záležitosťami mali byť: plánovanie, financie, emisná činnosť, cenová politika, zahraničné hospodárske vzťahy, priemysel, poľnohospodárstvo a výživa, doprava, pošty a telekomunikácie, rozvoj vedy a techniky, práca, mzdy a sociálna politika, sociálno-ekonomické informácie, právna úprava socialistického podnikania, normalizácia, miery a váhy, priemyslové práva, vnútorný poriadok a bezpečnosť štátu, tlač a iné informačné prostriedky.²⁶⁵ Vo všetkých týchto oblastiach si teda centrum štátu vymedzovalo právo uplatňovať svoj vplyv, čo v podstate znamenalo obmedzenie právomocí slovenských národných a ekonomických záujmov. Z kontextu ústavného zákona tiež vyplývalo, že v konkrétne určených oblastiach bude do úprav zákona vstupovať Federálne zhromaždenie.

Všeobecné tvrdenia sa v zákone objavili aj v súvislosti s problematikou plánovania: „*Návrhy federálnych plánov a plánov republík zostávajú súbežne a vo vzájomnej spolupráci federálne plánovacie orgány a plánovacie orgány republík podľa smerníc svojich vlád.*“ Ústavný zákon v článku 11. určoval spôsob tvorby štátneho rozpočtu. Jeho príjmami mali byť taxatívne určené dane, podiely na daniach a ďalšie príjmy dané zákonmi Federálneho zhromaždenia. Zo štátneho rozpočtu sa o. i. mali uhrádzať aj dotácie do republikových rozpočtov v záujme rozvinutia národných ekonomík a tiež „*na vyrovnávanie ekonomických rozdielov medzi Českou socialistickou republikou a Slovenskou socialistickou republikou*“. Táto problematika sa spomínala aj v článku 4, podľa ktorého malo byť vyrovnávanie ekonomických rozdielov medzi národnými republikami „významnou úlohou“ Československa.²⁶⁶

Nádeje a očakávania slovenských odborníkov sa v prípade ekonomickej reformy ukázali ako iluzórne. Väčšina ich návrhov nebola pretavená do ústavného záko-

²⁶⁵ Cit. podľa ŽATKULIAK, J.: Federalizácia československého štátu 1968 – 1970, c.d., 347 – 348.

²⁶⁶ Tamže, s. 349., s. 347.

na, viaceré zostali iba vo všeobecných náznakoch, a tak len skutočná realita po januári 1969 mala ukázať, nakoľko ústavný zákon prispeje k pozitívnym zmenám, a to tak v súvislosti so štátoprávnym postavením Slovenska, ako aj s jeho ekonomickým rastom.

Na slovenskej strane sa vrcholný stranícky orgán ÚV KSS ekonomickou problematikou zaoberal, ako sme už spomenuli, v polovici decembra 1968. V súvislosti s ekonomickou reformou a jej ďalšou realizáciou bol na toto fórum pripravený pracovný materiál s názvom *Ekonomické nástroje v novej sústave riadenia*, ktorý hodnotil dosiahnutý stav reformy najmä z pohľadu Slovenska. Podľa dokumentu v danom období išlo len o čiastkové hodnotenie, keďže zložitý spoločenský proces ešte nebol ukončený. Reforma síce priniesla určité pozitíva, no z širšieho celospoločenského pohľadu nedostatočne prispela k riešeniu economickej nerovnováhy a k stimulovaniu socialistického podnikania. Z celkového pohľadu sa však reforma v materiáli hodnotila ako pozitívny proces, ktorý je konkretizáciou vzťahu plánu a trhu. V tomto čase sa ešte nechápala ako narušenie princípov plánovanej ekonomiky. Za závažný problém označila nedostatočne zvládnutú cenovú prestavbu z januára 1967. Ani pôvodný predpoklad, že všetky podniky budú začínať za rovnakých podmienok, sa nepodarilo naplniť. Mnohé z nich získali bez vlastných zásluh značné finančné prostriedky, kým iné nemali prostriedky na najzákladnejšie potreby. Preto museli nasledovať rôzne redistribúcie finančných prostriedkov z centra.²⁶⁷

Špecifickým problémom bola, podľa materiálu, situácia na Slovensku, ktorá sa pri konštrukcii nástrojov economickej reformy nezohľadnila. „*Protichodnosť a negatívne stránky pôsobenia novej sústavy vystupujú preto v ekonomike Slovenska vypuklejšie, ako sa to javí celoštátne.*“ Mnohé problémy slovenských podnikov v porovnaní s podnikmi v českých krajoch, boli spôsobené ich nižšou rentabilitou, ktorá bola daná objektívne, vývojom ich materiálo-technickej základne a samozrejme aj prestavbou veľkoobchodných cien. Podľa dokumentu sa nedostatočne zohľadňovali rozhodnutia štátnych orgánov na urýchlenie rozvoja Slovenska a jeho postupné vyrovnávanie na úroveň českých krajín.

Spomínaný pracovný materiál však nebol len kritický, ale hľadal aj riešenia daných problémov, napr. v súvislosti s deformáciami cien či problematikou

²⁶⁷ SNA, f. ÚV KSS, kart. 1216

odvodov. Nakoniec dospel k názoru, že by bolo potrebné „*preskúmať tiež vhodnosť uplatnenia sústavy dane z pridanej hodnoty, ktorá by odstránila niektoré nedostatky zdanenia výrobkov vo finálnom štádiu výroby, plnšie a spravodlivejšie by zdaňovala jednotlivé fázy spracovania a umožnila uplatniť rovnaké zdanenie miezd a zisku vo všetkých podnikoch*“. Obsahoval aj ďalšie konkrétne návrhy, ktoré by napomohli optimálnemu rastu slovenskej ekonomiky, napr. potrebu vzniku Fondu územného rozvoja Slovenska, ktorý by bol efektívnejším nástrojom podpory jeho rozvoja než dovtedajšie spôsoby.²⁶⁸

Na decembrovom zasadaní ÚV KSS V. Pavlenda vo svojom prejave spomenul aj úlohy, ktoré by mali byť hlavnou súčasťou economickej reformy, a to najmä príprava zákona o socialistickom podniku takým spôsobom, aby mohol byť predložený na schválenie ešte v prvom štvrtroku 1969. Podobne sa malo riešiť i postavenie podnikových rád pracujúcich. Podľa Pavlendu sa v tomto smere malo postupovať i na Slovensku, rešpektujúc jeho špecifické podmienky.²⁶⁹ O reforme hovoril aj na vedeckej konferencii, ktorú pod názvom *O štrukturálnych problémoch rozvoja ekonomiky Slovenska* organizovala v januári 1969 Vysoká škola ekonomická. Podľa Pavlendu po auguste 1968 síce prevládali obavy o ďalší osud reformy, no tie sa rýchlo rozplynuli a od novembra stranické orgány „*jednoznačne formulovali potrebu pokračovať v reforme dôslednejšie, premyslenejšie a intenzívnejšie*“.²⁷⁰ Preto nastal čas, keď napriek zložitým politickým podmienkam treba urýchlene teoreticky rozpracovať princípy economickej reformy a zároveň stanoviť konkrétny časový harmonogram jej realizácie. Pavlenda tiež navrhol, aby sa v záujme tohto cieľa spojili slovenskí a českí odborníci, ktorí by mohli pracovať podobným spôsobom, ako sa postupovalo pri príprave ústavného zákona o československej federácii, kde sa sústredenie odborníkov osvedčilo.²⁷¹ Prípravu programu economickej reformy na tejto konferencii podporil aj Jozef Rosa, rektor VŠE. Program mal však už vyhovovať novým podmienkam po uzákonení federatívneho štátneho usporiadania, preto sa venoval problémom economickeho rastu na Slovensku v podmienkach nového štátoprávneho usporia-

²⁶⁸ Tamže.

²⁶⁹ SNA, f. ÚV KSS, kart. 1217.

²⁷⁰ PAVLENDÁ, V.: K problému realizácie poznatkov economických vied v praxi. In.: *Economický časopis*, 17, 1969, č.5, s. 389.

²⁷¹ Tamže.

dania a tradične aj jeho vyrovnávaníu na úroveň českých krajín. Podľa Rosu v predchádzajúcich rokoch bola miera výrobných investícií, ktoré plynuli na Slovensko „nižšia, ako by zodpovedalo podielu Slovenska na tvorbe národného dôchodku“. ²⁷² Ak by sa mala naplniť strategická úloha, t. j. dosiahnuť vyrovnanie Slovenska na úroveň českých krajín do roku 1980 a zároveň obstať v svetovej hospodárskej súťaži, musel by podľa neho rásť národný dôchodok na Slovensku v nasledujúcich rokoch približne o 10 % ročne. Podľa jeho názoru sa už od začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia mal na Slovensku oveľa rýchlejšie rozvíjať spotrebný priemysel, čo sa však neudialo „v dôsledku brzdiacich politických činiteľov“. Preto sa v nasledujúcom období musí slovenská ekonomika, v záujme splnenia uvedených cieľov, urýchlene orientovať na rast spotrebného priemyslu, terciálneho sektora a predovšetkým na budovanie vedeckovýskumnej základne. Pričom nezanedbateľným faktorom hospodárskeho rastu Slovenska malo byť aj rozumné využitie jeho práceschopného obyvateľstva. ²⁷³

Josef Rosa ďalej konštatoval, že v nasledujúcich rokoch by sa malo slovenské hospodárstvo intenzívne orientovať na čo najprogressívnejšie využívanie vlastných zdrojov rastu, ale aj na medzinárodný úver. Tento poznatok vyplynul podľa neho z hospodárskeho programu prvej českej vlády z januára 1969, z ktorého bolo zrejmé, že české hospodárstvo sa bude orientovať na rekonštrukciu výrobo-technickej základne a intenzívny typ investičnej politiky, z čoho pre Slovensko vyplývalo, že pravdepodobne nebude môcť rátať s veľkými prebytkami investičných zdrojov z českých krajín. ²⁷⁴

O ekonomickej reforme sa však nehovorilo len na takom fóre, akým bola vedecká konferencia. Prvá vláda Slovenskej socialistickej republiky (SSR) dostala na začiatku roka 1969 rozsiahly pracovný materiál s názvom *Náčrt ďalšieho postupu ekonomickej reformy*, ktorý vznikol na pôde Komisie SNR pre riadenie. Pri vzniku tohto dokumentu spolupracovalo osemnásť pracovných tímov

²⁷² ROSA, J.: Zdroje rozvoja národného hospodárstva Slovenska. In: Ekonomický časopis, 17, 1969, č.5, s. 396. „Ak od podielu 30 % na celoštátnych investíciách odpočítame pomerne vysoký podiel investícií do spoločenskej potreby a tie akcie, ktoré sú celoštátného charakteru, ale sú zahrnuté do podielu Slovenska, prichádzame k záveru, že miera výrobných investícií je nižšia, ako by zodpovedalo podielu Slovenska na tvorbe národného dôchodku.“

²⁷³ Tamže, s. 394.

²⁷⁴ Tamže, s. 396 – 397.

a približne dvesto ekonómov – teoretikov z výskumu i z praxe. Pochopiteľne, jeho hlavným cieľom bolo rozpracovať teoretické východiská ďalšieho rozvoja reformy.²⁷⁵

Cieľom tejto práce nie je vyčerpávajúca charakteristika všetkých častí dokumentu. Jednoznačne však z neho vyplývalo, že na strane slovenských ekonómov prevládal názor o nevyhnutnosti ďalšieho pokračovania ekonomickej reformy, pričom konštatoval, že v teoretickej rovine nastal pozitívny posun vo viacerých oblastiach, predovšetkým z hľadiska miesta Slovenska v tomto spoločenskom procese a jeho riadení. Podľa dokumentu možno v danej etape hovoriť len o prvých krokoch realizácie ekonomickej reformy v Československu a v istom zmysle aj o pretrvávajúcej direktívnej sústave riadenia. Podniky boli totiž sputnávané podobne ako v predchádzajúcom období, len striktné direktívy boli nahradené tzv. ekonomickými nástrojmi, ktoré však podnikom neprinesli skutočnú samostatnosť v hospodárení. Centralizácia v ich riadení pokračovala naďalej, len inými prostriedkami. Preto, podľa dokumentu, v nasledujúcom období treba prioritne riešiť otázku, akým spôsobom bude štát uplatňovať svoj vplyv v riadení ekonomiky. Nemôže ďalej pretrvávajúť stav, keď v administratívnej sústave riadenia centrum rozhodovalo o 100 % investícií, kým v čase realizácie reformy to bolo len v 87 %. Smerovalo sa k tomu, aby na skutočnom trhu pôsobil tak štát, ako i „*autonómna podniková sféra*“, čo by malo zvlášť význam najmä pre Slovensko. Keďže sa predpokladalo, že v trhových podmienkach bez osobitných zásahov sa rozdiely v ekonomickej úrovni medzi zaostávajúcimi a vyspelými oblasťami zväčšujú, zabezpečenie vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín bolo podľa materiálu „*nemysliteľné iba na základe rozhodovania podnikov alebo pomocou intervenčnej politiky štátu*“. Preto sa za nevyhnutné považovalo vytvorenie Fondu rozvoja Slovenska, ktorého cieľom by bolo podnikateľským spôsobom splniť spomínaný strategický cieľ.²⁷⁶

Ďalším problémom vtedajšej reálne existujúcej ekonomickej situácie bola cenová a odvodová sústava. Na Slovensku, podľa dokumentu, prevládali také cenové deformácie a s nimi súvisiace prerozdeľovacie procesy, ktoré deformovali hodno-

²⁷⁵ Dokument uverejnil Ekonomický časopis pod názvom: Náčrt ďalšieho postupu ekonomickej reformy. In: Ekonomický časopis, 17, 1969, č. 3, s. 230 – 273.

²⁷⁶ Tamže, s. 230 – 233.

tové vzťahy do tej miery, že v hospodárstve vznikla úplne neprehľadná situácia, ktorá sa iba prehlbovala. Východisko sa opätovne nachádzalo v pôsobení Fondu rozvoja Slovenska, pričom novou myšlienkou bola aj potreba vzniku peňažného a devízového trhu. Navyše, keďže doteraz pri uplatňovaní ekonomickej reformy absentoval priestorový pohľad, zmenu by mala priniesť aj nová hospodárska politika štátu, ktorá by si konečne uvedomila, že politika vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín, je aj v jej záujme. Ak by totiž centrum malo skutočný záujem na vyrovnávaní, zrejme by nemohol fungovať vtedajší systém odvodov, v ktorom sa jednotné ekonomické nástroje riadenia „*môžu nepriaznivo odraziť v slabšej oblasti*“.²⁷⁷

Návrhy, s ktorými prichádzali slovenskí ekonómovia, sú dôkazom ich odborného i osobného postoja k ďalšiemu rozvíjaniu ekonomickej reformy v Československu. Autori dokumentu si pritom uvedomovali, že jej realizácia je dlhodobým procesom. Preto v tomto období považovali za najdôležitejšie prijať niekoľko operatívnych rozhodnutí, ktorými by sa zamedzilo istému chaosu v rozhodovaní. Realizácia ekonomickej reformy by sa tak následne posunula do novej etapy. Najprv však bolo potrebné vyriešiť otázku postavenia podniku a princípov socialistického podnikania. Integrálnou súčasťou tejto problematiky zostávalo naďalej vyjasnenie postavenia nadpodnikových integrácií, podnikových rád pracujúcich a vôbec otázka úlohy štátu v ekonomike, ako aj aplikovanie ekonomickej reformy v podmienkach federatívneho štátoprávneho usporiadania.²⁷⁸

Spomínaný materiál opätovne upozornil na pretrvávajúce problémy slovenskej ekonomiky, ktoré sa v poslednom období ešte znásobili. Cenovou úpravou sa znížila už aj tak nízka úroveň rentability priemyselnej výroby, čo vyplývalo z daných štrukturálnych dôvodov. Nepriaznivý dopad mala predovšetkým na výrobky základného priemyslu. Stratovou sa stala napríklad aj výroba hliníka, niklu a pod., naopak, zvýhodnila sa výroba finálnej produkcie, ktorá na Slovensku stále klesala. Problém vyrovnávania Slovenska v týchto podmienkach bolo podľa dokumentu možné zabezpečiť niekoľkými cestami:

1. vytvorením normálnych ekonomických podmienok pre tie odvetvia, ktoré sú na Slovensku perspektívne, a majú predpoklady na dynamický rozvoj

²⁷⁷ Tamže, s. 234 – 235.

²⁷⁸ Tamže, s. 236.

(hutnícka výroba, chémia, strojárské a elektrotechnické odbory, spotrebný a potravinársky priemysel). Zároveň sa mali odstrániť cenové deformácie v odvodovej a dotačnej politike.

2. Cielenu podporou dynamických odborov výroby s dôrazom na spracovateľské a finalizujúce odvetvia.
3. Presadzovaním prílivu zahraničného kapitálu, napr. formou dlhodobých štátnych pôžičiek, vytváraním zmiešaných akciových spoločností a tiež nákupom strojov a licencií na pasívny úver.
4. Predajom cenných papierov i mimo územia Slovenska, pričom toto opatrenie by sa viazalo na vytvorenie peňažného trhu, ktorý by bol schopný zabezpečiť umiestňovanie cenných papierov v podnikoch, ale aj u obyvateľstva.
5. Využitím úverových zdrojov prostredníctvom federálnej emisnej banky, alebo inými prostriedkami.
6. Dotáciami z federálneho rozpočtu, napríklad na rozvoj vedeckovýskumnej základne, resp. na podporu investičnej výstavby, ktorá presahuje záujem národnej ekonomiky, prípadne na urýchlenie štrukturálnych zmien.²⁷⁹

Okrem týchto ciest sa osobitne zdôrazňoval aj význam Fondu na rozvoj Slovenska, ktorý by sa konštituoval zákonom. Jeho zakladateľom mal byť štát, ktorý by zákonom získal dostatočné právomoci na to, aby podnikateľským spôsobom mohol realizovať rozvojové projekty. V tomto smere sa uvažovalo aj o vydávaní obligácií, pričom fond by mal právo získať zahraničné úvery a licencie. Na fond by mohli nadväzovať iné špeciálne fondy, napr. Fond rozvoja cestovného ruchu a pod.²⁸⁰ Napriek tomu, že slovenskí ekonómovia v tomto období uvažovali aj o zavedení niektorých prvkov, vlastných trhovému hospodárstvu, akceptovali dané princípy ekonomiky a tzv. socialistického štátneho zriadenia. Najmä po okupácii Československa bolo nemysliteľné očakávať, že sa budú prezentovať myšlienky o nevyhnutnom absolútnom návrate ku klasickej kapitalistickej ekonomike. Stále totiž prevládalo presvedčenie, že socialistickú ekonomiku možno reformovať. Táto cesta nebola ešte úplne zavrhnutá.

²⁷⁹ Tamže, s. 267 – 269

²⁸⁰ Tamže, s. 271 – 273.

Z citovaných dokumentov teda jednoznačne vyplýva, že na Slovensku aj po okupácii krajiny vládlo presvedčenie o nevyhnutnosti pokračovania ekonomickej reformy. Podľa slovenských odborníkov ju však bolo potrebné v nasledujúcom období pripraviť a realizovať v praxi takým spôsobom, aby aj v daných podmienkach urýchlila ekonomický rast Slovenska a napomohla jeho vyrovnávaniu na úroveň českých krajín. Aj v centre štátu sa po zasadaní ÚV KSČ v decembri 1968 počítalo s tým, že proces ekonomickej reformy bude pokračovať. Koncom januára 1969 vznikla pod vedením O. Černíka komisia, ktorá mala v tejto súvislosti pripraviť jarne plénum k ekonomickým otázkam. Z organizačného hľadiska mala tiež zabezpečiť, aby do polovice apríla boli prerokované všetky podkladové materiály a na ich základe do polovice mája pripravené hlavné tézy KSČ v oblasti rozvoja národného hospodárstva a životnej úrovne.²⁸¹

Už 3. marca 1969 však vláda ČSSR prijala uznesenie č. 38, ktoré podľa nej vychádzalo z decembrového pléna ÚV KSČ z roku 1968 a jeho cieľom bolo vlastne predloženie zásad zákona o socialistických podnikoch. Zákon mal vytvoriť právne predpoklady na činnosť podnikov, ktoré by vystupovali ako relatívne samostatné podnikateľské subjekty, ďalej vymedziť dve relatívne samostatné sféry, t. j. sféru štátnej moci a správy a sféru podnikovú a zaviesť podnikové rady.²⁸² Jeho zámerom malo byť skutočné posunutie ekonomickej reformy do novej polohy, pričom sa predpokladalo, že po schválení osnovy zákona na vrcholnej straneckej úrovni bude tento doručený Federálnemu zhromaždeniu na schválenie. V tomto prípade išlo azda o posledný pokus aj legislatívnym spôsobom presadiť zásady Šikovej ekonomickej reformy a uviesť ich do praxe.

Keď však nasledujúceho dňa zasadal Výkonný výbor Predsedníctva ÚV KSČ a prerokoval zásady zákona, predložené vládou, uzniesol sa v tom zmysle, že návrh zákona sa po diskusii opäť len doplní o nové podnety a pripomienky.²⁸³ V podstate to znamenalo odmietnutie návrhu zákona o socialistickom podniku jedným z najvyšších stranických orgánov, ktorý na základe toho nebol vôbec predložený Federálnemu zhromaždeniu.

²⁸¹ NA ČR, f. 02/1, sv. 89, a.j. 147.

²⁸² NA ČR, f. 02/6, sv. 4, a.j. 13.

²⁸³ Tamže.

Predsedníctvo ÚV KSC malo rokovať o ekonomickej problematike na začiatku apríla 1969. Stalo sa tak na jeho zasadaní 8. apríla, teda po tzv. hokejovej kríze, keď pozícia A. Dubčeka a vôbec proreformných síl bola už silne otrasená. Preto sa prerokovanie ekonomických otázok odložilo bez udania termínov či konkrétnejšieho vysvetlenia,²⁸⁴ a to napriek tomu, že podľa pôvodne schváleného harmonogramu vlády mal byť návrh zákona o socialistickom podniku odobrený v priebehu apríla a mája. Ten bol po pripomienkach opätovne upravený a pokročila i príprava zákona o drobnom osobnom podnikaní.²⁸⁵

Po tom, ako Alexandra Dubčeka odstránili z vedenia KSC, a tým vlastne aj štátu, a po nástupe Gustáva Husáka do funkcie 1. tajomníka strany, Oldřich Černík ako predseda federálnej vlády urobil ešte jeden pokus na presadenie zákona o socialistickom podniku. Po niekoľkých ďalších pripomienkach, ktoré mali len zdržať jeho prípravu, zákon bol napokon dokončený v novej verzii k 29. aprílu 1969. Zároveň mala vláda pripravený i návrh zásad zákona o podnikateľskom oprávnení, o podmienkach podnikateľskej činnosti a ochrane hospodárskej súťaže. Tieto návrhy sa prerokovali na schôdzi Predsedníctva ÚV KSC 13. mája 1969, kde bolo prijaté uznesenie v tom zmysle, že v rámci diskusie (ktorá však nebola zaznamenaná, resp. nie je v archívnych materiáloch dostupná) sa má návrh zákona o socialistických podnikoch dopracovať, a to v nadväznosti na prípravu ďalších zákonných opatrení súvisiacich s postaveniu socialistických podnikov. Podľa platného uznesenia sa prerokovanie návrhu zákona malo odložiť dovtedy, kým nebudú dané zákonné opatrenia komplexne pripravené.²⁸⁶ Tým bol zákon o socialistických podnikoch vlastne definitívne odmietnutý a rovnako aj, hoci v tomto období to nebolo ešte také zrejmé, ekonomická reforma vychádzajúca zo Šikovej teórie.

Hoci na májové rokovanie Predsedníctva ÚV KSC bolo pripravené uznesenie v tom zmysle, že zákon o socialistickom podniku bude schválený, pričom sa malo vychádzať z novembrového a decembrového uznesenia pléna z roku 1968, táto alternatíva sa nerealizovala. Predsedníctvo ÚV KSC malo k dispozícii aj hodnotiace materiály návrhu zákona od ekonomického oddelenia ÚV KSC,

²⁸⁴ NA ČR, f. 02/1, sv. 91, a. j. 152.

²⁸⁵ Tamže.

²⁸⁶ NA ČR, f. 02/1, sv. 94, a. j. 157.

oddelenia straníckej práce v priemysle a iných orgánov. V nich sa už v tomto období začala objavovať kritika návrhu zákona o socialistickom podniku, resp. niektorých jeho téz, ktorá postupne získavala na význame. Podľa nej zákon údajne nedostatočne posilňuje funkciu štátu pri riadení ekonomiky (hoci to nebolo jeho cieľom) a v prípade podnikových rád sa vraj dokonca prekračoval Akčný program KSČ z apríla 1968, čo svedčí o hlbokom podcenení odborného riadenia.²⁸⁷ Tieto a podobné tézy sa postupne ďalej rozpracúvali a neskôr sa stali základom kritiky celej ekonomickej reformy, resp. spoločenského procesu, ktorý v Československu prebiehal vlastne už od roka 1963.

Nové Husákovo stranícke vedenie sa pokúsilo upevniť si svoju pozíciu na zasadaní ÚV KSČ koncom mája 1969. Hoci z prijatých dokumentov je zrejmy trend k reštaurácii byrokraticko-direktívneho socializmu, nedošlo ešte k zásadnému odmietnutiu predchádzajúceho vývoja, ktoré by stúpcov reforiem obralo o posledné ilúzie, že aspoň ich časť môže byť v reálnej politike zachovaná.²⁸⁸ V skutočnosti bol však obrat v politike vedenia strany rýchly. Svedčí o tom i uznesenie vlády ČSSR zo 6. júna 1969. Podľa neho vláda pokladala v danom čase za nevyhnutné všetkou svojou činnosťou pôsobiť tak, aby sa upevnila funkcia socialistického štátu ako orgánu robotníckej triedy a pracujúceho ľudu. Preto sa mala aktívne presadzovať politika KSČ a socialistická zákonnosť. V zložitej ekonomickej situácii sa považovalo za potrebné neodkladne prijať súbor opatrení v záujme posilnenia riadenia hospodárskeho života. Pokiaľ išlo o problematiku ekonomickej reformy, v uznesení sa o nej hovorilo v tom zmysle, že vláda bude formulovať zásady jej ďalšieho postupu, pričom bude vychádzať z analýz dovedajšieho vplyvu reformy, ako aj zo skúseností ostatných socialistických krajín s podobnými procesmi v hospodárstve. Tak sa mala dosiahnuť postupná realizácia ucelenej koncepcie riadenia ekonomiky, založenej na nevyhnutnosti zásadného posilnenia úlohy a významu národohospodárskeho plánovania. Tento cieľ sa mal naplniť takým spôsobom, aby sa dosiahlo „*podstatné zvýšenie hospodársko-organizátorskej funkcie štátu*“. V zahranično-ekono-

²⁸⁷ Tamže.

²⁸⁸ BÁRTA, M. – FELCMAN, O. – BELDA, J. – MENCL, V.: Československo roku 1968. 2. díl: počátky Normalizace. Praha 1993, s. 70.

mickej oblasti sa zasa zdôrazňovala nevyhnutnosť obnoviť vzájomnú dôveru medzi ČSSR a ZSSR, ako aj ďalšími socialistickými krajinami.²⁸⁹

Z pracovného harmonogramu vlády, ktorý bol pripravený už na začiatku júna 1969 vyplývalo, že na jeseň sa bude konať plénum ÚV KSČ k ekonomickým otázkam. Pri ďalšom „rozvíjaní“ reformy sa malo pokračovať tak, že sa urýchlene zhodnotia skúsenosti ostatných socialistických krajín (najmä ZSSR, NDR a MLR), do júna 1969 sa pripraví zhodnotenie československej economickej reformy, pričom sa predpokladalo, že zákon o socialistických podnikoch bude dopracovaný na základe diskusií osobitnej komisie na čele s Václavom Valešom, zriadenej pri Predsedníctve ÚV KSČ. V spomínanom uznesení vlády sa tiež stanovilo, akým spôsobom sa má zákon upraviť: doplniť sa mali časti vzťah štátu a podnikovej sféry, strany a podnikov, vplyvu štátu na podnikové rady a integrácie, upevniť sa malo postavenie zodpovedných vedúcich a potvrdiť princíp voľby riaditeľa štátom.²⁹⁰ Takto bol jednoznačne naznačený trend ústupu od základných princípov pôvodne koncipovaného zákona o podnikoch, vychádzajúceho z ideí pôvodnej československej economickej reformy.

Tento nový trend bol jednoznačne podporený na rokovaní Predsedníctva ÚV KSČ 20. júna 1969, ktoré sa uznieslo v tom zmysle, aby pri príprave plánu na rok 1970 „boli zakotvené také nové momenty v riadení ekonomiky (posilnenie úlohy plánu, posilnenie úlohy štátneho riadenia atď.), ktoré budú zaručovať obrat oproti pôvodnému stavu“. Urýchlene sa mala pripraviť nová politicko-hospodárska smernica a O. Černík ako predseda vlády mal do konca júna predložiť návrh nových opatrení, ktoré by už boli súčasťou plánu na rok 1970.²⁹¹

Smerovanie „economickej reformy“ v Československu vedenie KSČ i vláda navyše potvrdili novoformulovaným postojom voči podnikovým radám. Už na rokovaní Predsedníctva ÚV KSČ 30. júna 1969 bol odobrený materiál vlády s názvom *Koordinácia postupu vlád ČSSR, ČSR a SSR v oblasti vzniku a ďalšieho pôsobenia podnikových rád*. Podľa tohto materiálu k podnikovým radám, ktoré fakticky existujú, treba pristupovať tak, že ide len o experimenty, pokiaľ by ich činnosť bola v rozpore s celkovou economicou situáciou podniku alebo z iných

²⁸⁹ NA ČR, f. 02/1, sv. 97, a. j. 162.

²⁹⁰ Tamže.

²⁹¹ NA ČR, f. 02/1, sv. 98, a. j. 163.

závažných dôvodov. Ďalej sa vychádzalo z toho, že v oblasti centrálného riadenia nie je možné podnikovým radám priznať také právomoci, ako napr. vyjadrovanie sa k menovaniu či odvolaniu riaditeľa, ročným uzávierkam a pod. Otázky spojené s existenciou rád sa mali skúmať pri previerkach, ktoré by organizovali príslušní ministri. Šlo predovšetkým o to, či rady pôsobia v súlade so vzorovým štatútom, ktorý už mala vláda nanovo formulovaný. V ňom sa napríklad uvádzalo, že *„Podniková rada má povahu experimentu, ktorého výsledky budú vyhodnotené a využité ako podklad ku konečnému rozhodnutiu o forme a obsahu kolektívnych orgánov demokratickej správy a spoločenskej kontroly podnikov. Činnosť podnikových rád podľa tohto štatútu zaniká experimentom.“* Navyše sa vo vzorovom štatúte uvádzalo, že činnosť podnikových rád nesmie byť v rozpore s platnými právnymi predpismi, pričom viaceré boli konkrétne menované.²⁹² Z podstaty dokumentu jednoznačne vyplývalo, že s ďalšou existenciou podnikových rád sa už nepočítalo tak, ako ani so skutočným rozvíjaním ekonomickej reformy. Boli totiž orgánom, ktorý nemal miesto v riadiacich štruktúrach administratívno-byrokratického socializmu.

Už sme spomínali, že pri ďalšom koncipovaní rozvoja ekonomickej reformy v Československu po auguste 1968 sa malo vychádzať aj zo skúseností ostatných socialistických krajín. Predsedníctvo vlády ČSSR relatívne rýchlo pripravilo požadovaný materiál a už 24. júla 1969 ho predložilo Predsedníctvu ÚV KSČ. Zdôrazňovalo sa v ňom, že v analyzovaných krajinách (ZSSR, MLR, PLR, NDR) sa pri realizácii ekonomických reforiem cieľavedome uplatňuje vedúca úloha komunistickej strany, a to tak pri príprave, ako i uskutočňovaní. Navyše sa vychádzalo z princípov socialistickej ekonomiky, predovšetkým spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov a z toho sa odvodzovala úloha štátu v ekonomike. Vo všetkých sledovaných krajinách bol v popredí národohospodársky plán (okrem Juhoslávie) a v žiadnej z nich sa nepreceňovali tovarovo-peňažné vzťahy (s výnimkou spomínanej Juhoslávie). Ako najdôležitejší poznatok sa v materiáli hodnotila skutočnosť, *„že v podstate sú známe princípy ekonomických reforiem socialistických krajín a že dosiahnuteľné skúsenosti, ktoré socialistické krajiny radi ponúkajú, neboli pri realizovaní ekonomickej reformy v ČSSR využité“*, pričom materiál osobne podpísal Jozef Lenárt. V uznesení Predsedníctva ÚV

²⁹² Tamže.

KSČ k tejto problematike sa zdôraznilo, že získané poznatky sa využijú pri ďalšom postupe v rozvíjaní sústavy ekonomickej riadenia.²⁹³

Kým na jar 1969, po nástupe Husákovho vedenia KSČ, ešte mohli pretrvávajúť ilúzie, že je možné zachovať aspoň ducha reforiem, po zásahu politickej moci pri prvom výročí augusta 1968 proti demonštrujúcim občanom bolo zrejmé, že čoskoro bude nasledovať aj demontáž reforiem. Už spomínané dokumenty z jari a leta 1969 tento trend naznačili. Napriek čoraz otvorenejšej kritike však ešte nedochádzalo k odsudzovaniu celého obrodného procesu a aspoň navonok sa uvažovalo o jeho rozvíjaní.

V straníckych štruktúrach sa postupne pripravovala analýza priebehu ekonomickej reformy v Československu od jej samých začiatkov. Dve analýzy, pripravené pod vedením V. Valeša však Národohospodárska komisia ÚV KSČ (NHK ÚV KSČ) odmietla „*pre podstatné ideovo-politické a odborné-ekonomické nedostatky*“, a tak napokon aparát Hospodárskej rady vlády vypracoval materiál *Zásady upevnenia a zdokonalenia systému riadenia národného hospodárstva*.²⁹⁴

Už samotný názov dokumentu napovedá o tendenciách predkladanej analýzy. Napriek tomu ich NHK nepokladala za dostatočne kritické k hodnotenému procesu ekonomickej reformy. Pritom v spomínanom materiáli sa konštatovalo, že teoretická skupina okolo O. Šika, vychádzajúc z kritického pohľadu na ekonomický vývoj v Československu, postupne strhávala na seba vedenie ekonomickej reformy a prisvojovala si právo monopolného výkladu jej obsahu. Kritika následne pokračovala v tom smere, že niektorí jedinci si údajne prisvojili právo a zmenili pôvodnú líniu strany, ktorá smerovala k zdokonaleniu plánovitého riadenia národného hospodárstva na tendenciu, cieľom ktorej mal byť vznik „regulovaného socialistického trhového hospodárstva“. Odtiaľ bol, podľa dokumentu, už len krok k revízii ekonomickeho systému socializmu, teda k staronovej koncepcii „demokratickeho socializmu“, ktorá údajne už desiatky rokov bola platformou oportunistického a revizionistického prúdu v robotníckom hnutí.²⁹⁵

Symptomatikým v tejto kritike bola snaha o zachovanie tzv. stredného článku riadenia, rôznych generálnych riaditeľstiev a vedení výrobných-hospodárskych

²⁹³ NA ČR, f. 02/1, sv. 99, a.j. 165.

²⁹⁴ NA ČR, f. 10/8, sv. 2, a.j. 5.

²⁹⁵ Tamže,

jednotiek. Tieto by v prípade aplikácie princípov ekonomickej reformy boli absolútne zbytočným článkom riadenia a prirodzene by museli zaniknúť. Ak sa spomínaná analýza jednoznačne vyjadrovala, že tento článok riadenia je nevyhnutné zachovať, nebolo pochýb o tom, o zachovanie akého modelu socialistickej ekonomiky ide. Preto nie je prekvapujúci ani názov jednej z častí takto poňatej kritiky – *Obnovenie vedúcej úlohy strany na ekonomickom úseku ako predpoklad ďalšieho rozvoja ekonomickej reformy.*²⁹⁶

Z kontextu tohto materiálu už jasne vyplynulo, že sa skončila éra, v ktorej sa dalo uvažovať o možnostiach rozvíjania princípov ekonomickej reformy, vychádzajúcich z pôvodných ideí O. Šika a ďalších proreformných ekonómov. Kritika princípov tejto reformy sa ďalej „precizovala“, až sa nakoniec stala súčasťou neslávne známeho *Poučenia z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ.*

²⁹⁶ Tamže.

Záver

Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska – už samotný názov tejto publikácie implikuje jej obsah. Pritom cieľom autora nebolo podrobne mapovať sociálno-ekonomický vývoj na Slovensku v tomto, ešte aj pre mnohých súčasníkov, pamätnom roku ako istý statický obraz, ale skôr analyzovať udalosti našich novodobých dejín ako vyústenie dlhodobého procesu, ktorý bol determinovaný vlastne už výsledkami druhej svetovej vojny. Tie rozhodli, že povojnové Československo bude patriť do sovietskej sféry vplyvu. Udalosti vo februári 1948 a najmä po ňom túto tendenciu len potvrdili. Nasledovali také zásadné zmeny v štruktúre spoločnosti, že možno hovoriť o zmene spoločenského systému ako takého. Nešlo totiž iba o zmenu politického systému, ktorý sa sformoval do novodobej totalitnej podoby. V ekonomickej oblasti, teda v oblasti materiálneho života spoločnosti, nastali zásadné vlastnícke zmeny, keď sa štát stal najvýznamnejším vlastníkom všetkých výrobných prostriedkov. Postupne sa u nás udomácnil systém riadenia, ktorý kopiroval sovietske formy. Výsledkom bola totálna zmena sociálnej štruktúry spoločnosti.

Na Slovensku navyše po februári 1948 spolu s týmito zmenami, alebo v ich rámci, prebiehala socialistická industrializácia krajiny, podporovaná investíciami z celoštátnych zdrojov. Zvyšoval sa význam priemyslu, rástla ekonomická aktivita obyvateľstva. Hospodársky rast v sledovanom dvadsaťročí bol na Slovensku v podstate taký, že sa v relatívnych ukazovateľoch približoval úrovni, dosiahnutej v českých krajinách, ale v niektorých dôležitých ukazovateľoch narastali medzi dvoma časťami štátu absolútne rozdiely – napr. v tvorbe národného dôchodku na jedného obyvateľa. Na problémy v hospodárskom vývoji dlhodobo upozorňovali slovenskí ekonómovia a ich kritiku si postupne osvojil aj politický líder roku 1968 Alexander Dubček. Jeho kritické vystúpenie v septembri 1967 sa stalo vlastne prológom udalostí, ktoré poznáme pod názvom československá jar 1968. Samozrejme, problémy v ekonomickom vývoji neboli len na Slovensku, ale aj na celoštátnej úrovni. A tak vlastne ekonomická kríza v prvej polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia iniciovala začiatok Šikovej reformy. Tá sa síce postupne realizovala, no pre Slovensko mala i negatívne dopady. V priebehu hektických mesiacov roka 1968 sa všetky tieto problémy dynamicky

riešili, a to nielen v ekonomickej oblasti. V politickom živote spoločnosti sa realizoval pokus vytvoriť akýsi „socializmu s ľudskou tvárou“. No práve vývoj roku 1968 dokázal, že socialistický systém založený na totalitnej ideológii je nereformovateľný. Nasledujúci rok bol už len labuťou piesňou ekonomickej reformy, ktorú postupne noví predstavitelia režimu pochovali spolu s nádejami celej spoločnosti. Na nasledujúcich dvadsať rokov tak bola celá československá ekonomika odsúdená na stagnáciu a zaostávanie za vyspelými západnými krajinami.

Miroslav Londák

Resume

The purpose of this work (book) shall not be an insight into the year 1968 in Slovakia by mapping in detail the development in this period in the economic area, as a certain static picture. The author's attempt was rather to perceive the events in this year as the outcome of a long-term process, which was actually already determined by the results of WWII. Those results decided that the post-war Czechoslovakia shall belong to the Soviet sphere of influence. The events of February 1948 only confirmed this tendency. A change in the essential social spheres followed and it might be called its systematizm. Not only did the political system change, which was formed into a modern totalitarian form. In the economic area, there were substantial ownership changes and the state became the most significant owner of production means. Gradually, a management system was taken over, which copied the Soviet forms, and the social structure of the society changed almost completely.

In Slovakia, the socialist industrialization of the country was happening after February in this connection, supported by the investment from national funds. The importance of industry was increasing; economic activity of the population was growing. The economic growth in the monitored decade in Slovakia was actually in such a state that it provided for advancing towards the level achieved in the Czech countries in relative indicators, but on the other hand, in some of the crucial indicators the absolute differences were growing – e.g. created national income per inhabitant. The problems in the economic development were pointed out by the Slovak economists in the long term and their criticism was also gradually adopted by Alexander Dubček. His critical appearance in September 1967 had actually become a prologue to the events which became known as the Czechoslovak Spring 1968. Naturally, the problems of economic development did not only exist in Slovakia, but on the national level as well, and the economic crisis from the first half of the 1960s began the Šik's reform. This was gradually implemented but it had some negative effects on the Slovak side. In the course of 1968, all these problems were being solved dynamically, not only in the economic area. From the political point of view, there was an attempt to create „socialism with a human face“, but it was the development in 1968 that proved that the

socialist system based on the totalitarian ideology was non-reformable. The following year was only a swan-song of the economic reform which was gradually denounced by the new regime representatives. For the following twenty years, the entire Czechoslovak economy was hereby denounced to stagnation and falling behind the developed western countries.

Menný register

- Barbírek, F. 105
 Baťa, T. 9, 10
 Beneš, E. 11,
 Biľak, V. 99, 112
 Bránik, J. 48
 Brežnev, L. 83, 84
 Čisař, Č. 84
 Černík 86, 126, 135, 138
 Červinka, A. 117
 Červonenko, S. V. 94
 Dubček, A. 55, 56, 57, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 79, 80, 84, 94, 98, 99, 136, 142
 Džuban, A. 51
 Ďuriš, J. 14
 Ferienc, J. 53, 103, 106, 115, 117
 Fundárek, M. 62, 63
 Gottwald, K. – 13, 14, 20,
 Grospič, J. 101
 Hanes, D. 117
 Husák, G. 70, 100, 101, 115, 136, 137
 Húska, A. M. 111
 Hůbl, M. 101
 Chudík, M. - 93
 Kadlec, M. 104
 Klas, A. 62, 63
 Kocanda, R. 101
 Kočtúch, H. 40, 48, 49, 50, 51, 56, 57, 67, 73, 93, 99, 100, 103, 104, 105, 108, 109, 112, 114, 115, 117, 119
 Kohoutek, M. 117
 Kolek, J. 62, 63
 Kontra, J. 114
 Kosta, J. 34
 Koudelka, M. 117
 Kožušník, Č. 117
 Kuřka, J. 106
 Lantay, A. 59
 Lacko, R. 60
 Lenárt, J. 139
 Löbl, E. 114, 115
 Luxemburgová, R. 28
 Marx, K. 28
 Mittag, S. 95
 Mlynář, Z. 84, 99, 100, 101
 Novotný, A. 55, 69, 70, 80, 82, 93, 94, 98, 99, 101
 Pavlenda, V. 40, 48, 49, 50, 54, 56, 57, 58, 93, 99, 100, 103, 112, 114, 115, 117, 123, 124, 127, 130
 Porvazník, J. 41
 Pračko, E. 51
 Rendek, I. 117, 119
 Rosa, J. 49, 109, 110, 115, 117, 130, 131
 Rozsypal, K. 104
 Řehůrek, J. 101
 Řezníček, J. 90
 Slánský, R. 10
 Sokol, M. 117
 Stalin, J. 15
 Šebesta, Š. 48

Šik, O. 84, 88, 89, 90, 93, 95, 96, 98,
110, 140, 141
Široký, V. 15, 20, 21, 55
Štrougal, L. 65, 66, 69,
Šujan, I. 61
Šulc, Z. 103
Toman, J. 90, 117
Tuček, M. 104
Turčan, P. 49, 53
Vaculík, M. 70
Valeš, V. 138, 140
Vašečka, F. 100
Veltruský, L. 104

Literatúra

- ARON, H.: Dix huit leçons sur la société industrielle. Paris 1962.
- BARNOVSKÝ, M.: Na ceste k monopolu moci. Bratislava 1993.
- BARNOVSKÝ, M. (ed.) Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945 – 1992). Bratislava 1994.
- BÁRTA, M. – FELCMAN, O. – BELDA, J. – MENCL, V.: Československo roku 1968. 2. díl : počátky normalizace. Praha 1993.
- BARTO, J.: Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov. Bratislava 1968.
- BARVÍK, J. A kol.: Vývoj československé ekonomiky a hospodářská politika. Praha 1971.
- BRUS, W.: Modely socialistického hospodářství. Praha 1964.
- DUBČEK, A.: Nádej zomiera posledná. Bratislava 1993.
- Ekonomické problémy rozvoja Slovenska vo federatívnom usporiadaní. Bratislava 1968.
- FALŤAN, S.: Slovenská otázka v Československu. Bratislava 1968.
- FILIPEC, J.: Industriální společnost v sociologické diskusi. Praha 1962.
- FOURASTIÉ, J.: Le grand espoir du XX. siècle. Paris 1960.
- GOLDMANN, J., KOUBA, K.: Hospodářský růst v ČSSR. Praha 1967.
- GOLDMANN, J.: Strategie ekonomického růstu. Praha 1985.
- HALLON, L.: Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (rozvoj alebo úpadok?). Bratislava 1995.
- HAYEK, F. A.: Cesta do otroctví. Praha 1990.
- HOBSBAWM, E.: Věk extrémů. Krátke 20. století 1914 – 1991. Praha 1998.
- Hospodářský a sociální vývoj Československa (1945 – 1992). Praha 1996.
- HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovenku 1945 – 1950. Bratislava 1984.
- CHOVANEC, J.: Československá federácia. Bratislava 1978.
- JOHNSON, P.: Dějiny 20. století. Praha 1991.
- KALECKI, M.: Náčrt teorie růstu socialistické ekonomiky. Praha 1965.
- KAPLAN, K.: Kořeny československé reformy 1968. Brno 2000.
- KAPLAN, K.: Sociální souvislosti krizí socialistického režimu v letech 1953 – 1957 a 1968 – 1975. Praha 1993.

- KAPLAN, K.: „Všechno jste prohráli ! “ Praha 1997.
- KARVAŠ, I.: Sjednocení výrobných podmínek v zemích českých a na Slovensku. Praha 1933.
- KOČTÚCH, H.: Ekonomická efektívnosť investícií. Bratislava 1959.
- KOHOUT, J.: Sociologie a řízení ekonomiky. Praha 1867.
- KOUBA, K. A kol.: Úvahy o socialistické ekonomice. Praha 1968.
- KOVÁČ, D.: Slováci – Česi – dejiny Bratislava 1997.
- KOVÁČIK, J. – VÁLIK, B.: Malý sprievodca ekonomikou Slovenska. Bratislava 1965.
- KOŽUŠNÍK, Č.: Problémy teorie hodnoty a ceny za socialismu. Praha 1964.
- Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989. Banská Bystrica 1997.
- KURAL, V. – MORAVEC, J. – JANÁČEK, F. – NAVRÁTIL, J. – BENČÍK, A.: Československo roku 1968. 1. díl : obrodný proces. Praha 1993.
- KURLANSKY, M.: 1968. Rok, ktorý otriasol svetom. Bratislava 2006.
- LALUHA, I.: Alexander Dubček, politik a jeho doba. Bratislava 2000.
- LALUHA, I. – POLLÁK, P. – UHER, J.: Alexander Dubček 1921 – 1992. Bratislava 1997.
- LIPTÁK, L.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava 1998.
- LIPTÁK, L.: Storočie dlhšie ako sto rokov. Bratislava 1999.
- LETTRICH, J.: Dejiny novodobého Slovenska. Bratislava 1993.
- LŐBL, E.: Úvahy o duševnej práci a bohatstve národa. Bratislava 1967.
- LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E.: Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. Bratislava 2002.
- LONDÁK, M.: Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960). Bratislava 1999.
- MACHONIN, P. a kol.: Československá spoločnosť. Bratislava 1969.
- MENCL, V. – BÁRTA, M. – FELCMAN, O. – BELDA, J.: Československo v roku 1968. II. Počátky normalizace. Praha 1993.
- MLYNÁŘ, Z.: Mráz přichází z Kremle. Praha 1990.
- Národná rada v kontexte slovenských dejín. Bratislava 1999.
- Paměti Vasilu Biřaka. Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ. I., II. Praha 1991.
- PATOPRSTÝ, J.: Dejiny poisťovníctva v Česko-Slovensku v rokoch 1945 – 1992. Bratislava 1996.

PAVLENDA, V.: Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v ČSSR. Bratislava 1968.

PITHART, P.: Osmäťdesiaty. Praha 1990.

PLEVZA, V.: Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ. Bratislava 1971.

PLEVZA, V.: Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril. Bratislava 1991.

Pokus o reformu v roku 1968. Banská Bystrica 1999.

Potlačená zpráva. (Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitaciach v Československu 1949 – 1968). Wien 1970.

PRŮCHA, V.: Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí. Bratislava 1974.

RÁKOŠ, E. – RUDOHRADSKÝ, Š.: Slovenské národné orgány 1943 – 1968. Bratislava 1968.

RENDEK, I.: Spomienky účastníka prác na československej federácii. Bratislava 1985 (rukopis)

RICHTA, R.: Civilizácia na rázcestí. Bratislava 1966.

ROZSYPAL, K.: Československé národné hospodárství po druhej svetovej válce. Praha 1974.

ROZSYPAL, K.: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953 – 1964. (Paměti). Praha 1999.

RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992. Bratislava 1998.

Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970. Zborník štúdií I., II., III. Bratislava 1992.

SVETOŇ, J.: Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu. Bratislava 1958.

ŠIK, O.: Ekonomika, zájmy, politika. Praha 1962.

ŠIK, O. a kol.: Socialismus dnes ? Praha 1990.

ŠOLC, J.: Slovensko v českej politike. Banská Bystrica 1993.

ŠULC, Z.: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995. Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Studie 3, 1996.

TKÁČ, M.: Hospodárske súvislosti slovenskej štátnosti. Bratislava 1997.

TKÁČ, M.: Národ bez peňazí. Bratislava 1992.

- TURČAN, P.: Socialistická industrializácia Slovenska. Bratislava 1960.
- TUREK, O.: O plánu, trhu a hospodárskej politice. Praha 1967.
- TUREK, O.: Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu. Praha 1995.
- VERGNER, Z. – SOUČEK, M.: Teoretické otázky ekonomického růstu. Praha 1967.
- ZELENÁK, P.: Socializácia živností na Slovensku. Bratislava 1988.

Príloha 1²⁹⁷

Pracovná skupina pre federatívne usporiadanie ČSSR
Subkomisia pre ekonomické otázky – slovenská časť

STANOVISKO

slovenských ekonómov k „Podkladu pre komisiu pre riešenie ekonomických problémov súvisiacich s novým štátoprávnym usporiadaním“

Bratislava, jún 1968

Východiskom práce ekonomickej subkomisie boli : „Zásady ekonomickej federalizácie vzťahov národov ČSSR“, vypracované spoločne 29. 4. t. r. českými a slovenskými ekonómami, zredigované 10-člennou skupinou českých a slovenských ekonómov a publikované v dennej tlači.

V súlade s celkovým poslaním práce vládnej komisie – príprava ústavného zákona o federácii – formulovali sme najdôležitejšie problémy ekonomického obsahu federatívneho štátoprávneho usporiadania v československých podmienkach. Problémy sme prerokovali v subkomisii za účasti prizvaných odborníkov, zodpovedných pracovníkov príslušného úseku činnosti.

Hodnotenie výsledkov doterajšej práce ekonomickej subkomisie si vyžaduje dôsledne uplatniť zásadu reálnosti a objektivity. V otázkach fungovania ekonomického mechanizmu socialistickej spoločnosti jestvujú dnes pestro diferencované názory. Bolo by ilúziou očakávať, že takéto diferencie nebudú pri riešení týchže zložitých problémov v nových zložitejších podmienkach projektovania ekonomického modelu federácie.

Napriek ťažkostiam je treba spravodlivo konštatovať, že v časti otázok sme postupne dospeli k stanoviskám zhodným, resp. približujúcim sa. Na týchto výsledkoch by sa malo stavať, pokračovať v ďalších prácach, využíjúc skúsenosti doterajšieho postupu a sústrediť sa vecne, argumentovane, s maximálnym pochopením druhého na otvorené problémy. Slovenskí ekonómovia súdia, že

²⁹⁷ Prílohy sú z osobného archívu Dr. Jozefa Žatkuliaka.

práce v ekonomickej subkomisii začali stagnovať najmä odvtedy, čo vznikla nová komisia pre tieže účely, vedená súdruhom Šikom, ktorá by sa mala pracovne sústrediť na iné vážne, neriešené problémy československého hospodárstva.

Zásadné otvorené problémy československej federácie

1/ Poňatie federácie

Pri hľadaní typu československej federalizácie sa obvykle alternujú dve apriórne schémy : tesná a voľná federácia.

Za tesnú federáciu sa argumentuje tým, že silný juridický a mocensko-inštitucionálny rozsah kompetencií federálnej vlády je potrebný najmä preto, že sa prechádza od administratívnej sústavy riadenia k ekonomickému modelu a navyše, že silná kompetencia federálnej vlády je nevyhnutná ak sa má zabezpečiť program ekonomického vyrovnávania Slovenska. Záruky uplatňovania ekonomických záujmov početne slabšieho národa sa vidia v zákaze majorizácie pri schvaľovaní strednodobých plánov, daňových zákonov. V iných prípadoch (emisná banka a cenový výbor) formou parity. Zdôrazňuje sa, že tak formy spolupráce Českej a Slovenskej národnej rady a nové funkcie federálneho parlamentu môžu byť istými novými zárukami.

Vo voľnom federatívnom zoskupení (súštatíe), by národné hospodárstvo bolo celkom riadené národnými orgánmi, pri nezáväznej koordinácii hospodárskeho vývoja federáciou. Predpokladá sa, že i logika rozdielnych opatrení môže viesť k najrozličnejším formám ochranárstva až po colné hranice, čím vlastne sa ekonomiky od seba rozostupujú, dezintegrujú. Ekonomické vyrovnávanie by sa potom dostalo na platformu obvyklú v medzištátnych dohodách (napr. zásady politiky krajín RVHP). Podčiarkuje sa, že v takom prípade ide o vyrovnávanie na komerčnej základni vo všetkých hospodárskych vzťahoch (úverové transakcie, výrobná kooperácia, spoluzakladateľská činnosť atď.). Navyše voľná federácia údajne vyžaduje riešiť otázky majetkovoprávneho vyrovnania.

Klasifikácia federačných modelov *ex ante* je ekonomicky nezdôvodniteľná. Rôzne druhy ekonomických činností sa navzájom odlišujú mierou dôležitosti,

stupňom centralizácie alebo decentralizácie a v súvislosti s tým aj rozdielnou mierou kompetencií či delby právomoci federálnych a národných orgánov. V určitých zložkách činnosti zrejme vždy z povahy vecí vyplýva, väčšia miera centralizácie, inde naopak, vyšší stupeň decentralizácie. Prijatť najprv apriórne schémy buď také, alebo opačnej federalizačnej alternatívy znamená tieto veci paušálne inštitucionalizovať podľa vopred určených analýzou nedoložených hľadísk. Preto výpoveď o type federalizácie, o jej povahe je možno uskutočniť nie na začiatku, ale až na konci prác, konkrétne analyzujúcich zmysel jednotlivých hospodárskych činností, vykonávaných pri rozvoji ekonomiky (plánovanie, rozpočtovanie, daňová, cenová, emisno-menová, zahranično-obchodná, vedecko-technická atď. politika).

Model tesnej federácie ekonomiky nie je dnes ani vecne, ani meritórne doložený: a/ v administratívnej sústave riadenia ústredná vláda mala doposiaľ najvyššiu koncentráciu administratívnej i ekonomickej moci v svojich rukách. Nedochoďdzalo však k efektívnym ekonomickým procesom integrácie českoslovskej ekonomiky vo vnútri (podniky, odvetvia, oblasti) ani navonok (vzťahy ekonomiky ČSSR k zahraničiu);

b/ pri najsilnejších kompetenciách ústrednej vlády, ktoré možno vystopovať v období uplynulých 20 rokov, nedochádzalo k ekonomickému vyrovnávaniu Slovenska, závislosť na českých krajinách v kvalitatívnom, kvantitatívnom i štrukturálnom zmysle sa zvyšovala a absolútne rozmery základných strategických parametrov jeho hospodárstva sa prehlbovali v neprospech Slovenska;

c/ prechod od administratívneho systému riadenia k ekonomicky dôslednej sústave si vyžaduje radikálnu prestavbu doterajšieho hospodársko-administratívneho aparátu ústredných orgánov. Nejde o púhe vonkajšie znaky novej inštitucionalizácie. Ide súčasne o prevýchovu ľudí zvyknutých počas dlhých rokov určitému výkonu, rutine, pohybu a manipulácii úradných vecí. Akceptovanie tesnej federácie z tohto hľadiska znamená nebezpečie pretrvávania starých tradičných návykov;

d/ dôsledná mocenská inštitucionalizácia ekonomických nástrojov na úrovni federálnych orgánov vytvára mocenské inštitucionálne brzdy postupu pri vypracovaní a zavádzaní ekonomickej sústavy riadenia do života. Silná federálna vláda, vyzbrojená presilou mocenských a juristických legislatívnych záruk nie je

zárukou ani rýchleho rozvíjania modelu ekonomickej sústavy riadenia, ani ekonomickeho vyrovnávania Slovenska.

Slovenskí ekonómovia sa usilujú dosiahnuť racionálne rozdelenie kompetencie medzi federálne a národné orgány bez extrémnych apriórnych schém. Nenavrhujeme kompromis medzi dvomi krajnosťami, ale riešenie, založené na ekonomickej efektívnosti, zodpovedajúce záujmom oboch národov.

2. Vymedzenie vzťahov medzi národnými orgánmi a federatívnymi orgánmi

Pri riešení ekonomickej problematiky federatívneho štátoprávneho usporiadania ČSSR, a to i jednotlivých konkrétnych otázok, ako sú napríklad otázky emisie, daňového systému, cenovej politiky, zahraničného obchodu a devízového hospodárstva, v otázke vzťahov medzi národnými a federálnymi orgánmi sa musí vychádzať z určitých základných štátoprávnych princípov, na ktorých sa zakladá federálny štát a ktoré tento štát odlišujú od unitárneho štátu.

Ide predovšetkým o otázku štátnej suverenity. Základom federácie sú národné štáty. Vo federatívnom usporiadaní ČSSR týmito národnými štátmi budú Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika. Tieto národné štáty budú prvotnými, originálnymi nositeľkami štátnej suverenity. Len z tejto národnej suverenity obidvoch týchto socialistických štátov možno odvodzovať akúkoľvek štátnu moc a kompetenciu štátnych orgánov, a to aj národných a federálnych.

V ekonomickej oblasti výrazom tejto národnej štátnosti dvoch štátnych celkov je národná ekonomika každého národného štátu.

Tieto dva národné štáty, český a slovenský, vstupujú dobrovoľne do federatívneho štátneho zväzku. Tým vzniká spoločný federatívny československý štát. Ekonomickým výrazom tohto zväzku je československá integrovaná ekonomika. Pri vstupe do federatívneho štátneho zväzku každý národný štát odovzdáva časť svojej štátnej suverenity federácii, čím sa vytvára federatívna štátnosť a tým aj federálna štátna suverenita. Pretože každý národný štát odovzdáva federácii len časť svojej suverenity, vznikom federálnej štátnej suverenity nezanikajú suverenity národných štátov, federálna suverenita nekonzumuje suverenitu národných štátov.

Národné štáty sa vzdávajú v prospech federácie len určitej časti svojej národnej suverenity, časti taxatívne konkrétne vymedzenej. Preto národná suverenita je všeobecná, federálna suverenita je však konkrétne ohraničená, čo sa pejavuje v taxatívnom vymedzení kompetencie federálnych orgánov. Federálna suverenita nemôže byť preto ponímaná všeobecne, ale len v jej konkrétnom vymedzení. Problém vzniká ďalej v charaktere federálnej suverenity. Je to suverenita odvodená od originálnej suverenity národných štátov. Nemôže byť preto vo federácii federálna suverenita originálnou štátnou suverenitou, ktorá by existovala povedľa a nezávisle na suverenite národných štátov. Konštrukcia originálnej suverenity federálneho štátu, nezávislej a neodvodenej od suverenity národných štátov by znamenala popretie samého princípu federácie a nahradenie tohto princípu princípom unitárneho štátu.

Tým, že sa národné štáty v prospech federácie vzdajú určitej konkrétne vymedzenej časti štátnej suverenity, táto suverenita sa momentom prijatia federálnej ústavy (ktorá je výrazom zmluvy národných štátov o federácii) stáva federálnou štátnou suverenitou, mení teda svoju kvalitu a stáva sa vlastnou štátnou suverenitou federácie. Avšak vždy len v ústave vymedzenom rozsahu.

Už z charakteru národnej a federálnej štátnej suverenity vyplýva, že národná suverenita ako všeobecná nemôže byť vyjadrená v taxatívnom vymedzení kompetencie národných orgánov. Ona je ohraničená len taxatívnym výpočtom kompetencie federálnych orgánov odvodenej od federálnej suverenity, sama je však a ostáva originálne všeobecnou.

Odvzdanie časti národnej suverenity federácii je obsahovo predurčené vytváraním optimálneho priestoru pre sebarealizáciu národov, štátov, ktoré sa spájajú do federácie. Odovzdanie takej časti národnej suverenity do federácie, ktorý by nevytváralo takéto optimum, by bolo proti záujmom príslušných národov, alebo jedného z nich. To platí aj pre oblasť štátnej hospodárskej politiky. Stanovisko českých ekonómov predpokladá v podstate také riešenie, v ktorom sa národné štáty zrieknu v prospech federácie suverenity v celom rozsahu štátnej hospodárskej politiky a federácia potom spätne zverí výkon určitých kompetencií pri realizácii federálnej štátnej politiky hospodárskym orgánom národných štátov. To je však v oblasti ekonomiky uplatnenie v podstate unitaristických štátnych prvkov vo federálnom štáte. Je to však riešenie, ktoré federálne štátne usporiadanie vylučuje.

čuje. Federálne štátne usporiadanie aj v oblasti ekonomickej politiky musí ponechať určitý voľný autonómny priestor pre národnú štátnu hospodársku politiku i keď značnú jej časť národné štáty odovzdávajú do kompetencie federácie, cieľom je integrácia národných ekonomík.

Podstata názorového rozdielu spočíva teda vo významovom vymedzení postavenia federálnych orgánov pri realizácii záujmov oboch národov. Slovenskí ekonómovia považujú za prvoradé ekonomické záujmy našich národov v súčasnom období : modernizáciu štruktúry ekonomiky; realizáciu ekonomickej sústavy riadenia; racionálne ekonomické prepojenie národných ekonomík a integrovanej československej ekonomiky so svetom; vyrovnávanie oboch národných ekonomík, pričom na Slovensku popri faktore ekonomickej racionality pôsobí aj faktor sociálny, resp. národno-ekonomický.

Národné orgány musia mať také postavenie, aby mohli reálne vplývať na tieto procesy. Súčasne v intenciách toho istého cieľa (realizácia záujmov oboch národov), zverujú časť svojich právomocí federálnym orgánom. Rozsah zverovaných kompetencií je potom daný mierou potrieb a možností celospoločenských – federálnych, zväčšovať optimum racionálneho rozvoja národnej ekonomiky. Sme presvedčení, že takýto východiskový prístup k vymedzeniu vzťahov medzi národnými orgánmi a federálnymi orgánmi v oblasti ekonomiky najlepšie odpovedá ekonomicky racionálnej a národnostne spravodlivej federácie.

3. Federácia a jednotný trh

Základnou otázkou, ktorá sa vynára pri každej uzlovej diskusii o rozdelení právomocí medzi federálne a národné orgány, je spôsob zabezpečenia jednotného trhu. Jednotný spoločný trh bol zakotvený do zásad federatívneho usporiadania ekonomických vzťahov oboch našich národov. Spôsob, „technológia“, akými formami zabezpečiť realizáciu jednotného trhu na celom území federácie sa však líši. Českí ekonómovia vidia tento spôsob v najväčšom možnom inštitucionálnom poistení práv a zodpovedností i kontroly federálnych orgánov. Tento postup núti slovenských ekonómov hľadať inštitucionálne záruky a zábezpeky práv a výkonu národných orgánov.

Ak vychádzame z predpokladu, že ekonomická reforma povedie k oddeleniu štátnej správy od hospodárskeho podnikania, je nadmerná snaha o rozsiahle kompetencie federálnych štátnych orgánov a ich inštitucionalizovanie pokračovaním administratívno-centrálneho systému riadenia hospodárstva.

Neprimeraná centralizácia právomocí na federálne orgány vo finančnej, rozpočtovej, daňovej, cenovej, technickej a mzdovej politike sa jednostranne zdôvodňuje ako kategorická požiadavka vyplývajúca z jednotného trhu a jednotnej meny. Problém však treba vidieť aj z iného zorného uhla, ba dokonca z opačného konca. Ak bude jednotný trh a jedna mena, nevyhnutne sa nebude môcť principiálne rôzniť ani finančná, ani cenová politika. Ak by národné orgány začali inak upravovať dane (progressívne zdaňovanie v ďaleko väčšom stupni ako v inej národnop politickej oblasti) samé podtínajú atraktívne možnosti a príležitosti pre realizáciu investičných zámerov a zakladateľskú iniciatívu podnikov, ktoré investujú svoj prebytok zdrojov do druhej národnop politickej oblasti. Pod tlakom jednotného trhu, z ktorého budú mať partneri rovnaké výhody, sa národné orgány vždy dohodnú aj bez inštitucionálnych a administratívnych juridicko-legislatívnych mocenských predpisov, znehybňujúcich priestor pre pružnú hospodársku politiku a pestré integračné formy. Ak naopak výhody z jednotného trhu nebudú rovnaké, vzniknú ťažko riešiteľné rozpory bez ohľadu na to, či hospodársku politiku budú robiť národné, alebo federálne orgány, nezávisle na tom či tie, alebo oné orgány budú mať veľký rozsah administratívne mocenských nástrojov. To môže byť hrozbou pre vytváranie a urýchlené fungovanie trhu. Jednotný trh nevyžaduje uniformitu ekonomických nástrojov formovaných zhora. Rozdielnosť podmienok (stupeň vývoja, štruktúra a i.) vyžaduje diferencované nástroje v záujme jednoty trhu.

Preto normálna právomoc národných orgánov požiadavke jednotného spoločného trhu neprotirečí, naopak, tento trh naplňa racionálnym ekonomickým obsahom. Inak totiž stráca zmysel hovoriť o trhu, ktorý ekonomicky funguje, na ktorom vystupujú ekonomicky samostatné subjekty počínajúc najrozličnejšími formami podnikov, integračných nadpodnikových zoskupení cez národné ekonomiky až po integráciu našej československej ekonomiky do budúcich nadštátnych zoskupení. Politický pluralizmus sa neznáša s ekonomickým centralizmom. Trh ako výsostný prejav economickej demokracie nemožno preto ponímať

centricky administratívne tak, že sa v ňom úloha národných orgánov chápe ako deklaratórne verbum. Ak sa v tomto zmysle predstavy o jeho inštitucionálnom zabezpečení do krajných detailov budú akceptovať, ekonomický centrismus privedie naopak k politickému monolitizmu.

4. Medzioblastné vyrovnávanie a federatívna ekonomika

V subkomisii sa dosiahla dohoda o tom, že federálne orgány zabezpečujú vyrovnávanie národných ekonomík, a to v podmienkach podnikania, vynakladania práce, odmeňovania za prácu a v životnej úrovni.

Ak vychádzame z integrovanej spoločnej československej ekonomiky, potom úloha ekonomického vyrovnávania národných ekonomík je takej povahy, ktorá sa musí riešiť pri akejkoľvek forme štátoprávneho usporiadania spoluzitia Čechov a Slovákov. Toto je podmienka, bez ktorej si nemožno predstaviť žiadnu formu československého štátu. Zhoda názorov českej s slovenskej časti subkomisie je v tom, že politika ekonomického vyrovnávania je prospešná obidvom národom, pretože vytvára širší vnútorný trh, efektívnejšie využitie zdrojov rastu a rozvoja spoločnej československej ekonomiky, umožňuje účinnejšie zapojenie Československa do medzinárodnej delby práce, vytvára podmienky pre rýchlejší rast životnej úrovne nielen na Slovensku, ale i v Čechách. Problém ekonomického vyrovnávania sa rieši pod vplyvom náročných ekonomických kritérií, vyplývajúcich zo zapojenia československej ekonomiky do svetového trhu. Okolnosť, že Slovensko disponuje väčšími rozvojovými zdrojmi a že v súčasnej dobe je v stave ovládať náročné výroby schopné svetovej konštrukcie, dokazuje, že akékoľvek podceňovanie týchto rozvojových zdrojov sa obracia rovnako proti záujmom obidvoch národov.

V tejto najživotejšej otázke spoluzitia Čechov a Slovákov sa prejavujú medzi českou a slovenskou stranou subkomisie rozporné stanoviská na spôsoby zabezpečovania tejto politiky v novom štátoprávnom usporiadaní. Princiipiálne nezгоды možno zhrnúť do týchto bodov:

1. z českej strany sa politika ekonomického vyrovnávania viaže (podmieňuje) iba zovretým federatívnym usporiadaním (silná federácia, ktorá je zastretou for-

mou silného unitárneho centrlistického štátu), ku ktorému smerujú tak názor právnej ako aj ekonomickej časti členov vládnej komisie;

2. druhý extrémny variant voľného federatívneho usporiadania nielenže s politikou ekonomického vyrovnávania nepočíta, ale stavia voľné usporiadanie ako hrozbu Slovensku (so všetkými ekonomickými dôsledkami, až po colné hranice) a tak vlastne vnucuje Slovensku prijať pod titulom federácie „unitárny, centralistický model štátoprávneho usporiadania“.

Za takýchto okolností možno systém voľnej federácie chápať ako prostriedok na vnucovanie jedinej varianty – zovretej federácie. Nemožno všeobecne na jednej strane uznávať vzájomné výhody politiky ekonomického vyrovnávania a vzápätí túto politiku úplne potierať pri iných variantoch, než je zovretá (silná) federácia.

Silná federácia nevytvára systémové záruky, pretože pri všetkých rozhodujúcich otázkach zabezpečovania ekonomického vyrovnávania neguje princíp národnej suverenity a rovnoprávnosti tým, že pod titulom obáv z nehybnosti federácie vylučuje vo všetkých základných otázkach federácie princíp majorizácie, alebo dohodu s národnými orgánmi (zákon o päťročnom pláne, presúvanie finančných prostriedkov z rozpočtu, emisná politika, cenová politika, zahranično-obchodná a devízová politika) alebo, kde by mohlo dôjsť k dohode o zákaze majorizácie medzi ekonómami, vylučuje túto možnosť česká časť právnikov štátoprávnej komisie, ktorá to považuje za ústavne neprijateľné riešenie. Za takýchto okolností by sa ústavný zákon redukoval na všeobecné, nezáväznú deklarácie a všetky rozhodujúce otázky politiky ekonomického vyrovnávania sa odkladajú na neurčité obdobie a na postupné, centralizované vydávanie zákonných noriem.

3. Aj keď sa z českej strany všeobecne tvrdí, že zovretá federácia je jediné riešenie zabezpečujúce záujmy Slovenska, vzbudzujú veľmi silné pochybnosti o vážnosti tohto tvrdenia spory, dotýkajúce sa významných stránok hospodárskej politiky:

– jednotlivé formy presunov finančných prostriedkov z federálneho rozpočtu na rozpočet národný (rôzne chápanie presunov na ekonomické deformácie redukujúce deformácie len na cenovú oblasť, presun prostriedkov na vyrovnávanie, redukované len na podporu rozvoja mikrooblastí, rozdielnosť v ponímaní finan-

covania významných celoštátnych akcií, rozdielnosť v interpretovaní obsahu prostriedkov na spoločenskú spotrebu a vôbec stavanie do pochybnosti možnosti presunov finančných prostriedkov z voľného pohybu pracovných síl, hoci sa táto forma už dnes uplatňuje v rade vyspelých krajín vo vzťahu k tým krajinám, z ktorých presuny pracovných síl sa uskutočňujú na základe medzinárodných dohôd);

– pochybnosti o tom ďalej vzbudzujú spory o postavenie emisnej banky, o kontingencii úverov, o postavení národných orgánov v zahranično-obchodnej a devízovej politike (prirážky a zrážky k cenám, vývozné prémie), o vedecko-technickej a licenčnej politike, kde sa postavenie národných orgánov redukuje len na vykonávateľa centrálnych rozhodnutí, resp. na udeľovanie „výnimiek“.

Všetky uvedené sporné otázky poukazujú na silné rezíduá centralizovanej hospodárskej politiky, ktorá sa zdiskreditovala v predchádzajúcom období. Z uvedeného poňatia princípov „zovretej federácie“ a uvažovaného inštitucionálneho formovania federálnych orgánov vyplýva, že sa základný východiskový princíp národnej svojbytnosti a suverenity iba deklaruje. Tomu nasvedčuje najmä to, že sa uvažovaná kompetencia federálnych orgánov v spoločných veciach chápe tak, že ňou zaniká národná suverenita.

5. Fungovanie federálnych orgánov pri realizácii ekonomickej politiky

Činnosť federálnych štátnych hospodárskych orgánov nie je ani činnosťou českých štátnych orgánov, ani slovenských štátnych orgánov, ale federálnych orgánov vo veciach spoločných, vo veciach spoločnej federálnej hospodárskej politiky. Charakter pôsobnosti federálnych orgánov vyžaduje vytvoriť také záruky, aby táto činnosť bola skutočne takouto, aby sa nestala ani národnou českou, ani národnou slovenskou, ale aby vytvárala ich syntézu. Vzniká problém uplatnenia princípov zákazu majorizácie, parity alebo dohôd medzi federálnymi a národnými orgánmi pri určitých rozhodnutiach. Niektorí českí ekonómovia sa domnievajú, že by uplatnenie uvedených záruk táto činnosť prestávala byť činnosťou federálnou a stávala sa národnou, čo by teda znamenalo trvalú negáciu federálnej kompetencie. Ide však o záruky, aby táto činnosť neprestala byť federálnou a nestala sa národnou činnosťou silnejšieho národa, akou by sa automa-

ticky stala vtedy, keď by sa v nej všeobecne uplatnil princíp majorizácie zo strany silnejšieho národa. Pre menší národ takýmto riešením by sa totiž celkom stratil dôvod pre odovzdanie určitých kompetencií z obsahu národnej suverenity do suverenity federálnej a tým do pôsobnosti federálnych orgánov. Odovzdanie by sa zmenilo na zrieknutie sa suverenity i kompetencie v prospech silnejšieho národa. V danom prípade by totiž v novej podobe a s novou intenzitou začala pôsobiť vo federácii asymetria so všetkými jej negatívnymi dôsledkami, ktorých vylúčenie je práve vlastným zmyslom československej federácie. Preto uplatnenie záruk je nevyhnutným atribútom a jedným zo základných prvkov federácie. Federálnu hospodársku politiku zabezpečujú:

- a/ federálne zákonodarné orgány;
- b/ federálne výkonné štátne orgány.

ad a/ Činnosť zákonodarných orgánov

Zákonodarná pôsobnosť sa pri výkone hospodárskej politiky štátu uplatňuje len pri vydávaní dlhodobých pravidiel výkonu tejto politiky, alebo v prípadoch mimoriadne dôležitých, zásadných hospodárskych opatrení (zákon o strednodobom pláne, federálny rozpočet, daňové zákony, zákony o ekonomických nástrojoch – tieto teraz prechodne rieši len vládne nariadenie apod.). Všetky zákonodarné akty v oblasti národného hospodárstva sú teda takého charakteru, že sa u nich vo všeobecnosti a nielen v prípade ústavných zákonov musí uplatniť princíp zákazu majorizácie. Obava z nehybnosti, na ktorú upozorňujú českí ekonómovia, tu neprichádza do úvahy jednak preto, že takéto akty sú základné, dôkladne sa odborne i politicky pripravujú (aj z hľadiska stretu národných záujmov) a nevydávajú sa často.

ad b/ Činnosť výkonných štátnych orgánov

Českí ekonómovia pripisujú slovenským ekonómom také predstavy o riešení záruk fungovania federatívnych hospodárskych orgánov, ktoré spočívajú v extrémnom uplatňovaní princípov zákazu majorizácie alebo parity. S tým sa spája problém nepružného fungovania, resp. vôbec nehybnosti ekonomického

mechanizmu federácie. Ide o nedorozumenie, podmienené dvomi krajnosťami. Jedna vylučuje princíp zákazu majorizácie a parity pre realizáciu hospodárskej politiky; druhá predstavuje uplatnenie týchto princípov pre každý druh hospodárskej činnosti federálnych orgánov. Slovenskí ekonómovia vidia realitu riešenia vo vylúčení týchto krajností následne :

a/ V činnosti federálnej vlády netreba uplatňovať princíp zákazu majorizácie. Uplatnenie národných záujmov sa vyjadrí už v paritnom zložení federálnej vlády a vážne narušenie národného záujmu zo strany federálnej vlády by nevyhnutne vyvolalo demisiu členov vlády, alebo vládnu krízu.

b/ V činnosti ostatných hospodárskych federálnych orgánov (hospodárske federálne ministerstvá a pod.) treba v podstate uplatniť princíp parity a vyjadriť ho aj v inštitucionálnom charaktere týchto orgánov (komisie, výbory) a aj v personálnom obsadení vedúcich funkcií v aparáte týchto orgánov. Ak by pri rozhodovaní takýchto paritne zložených federálnych orgánov vznikla rovnováha protichodných názorov, nehybnosť možno pružne riešiť určením povinností príslušného vládneho činiteľa, ktorý stojí na čele takéhoto orgánu, odovzdať vec na rozhodnutie federálnej vláde.

Sme toho názoru, že doterajšie diskusie o týchto otázkach v ekonomickej subkomisii vládnej komisie pre federatívne usporiadanie štátu nešli ešte na jadro problému a vyznačovali sa všeobecnými úvahami o uvedených princípoch zákazu majorizácie, parity, o dohodách národných a federálnych orgánov a všeobecnými úvahami o pružnosti a nehybnosti ekonomickeho mechanizmu federácie. Slovenskí ekonómovia nepodceňujú význam aj takýchto diskusií, avšak vidia cestu riešenia v skúmaní konkrétnych otázok fungovania ekonomickeho mechanizmu federácie pri uplatnení vyššie uvedených princípov. Aj vyššie, len celkom zhruba, načrtnutý konkrétny návrh môže byť podkladom pre takúto diskusiu a môže rozptýliť preexponované obavy českých ekonómov z nehybnosti federácie.

Na ktoré otvorené ekonomické problémy sa treba sústrediť

Emisia

Výsledkom doterajších rokovaní českých a slovenských ekonómov bola dohoda, že „správu spoločnej jednotnej meny v celom štáte zabezpečuje jednotná sústava emisných bánk, ktoré tvoria federálna emisná banka ako vrcholný menový orgán štátu a národné banky ako menové centrály v jednotlivých národnopolitických oblastiach“.

Táto formulácia sa po vzájomnej dohode interpretovala tak, že národné banky budú mať právnu subjektivitu v rozsahu vymedzenom v zákone. Neskoršie českí ekonómovia obnovili pôvodný návrh konštituovať národné menové centrály bez právnej subjektivity. Viedla ich k tomu obava, že pri existencii národných bánk ako právnych subjektov vzniká možnosť porušovania princípov jednotnej menovej politiky a tým aj jednotného trhu na území celej federácie.

Slovenskí ekonómovia nevidia dôvody k obavám z porušovania princípov jednotnej politiky pri existencii národných bánk ako právnych subjektov, keďže sa dosiahla dohoda v rozdelení kompetencie medzi národnými bankami a federálnou emisnou bankou, čím je určený ich vzájomný vzťah, čo bude aj obsahom príslušného zákona.

Ekonomické dôvody pre existenciu národných bánk s dohovorenou kompetenciou a pri zachovaní právnej subjektivity národných bánk vidíme hlavne v tomto: Národné banky budú v novom štátoprávnom usporiadaní vybavené originálnou právomocou pri riadení ekonomiky vo svojej oblasti. Budú tiež disponovať nástrojmi hospodárskej politiky. Významnú časť hospodárskej politiky predstavujú úverovo-menové nástroje.

V existencii národných bánk vidíme záruku pre komplexné pôsobenie národných orgánov aj v ekonomickej oblasti. Súčasťou týchto záruk je aj národná banka s právnu subjektivitou v príslušnej národnopolitickej oblasti.

Národné banky budú vstupovať do práv a záväzkov voči všetkým peňažným ústavom vo svojej národnopolitickej oblasti, ktoré budú vybavené právnu subjektivitou.

Právna subjektivita národných bánk je okrem toho zárukou, že nemožno rôznymi úpravami mimo zákona meniť kompetenciu národných emisných bánk.

Záruky toho, že národné emisné banky sa neodklonia od zásad jednotnej menovej politiky sú v kompetencii federálnej emisnej banky, ktorej patria všetky činnosti zabezpečujúce jednu menu. Federálne emisná banka bude napríklad určovať jednotnú menovú politiku a nástroje jej realizácie s prihliadnutím na návrhy národných emisných bánk; bude mať právo kontrolovať dodržiavanie stanovných zásad a pravidiel emisnomenovej činnosti národnými bankami.

Pokiaľ ide o porovnanie so svetovými skúsenosťami, existuje sústava samostatných emisných bánk v rade krajín (USA, NSR, Anglicko atď.) ako právnych subjektov. Takáto sústava funguje dokonca bez centrálnej emisnej banky, ktorej funkciu plní riadiaci menový orgán bez kapitálu a bez výkonného menového aparátu.

Z uvedeného je zrejmé, že niet dôvodov, prečo by všetky tri emisné ústavy nemali mať právnu subjektivitu v rámci spoločnej menovej sústavy. Kompetenciu federálnej banky a národných emisných bánk, ich vzájomné vzťahy, závislosti národných emisných bánk na federálnej emisnej banke určí zákon. V takom prípade spor o to, či národné emisné banky majú byť samostatnými právnymi subjektami, redukuje sa len na otázku organizačno-právnej samostatnosti a na to, či národné banky vykonávajú operácie na vlastný účet, alebo na účet federálnej emisnej banky.

Daňová sústava

V oblasti daňovej politiky je základný rozpor medzi českými a slovenskými ekonómami v tom, že návrh českých ekonómov nepriznáva v daňovom zákonodarstve takmer nijakú kompetenciu národným orgánom. Podľa neho by sa mali hlavné druhy daní (daň z obratu, základné dane – odvody podnikov a daň zo mzdy) stanovovať výlučne federálnym zákonom. Pritom aj hlavné zásady ostatných daní by mal stanovovať federálny zákon. Týmto postupom by národné orgány boli prakticky vylúčené, až na nepatrné výnimky, z riadenia (ovplyvňovania) národnej ekonomiky prostredníctvom daňovej sústavy.

Naproti tomu slovenskí ekonómovia sú toho názoru, že federálny zákon by mal stanovovať len tie dane, ktoré tvoria príjem federácie. Ostatné dane, ako daň z obratu, dane (odvody) podnikov, poľnohospodárska daň, daň z dôchodku druž-

stiev, daň z motorových vozidiel, súdne a arbitrážne poplatky a prípadne ďalšie dane patria do zákonodarnej kompetencie národných orgánov. Predpokladá sa súčasne, že federálny zákon bude u národných daní stanovovať druhy daní, subjekty a objekty zdaňovania.

Aj pri daňovom systéme navrhnutom slovenskými ekonómami sa vychádza z toho, že národné orgány budú rešpektovať potreby jednotnej daňovej politiky, resp. jednotu daňových sadzieb, vyplývajúcej z jednotného trhu. Vzhľadom na to, by národné a federálne orgány koordinovali svoje opatrenia.

Možnosti zblíženia stanovísk slovenských a českých ekonómov vidíme predovšetkým vo dvoch sférach: vo sfére vytvárania rovnakých trhových podmienok pre hospodárenie podnikov a vo sfére zdanenia obyvateľstva. Ide predovšetkým o základné zdanenie pracovných príjmov (daň zo mzdy). Pritom predpokladáme, že aj u daní schvaľovaných federálnym zákonom by mohli mať národné orgány kompetenciu zvyšovať, resp. znižovať uvedené dane vo forme prirážok a zrážok, ktoré by sa určovali zákonom národných orgánov. Výkonom tejto právomoci národných orgánov nemali byť dotknuté rozpočtové príjmy federálneho rozpočtu. Daňové príjmy federálneho rozpočtu by mali byť zhodne stanovené pre obidve národno-politické oblasti.

Zahraničný obchod

Ďalšia skupina otvorených problémov sa týka zahraničného obchodu.

Účasť Slovenska na zahraničnom obchode je malá (vývoz činí iba 16 % z celoštátneho vývozu). Vo vývoze prevažujú suroviny a prvovýrobky. Po centralizácii zahranično-obchodnej činnosti boli kolektívy slovenských odborných kádrov prakticky zlikvidované a rast národných kádrov podlomený.

Základným predpokladom odstránenia týchto deformácií je účasť slovenských národných orgánov (štátnych, bankových a pod.) na zahranično-obchodnej činnosti. Prvoradý význam má však fakt, že k tomu, aby slovenské orgány mohli riadiť ekonomiku Slovenska, musia v súlade s celoštátnymi zásadami disponovať nástrojmi umožňujúcimi zvýšiť zapojenie ekonomiky Slovenska do medzinárodnej delby práce.

Podľa terajšieho stavu prác v ekonomickej subkomisii sa počíta s tým, že slovenské orgány budú vydávať povolenia k zahranično-obchodnej činnosti, v ostatných činnostiach majú mať iba vedľajšiu úlohu.

Slovenské orgány budú môcť v zahranično-obchodnej činnosti zohrať pozitívnu úlohu iba vtedy, ak budú disponovať ekonomickými nástrojmi a prostriedkami smerujúcimi dovnútra – k podpore zahranično-obchodnej činnosti podnikov; sú to prirážky a zrážky a podobné nástroje (clá by stanovovali federálne orgány). Námietka, že by diferencované podmienky zahraničného obchodovania viedli k nekalým obchodom medzi slovenskými a českými neobstojí, lebo takéto možnosti netreba preceňovať a možno ich odstraňovať operatívnymi nástrojmi a nie zredukovaním právomoci slovenských orgánov v zahranično-obchodnej sfére na minimum.

Postavenie hospodárskych orgánov federácie

Jestvuje vecná zhoda obidvoch strán ekonomickej časti „komisie“. Rozdiely sa prejavujú v troch zásadných otázkach a to:

- 1/ v ponímaní suverenity národných orgánov a kompetencií federálnych orgánov;
- 2/ v uznávaní alebo popieraní národnej ekonomiky;
- 3/ v ponímaní fungovania federácie.

1/ Českí ekonómovia neuznávajú tézu, že právomoc a zodpovednosť národných a federálnych orgánov vychádza z originálnej suverenity národných orgánov, že teda národná suverenita existuje iba do doby vyhlásenia ústavného zákona o federatívnom usporiadaní a že vstupom do federatívneho usporiadania zaniká národná suverenita vo všetkých kompetenciách taxatívne vymedzených pre federálne orgány. V silnej (zovretej) federácii to konkrétne znamená zánik národnej suverenity. V takomto ponímaní by národná suverenita existovala iba akoby od januára od októbra 1968. Pritom národná suverenita je „entent“ (súčnosť), existuje ako objektívny jav a nie je konvenčným pojmom, na ktorom by sa bolo možné dohodnúť, ako nie je vecou dohody, či v ČSSR existuje, alebo nie český a slovenský národ. Slovenská časť štátoprávnej komisie (ekonómovia

i právnici) vychádza z toho, že národná suverenita a kompetencie štátnych orgánov národných a federálnych sú dve oddelené veci, ktoré nemožno navzájom zmiešavať, že delbou kompetencií medzi národné a federálne orgány suverenita ani nevzniká, ani nezaniká, že teda jestvuje koexistencia národnej suverenity aj v týchto prípadoch, kde je kompetencia zverená do právomoci federálnych orgánov s výnimkou tých kompetencií, ktoré sú výlučne v právomoci federálnych orgánov (obrana, zahraničná politika, prezident republiky). Ak by sme toto nerozlišovali, potom sa stotožňujú výlučné a spoločné veci a takéto rozlišovanie kompetencií by potom strácalo zmysel.

2/ Odlišnosť názorov sa vyskytuje aj v ponímaní národnej ekonomiky.

Slovenská časť zastáva názor, že národná ekonomika, práve tak ako národná suverenita je jednoducho historický fakt a nie je otázkou konvenčnej dohody. Národná ekonomika Slovenska, národná ekonomika česká a integrovaná ekonomika ČSSR je práve tak, ako každá moderná ekonomika otvoreným systémom, a to v zmysle integrácie voči ľubovoľnej vyššej sústavy delby práce. Preto pojmu „národná ekonomika“ nemožno subsumovať predstavu uzavretosti práve tak, ako československej integrovanej ekonomike. Že dve ekonomiky v Československu objektívne existujú, svedčí napokon aj ten fakt, že počas celého trvania asymetrického modelu a zvlášť po roku 1960 sa ustavične zdôrazňovalo, že československá ekonomika je jednotná. Keby neexistovali dve národné ekonomiky, bolo by nezmyselné používať slovo jednotná.

Českí ekonómovia popierajú národnú ekonomiku a aj tí z nich, ktorí vo všeobecných formuláciách tento pojem používajú, dávajú mu starý zmysel a to ten, že ide iba o národné hospodárstvo v danej národno-politickej oblasti. Ponímajú ho teda iba v zmysle územného členenia a nie v zmysle objektívnej skutočnosti, tvoriacej podstatu národa a jeho suverenitu.

Toto odlišné chápanie východiskových premís, majúcich axiomatický charakter, vedie k principiálne rozdielnym stanoviskám v základných otázkach ekonomickej sústavy a hospodárskej politiky i jej inštitucionálneho usporiadania.

Z týchto rozdielných východiskových premís vyplýva aj rozdielne formulovanie záujmov. Slovenská strana stojí na stanovisku, že existujú záujmy českého a slovenského národa na spoločnom štáte, spoločnom trhu, jednej mene, voľnom pohybe kapitálu, pracovných síl, v spoločnom a racionálnom využívaní zdrojov,

spoločnom vytváraní vzťahov voči svetu atď. Česká časť zastáva názor, že existuje akoby tretí záujem, ktorý by vyjadrovala federácia, že akoby existovali záujmy, ktoré nie sú národnými záujmami Čechov a Slovákov. Pričom je logické, že všetky spoločné záujmy v Československej socialistickej republike nemôžu vyplývať z iného, než zo spoločných národných záujmov Čechov a Slovákov. Z ponímania trojakosti záujmov vyplýva záver, akoby existovali napr. nejaké odborné záujmy na rozdiel od národných záujmov, čo je v zmysle vyššie uvedeného neopodstatnené. V takomto ponímaní sa nerozlišujú dve otázky: po prvé jedna vec sú národné záujmy Čechov a Slovákov, v ktorých sa plne uplatňujú aj spoločné záujmy; po druhé kritériá, z pozície ktorých sa posudzuje riešenie ľubovoľných hospodárskych, politických, sociálnych, kultúrnych a iných vecí. Z faktu spolužitia Čechov a Slovákov vo federálnom štáte vyplýva, že kritériami sústavy, ktoré platia vcelku, sa neriadi iba federálny orgán, ale každá časť sústavy, a teda práve tak aj národné orgány.

3/ Treťou spornou otázkou vo všeobecnom ponímaní úloh federálnych a národných orgánov je otázka fungovania federácie. Slovenská časť stojí na stanovisku vytvorenia systémových záruk rovnoprávneho fungovania federálneho modelu štátoprávneho usporiadania. Otázka rovnoprávneho fungovania modelu sa koncentruje do oblastí, ktoré sú klasifikované ako spoločné veci. Nakoľko všetky stránky hospodárskej politiky sú v zmysle vyššie uvedeného otázkami spoločnej povahy, je práve v oblasti hospodárskej sféry potrebné vytvoriť systémové záruky pre rovnoprávne fungovanie modelu.

Rozdielne stanovisko českej časti subkomisie je v tom, že obmedzuje systémové záruky fungovania modelu na minimálnu mieru pri snahe o maximálnu kompetenciu federálnych orgánov, pričom sa pre najbližšie obdobie zdôrazňuje potreba administratívnych zásahov a administratívneho spôsobu vytvárania predpokladov pre ekonomickú reformu a nie pre uskutočňovanie akútnych opatrení uskutočňovania ekonomickej reformy. Takéto stanovisko vytvára veľké nebezpečenie pre prílišné a nepotrebné inštitucionálne, administratívne a centralistické usporiadanie federatívneho modelu už v zárodku jeho fungovania.

Príloha 2

Zásady pre zriaďovanie kolektívnych podnikateľských orgánov v podnikoch²⁹⁸

Vytváranie kolektívnych podnikateľských orgánov – riaditeľstiev podnikov a rád pracujúcich je závažným opatrením na presadenie podnikovej autonómie, na odstránenie byrokratických a direktívnych foriem riadenia podnikovej sféry a znamená výrazný krok k demokratizácii celého národného hospodárstva.

- 1/ Socialistické podniky sú kolektívnymi podnikovými jednotkami, ktoré v duchu spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov samostatne, v rámci stanovených pravidiel, podnikajú na vnútornom i vonkajšom trhu. Ako predstavitelov a vykonávateľov podnikateľskej funkcie si zriaďujú dva orgány: riaditeľstvo podniku a Radu pracujúcich (ďalej RP).
- 2/ Riaditeľstvo podniku je zložené z riaditeľa, jeho námestníkov, vybraných vedúcich pracovníkov vedúcich závodov a pod. Jeho zloženie schvaľuje a riaditeľa a jeho námestníkov menuje a odvoláva RP.
- 3/ Riaditeľstvo podniku určuje podnikateľskú politiku a konkrétny rozvojový program, organizuje prieskum, vyhodnocovanie a postup podniku na trhu, rozbor inovačných procesov, pokiaľ ide o kvalitu, technickú úroveň a predajnosť výrobkov, riadi a racionalizuje všetky činnosti podniku, vytvára účelné vnútro-podnikové vzťahy, rozhoduje o otázkach kádrových a v primeranom rozsahu spolupracuje so stranickou a odborovou organizáciou. Za všetku svoju činnosť zodpovedá rade pracujúcich.
- 4/ Riaditeľstvo podniku predkladá Rade pracujúcich na prejednanie:
 - a/ základnú koncepciu ekonomického rozvoja podniku na základe analýzy trhu, technického rozvoja a pod.,
 - b/ základné zameranie investičnej výstavby a návrhy rozsiahlych investičných akcií,

²⁹⁸ Schválilo ich Predsedníctvo a Sekretariát ÚV KSC 28. mája 1968.

-
- c/ zásady rozdelenia hrubého dôchodku, včítane zásad pre vytváranie podielov na hospodárskych výsledkoch,
- d/ návrhy na riešenie vnútropodnikových vzťahov,
- e/ štvrtročnú a ročnú záverečnú bilanciu podniku,
- f/ iné zásadné rozbor a správy, ktoré si rada vyžiada.
- 5/ Rada pracujúcich návrhy pripravené riaditeľstvom prejedná a vyslovuje k nim svoje stanovisko. V prípade rozdielnych názorov členov rady rozhoduje väčšina hlasov.
- 6/ Stanovisko rady je riaditeľstvo povinné rozpracovať do konkrétnych riešení. Ak nesúhlasí so stanoviskom rady, predloží ešte raz svoj názor na prejednanie. Ak i potom trvajú rozporné názory, postupuje riaditeľstvo podľa svojho návrhu a rada môže ustanoviť orgán pre bežnú kontrolu práce riaditeľstva. V otázkach zahájenia výstavby veľkých investičných celkov môže rada uplatniť právo veta, pokiaľ sú takéto projekty nadmieru riskantné a ak môžu ohroziť účelný vývoj miezd. V tomto prípade má veto schváliť dvojtretinová väčšina členov rady. Pri prejednávaní záverečnej bilancie môže rada vysloviť nedôveru alebo výčitku riaditeľstvu.
- 7/ Rada rozhoduje o výške odmien pracovníkov riaditeľstva (nad čiastku podielu stanovenú ako pevný základ) a o prijímaní a odvolávaní vedúcich pracovníkov a schvaľuje vnútropodnikový štatút a rozhoduje o štatutárnych otázkach (o zlučovaní a združovaní podnikov a pod.).
- 8/ Prijímanie vedúcich pracovníkov sa deje na základe konkurzu. Pri odvolávaní vedúcich pracovníkov sa počíta s tým, že v štatútoch a zmluvách budú stanovené predĺžené výpovedné lehoty (u riaditeľov podnikov spravidla jeden rok). V prípade, že vedúci pracovníci podajú námietky proti rozhodnutiu rady, prejedná túto otázku znova. V tomto prípade potom musí potvrdiť rozhodnutie dvojtretinovou väčšinou (alternatíva: rozhodcovské riadenie vo Zväze priemyslu).
- 9/ Počet členov Rady pracujúcich je rozdielny podľa veľkosti podniku od 10 do 30 členov. Rozhodujúca časť je volená pracujúcimi z pracovníkov podniku. Volby sú priame a sú upravené tak, aby v zložení členov boli primerane zastúpené závody jednotlivých podnikov. Pracujúcim sa pritom odporúča voliť do Rady pracujúcich takých členov, ktorí by svojimi morálnymi a povahovými vlast-

nosťami a svojimi odbornými znalosťami a prehľadom dávali záruku, že budú správne a kvalifikovane obhajovať dlhodobé záujmy pracujúcich.

- 10/ Pri rozsiahlejších podnikoch a podnikoch, ktoré pracujú v zložitých technických alebo trhových podmienkach sa počíta s 10 – 30 % členov rady z nezávislých odborníkov. Títo členovia budú volení nepriamo, hlasovaním volených členov rady.
11. Pri podnikoch mimoriadnej dôležitosti z hľadiska štátnych záujmov, alebo pri podnikoch značne monopolizovaných budú menovať svojich zástupcov do Rady pracujúcich i štátne orgány. Pritom môže ísť i o zástupcov hlavných odberateľov. Podiel týchto zástupcov nemá dosiahnuť 10 %.
- 12/ V prípade, že banka poskytne podniku rozsiahle dlhodobé úvery, môže si vyhradiť svoje zastúpenie v Rade pracujúcich. Obdobné právo majú i iné podniky, ktoré vkladajú do podniku svoje prostriedky.
- 13/ Skôr uvedené ustanovenia sa netýkajú podnikov, ktoré majú charakter štátnych (verejných) podnikov (napr. železnice), ani podnikov dlhodobo strato- vých, ktoré budú mať vnútenú správu.

Príloha 3

Správa o vymedzení obsahu činností podnikových rád a o ďalšom postupe v období experimentálneho overovania ich činnosti ²⁹⁹

Problematiku podnikových rád pracujúcich je treba riešiť z dvoch hľadísk: prvý okruh problémov sú otázky spojené s faktickým ustanovením podnikových rád, Bude treba preveriť ďalšiu existenciu podnikových Rád pracujúcich, ktoré vznikli a boli schválené do 31. 12. 1968 a ďalej najmä tých, ktoré vznikli v roku 1969 do 15. 5. Podnikové rady, ktoré vznikli po tomto dátume, schválené nebudú.

Vo všetkých prípadoch je treba vychádzať zo skutočnosti, že sa jedná o experimenty, ktoré môžu byť zastavené, pokiaľ by ich činnosť bola v rozpore s celkovou ekonomickou situáciou podniku alebo z iných závažných dôvodov.

Druhý okruh problémov sú otázky spojené so štatútom Rád pracujúcich, t. j. s rozsahom ich pôsobnosti. V pôsobnosti Rady pracujúcich je treba rozlišovať medzi pôsobnosťou, ktorá by sa dotýkala právomoci centrálnych orgánov riadenia a medzi právomocou, ktorá sa dotýka rozhodovania na podnikovej úrovni. V oblasti centrálného rozhodovania nie je možno priznať Radám pracujúcich vzhľadom k ich počtu a dosahu ich pôsobnosti inú právomoc, než vyjadrovať sa k týmto otázkam. To sa týka najmä menovania a odvolávania riaditeľa podniku, jeho odmeňovania, ročnej účtovnej uzávierky, rozdelenia alebo zlúčenia podniku a jeho začlenenia do VĽJ. Pokiaľ príslušné rozhodnutie patrí podľa platných predpisov na úroveň podniku, považuje sa za vhodné, aby podniková rada posudzovala záväzné rozhodnutia, najmä koncepciu rozvoja podniku, rozdelenie zisku, zásady riadenia, organizáciu práce, disciplíny v podniku.

Je treba riešiť prípady, keď dôjde k rozdielnym názorom medzi podnikovou radou a riaditeľom podniku. Vláadne uznesenie z 6. 6. 1968 č. 213 o schválení dočasných rámcových zásad pre zriaďovanie a overovanie činnosti kolektívnych orgánov demokratickej správy a podnikateľských orgánov v podnikoch vychádzalo z toho, že v týchto prípadoch po novom prejednaní v rade postupuje riaditeľstvo podľa svojho návrhu. Je možno buď túto zásadu akceptovať, alebo voliť inú alter-

²⁹⁹ Predsedníctvo ÚV KSČ o tejto správe rokovalo 30. 6. 1969 a predkladal ju V. Černík. Stala sa východiskovým materiálom pri ďalšom postupe k podnikovým radám.

natívu, podľa ktorej by tieto otázky boli predložené k rozhodnutiu generálnemu riaditeľovi alebo ministerstvu.

Návrh vzorového štatútu uvedeného v prílohe sa obmedzuje okrem vyššie uvedených problémov kompetencie podnikovej rady na najdôležitejšiu otázku spôsobu jednania rady tak, aby funkcionári rady boli volení demokratickým spôsobom, aby bola zabezpečená plynulá činnosť rady, jej informovanosť o zámeroch vedenia podniku a aby bola spôsobilá jednať len pri účasti kvalifikovanej väčšiny členov rady.

Otázky spojené s ustanovením rád by mali byť skúmané pri previerkach, ktoré budú organizovať príslušní ministri. Pri týchto previerkach je treba pamätať na to, že podnikové rady sa mali zriaďovať pri podnikoch výrobného charakteru a nemali byť spravidla zriaďované pri generálnych riaditeľstvách, akciových spoločnostiach účelových organizáciách a v podnikoch, ktoré majú charakter štátnych alebo verejných podnikov (už citované vládne uznesenie č. 213/1968).

Z uvedených dôvodov sa navrhuje prijať tieto záver:

a/ vlády ČSR a SSR uložia príslušným ministrom vykonať previerku ustanovenia rád pracujúcich, ktoré prebehlo do 31. 12. 1968 (Ustanovením rady sa rozumie jej voľba včítane schválenia príslušným orgánom, resp. schválenie štatútu tejto rady). Pri previerke bude overené, či ustanovenie rady nie je v rozpore s celkovou ekonomickou situáciou podniku a či štatút rady zodpovedá vzorovému štatútu, ktorý vydá vláda. Za ekonomickú situáciu nevyhovujúcu ustanoveniu rady sa má považovať najmä opakovaná alebo dlhodobá stratovosť, trvalé zhoršovanie hospodárskych výsledkov, neschopnosť podniku plniť záväzky alebo taký stav, ktorý smeruje k likvidácii podniku.

Návrh Vzorového štatútu podnikových rád pracujúcich

I.

Podniková rada je kolektívnym orgánom demokratickej správy podniku a spoločenskej kontroly jeho činnosti.

II.

Podniková rada má 3 – 30 členov (podľa veľkosti podniku). Podniková rada zodpovedá za svoju činnosť pracujúcim podniku. Podniková rada má povahu experimentu, ktorého výsledky budú vyhodnotené a využité ako podklad ku konečnému rozhodnutiu o forme a obsahu kolektívnych orgánov demokratickej správy a spoločenskej kontroly podniku. Činnosť podnikovej rady podľa tohto štatútu zaniká skončením experimentu.

III.

Predseda, jeho zástupcu a podľa potreby ďalších funkcionárov volí podniková rada zo svojich členov. Predseda zvoláva radu najmenej 4-krát do roka. Je povinný zvolať ju, ak to požaduje aspoň tretina všetkých členov alebo riaditeľ podniku. Rada je spôsobilá jednať, ak sú prítomné dve tretiny členov a uznáva sa nadpolovičnou väčšinou prítomných. Pre jednanie rady platí rokovací poriadok, na ktorom sa uzniesla.³⁰⁰

IV.

Podnikovej rade prislúcha

- a/ vyjadrovať sa ku koncepcii rozvoja a k zásadám hospodárskej politiky podniku a kontrolovať ich uskutočňovanie. Návrhy tejto koncepcie a zásad predkladá rade riaditeľ,
- b/ vyjadrovať sa k návrhom na menovanie alebo odvolávanie riaditeľa podniku, a to orgánu, ktorý je oprávnený menovať alebo odvolávať riaditeľa,
- c/ vyjadrovať sa k ročnej účtovnej uzávierke podniku pred jej schválením príslušnými orgánmi, posudzovať návrhy riaditeľa na použitie (rozdelenie) zisku alebo na úhradu straty,
- d/ posudzovať zásady riadenia, organizácie a pracovnej disciplíny v podniku,
- e/ vyjadrovať sa k návrhom na rozdelenie alebo zlúčenie podniku,
- f/ zúčastňovať sa svojím zástupcom porád vedenia podniku.

³⁰⁰ Táto časť bola na schôdzi Predsedníctva ÚV KSC doplnená takto : „Jednanie rady sa zúčastňuje s poradným hlasom riaditeľ podniku, predstaviteľ stranického orgánu podniku a predstaviteľ odborového orgánu podniku. K jej jednaniu môžu byť prizvané i ďalšie osoby.“

V.

Ak je stanovisko rady v rozpore s návrhom riaditeľa, pokiaľ sa týka bodu IV a, c, e tohto štatútu, je povinný riaditeľ predložiť svoj návrh s odôvodnením znovu na prejednanie. Ak nedôjde ani potom k zhode názorov medzi radou a riaditeľom, postupuje riaditeľ podľa svojho návrhu.

VI.

Členstvo v podnikových radách je zásadne čestnou funkciou.

VII.

Činnosť podnikovej rady sa riadi štatútom. Táto činnosť nesmie byť v rozpore s platnými právnymi predpismi, najmä so zákonom č. 109/1964 Zb., vl. nar. 132/1965 Zb., vl. nar. 100/1966 Zb. a predpismi ich upravujúcimi alebo doplňujúcimi.

Alexander Dubček – nový typ politika – bezprostredný a srdečný. V strede Blažena Kočtúchová, populárna televízna hlásateľka. (Foto z archívu rod. Kočtúchovej.)

Recepcia v Bratislave 5. augusta 1968 – zľava manželky slovenských politikov: Pavlendová, Kočtúchová, Dubčeková, Harenčárová, Hanesová, H. Kočtúch a R Harenčár.

Slovenský ekonóm prof. Ing. Hvezdoň Kočtúch, DrSc.

prof. Viktor Pavlenda, slovenský ekonóm, od jari 1968 tajomník ÚV KSS

prof. Ing. Jozef Rosa, DrSc., v rokoch 1966 – 1968 rektor VŠE v Bratislave

Máj 1968 – Dubček plný nádeji

Takzvaná porada šiestich v Bratislave (3. augusta 1968)

Zľava: Dubček, Brežnev, Bilak